

1. Αναζήτηση κριτηρίων
ηθικής ορθότητας
1. Αναζήτηση κριτηρίων ηθικής ορθότητας
 2. Απορίες για την δυνατότητα ηθικής
 3. Διχοτομία της ηθικής
 4. Προβλήματα εφαρμογής του ηθικού προγράμματος

1. Αναζήτηση κριτηρίου ηθικής ορθότητας

► Κύρια σημεία της ενότητας

1. Πρέπει να μας απασχολούν οι συνέπειες των πράξεών μας στη ζωή τη δική μας αλλά και των άλλων ανθρώπων;

Ας υποθέσουμε ότι εργαζόμαστε στο λογιστήριο μιας επιχείρησης και καθημερινά διαχειριζόμαστε μεγάλα ποσά χρημάτων. Εάν περάσει από το μυαλό μας να οικειοποιηθούμε κάποιο ποσό από τα ξένα χρήματα, ταυτόχρονα σκεφτόμαστε τις συνέπειες της πράξης μας για εμάς, αλλά και για την επιχείρηση και για τους άλλους εργαζόμενους.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, μπορούμε να πούμε ότι **ηθικά ορθή πράξη** είναι εκείνη που έχει καλύτερα (ή, τουλάχιστον, εξίσου καλά) αποτελέσματα από κάθε άλλη εναλλακτική πράξη και μάλιστα για όσο το δυνατόν μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων/ενώ **εσφαλμένη** είναι εκείνη η πράξη που έχει χειρότερες συνέπειες. Γενικά, ένας κανόνας βάσει του οποίου πράττουμε μπορεί να θεωρηθεί ηθικά σωστός, εάν η εφαρμογή του οδηγεί σε θετικότερα αποτελέσματα, και ηθικά εσφαλμένος, εάν η εφαρμογή του οδηγεί σε αρνητικότερες συνέπειες.

Οι φιλόσοφοι που ασπάζονται αυτή την έμφαση στα θετικά αποτελέσματα μιας ηθικά σωστής πράξης αποδίδουν ιδιαίτερη σημασία στο **ποσό της ωφέλειας** που θα προκύψει κάθε φορά από τη συμπεριφορά μας. Γι' αυτό η θεωρία αυτών των φιλοσόφων έχει ονομαστεί **«ωφελιμισμός»**.

✓ Σύμφωνα με τον ωφελιμισμό, ιδρυτές του οποίου θεωρούνται οι **Τζέρεμι Μπένθαμ** (1748-1832) και **Τζον Στιούαρτ Μιλ** (1806-1873), σκοπός κάθε πράξης μας πρέπει να είναι η μεγαλύτερη δυνατή ωφέλεια για το μεγαλύτερο δυνατό αριθμό ατόμων, όπου ως «ωφέλεια» εννοείται η ευτυχία, ή, έστω, η ικανοποίηση αυτών που θα καρπωθούν τα αποτελέσματα των πράξεών του.

Το κεντρικό πρόβλημα της ηθικής φιλοσοφίας είναι ο **προσδιορισμός του ηθικά ορθού**, δηλαδή ο εντοπισμός των κριτηρίων εκείνων βάσει των οποίων οι πράξεις μας μπορούν να χαρακτηριστούν ως ηθικές. Ωστόσο, αποδίδοντας έμφαση μόνο στα αποτελέσματα των πράξεών μας δεν μπορούμε να ορίσουμε με ασφαλή τρόπο τι είναι ηθικά ορθό, καθώς:

- η εκ των προτέρων γνώση των αποτελεσμάτων των πράξεών μας δεν είναι πάντα ούτε εφικτή ούτε βέβαιη, ώστε να κρίνουμε εάν οι πράξεις μας είναι ηθικά ορθές.
- το πώς θα «μετρήσουμε» την ωφέλεια που έχουν οι πράξεις μας για τους άλλους ανθρώπους δεν είναι σαφές.
- δε συμφωνούν όλοι οι άνθρωποι για το τι είναι ευχάριστο ή ωφέλιμο, ενώ υπάρχουν και διαφωνίες για την αξία, τη βαρύτητα δηλαδή, της κάθε ηδονής ή λύπης.
- η έννοια της «ωφέλειας» για το μεγαλύτερο δυνατό αριθμό ατόμων πιθανότατα αδικεί κάποιους, καθώς, αν υπολογίζουμε εξίσου το μερίδιο κάθε ατόμου στην ευτυχία, δε δικαιολογείται το γεγονός ότι αποκλείουμε (εμμέσως) τις μειονότητες.
- η μονόπλευρη έμφαση στα ωφέλιμα αποτελέσματα, σε συνδυασμό με την απουσία βαρύτητας των μέσων που θα χρησιμοποιηθούν για την επίτευξη της ωφέλειας, ενδέχεται να οδηγήσει στην υιοθέτηση της επικίνδυνης αρχής «ο σκοπός αγιάζει τα μέσα».

Σημείωση: Στη φιλοσοφία ο όρος «ωφελιμισμός» έχει διαφορετική σημασία από αυτήν που έχει στην καθημερινή ζωή, όπου θεωρούμε «ωφελιμιστή» εκείνον που επιδιώκει κυρίως το ατομικό του συμφέρον.

Τζέρεμι Μπένθαμ

Γεννήθηκε: 1748, Λονδίνο

Πέθανε: 1832, Λονδίνο

Κύρια ενδιαφέροντα: Ηθική, πολιτική, δίκαιο

Επηρεάστηκε από: Επικούρο, Χομπς, Ντέιβιντ Χάρτλντ, Γουίλιαμ Μπλακστούουν

Επηρέασε: Τζέιμς Μιλ, Τζον Στιούαρτ Μιλ

Κύριο έργο: Εισαγωγή στις αρχές της ηθικής και της νομοθεσίας

Κατά τον Μπένθαμ (σχετικά με τις ηθικές ευθύνες μας προς τα ζώα): Το ερώτημα δεν είναι αν έχουν λογική ή αν μιλάνε, αλλά αν υποφέρουν («Εισαγωγή στις αρχές της ηθικής και της νομοθεσίας», VIII).

Τζον Στιούαρτ Μιλ

Γεννήθηκε: 1806, Λονδίνο

Πέθανε: 1873, Αβινιόν

Κύρια ενδιαφέροντα: Ηθική, πολιτική, λογική, επιστήμη, μεταφυσική

Επηρεάστηκε από: Αριστοτέλη, Χομπς, Χιουμ, Μπένθαμ, Τζέιμς Μιλ, Γουολστόουνκραφτ

Επηρέασε: Τζέιμς, Φρέγκε, Ράσελ, Πόπερ, Ειερ, Χέερ, Ρολς, Κρίπκι, Σίνγκερ

Κύρια έργα: Αρχές της πολιτικής οικονομίας, Σύστημα Λογικής, Σχετικά με την ελευθερία, Ωφελιμισμός

Κατά το Μιλ: Το *explanandum* (πληθ. *explananda*) είναι αυτό που πρέπει να εξηγηθεί, το *explanans* (πληθ. *explanantia*) είναι αυτό που πραγματοποιεί την εξήγηση.

2) Υπάρχουν κάποιες θεμελιώδεις αρχές που μας επιτρέπουν να στηρίξουμε απόλυτους κανόνες των πράξεών μας, ανεξάρτητα από συγκεκριμένους στόχους και συνέπειες;

Στην περίπτωση που θέλουμε να εξετάσουμε την ηθική ορθότητα των πράξεών μας ανεξάρτητα από τα αποτελέσματά τους, τότε μπορούμε να στραφούμε στα **χαρακτηριστικά** του τρόπου με τον οποίο σκεφτόμαστε, όταν αποφασίζουμε πώς πρέπει να πράξουμε.

Ο Γερμανός φιλόσοφος **Ιμμάνουελ Καντ** (1724-1804) επιχειρεί να συνοψίσει αυτά τα χαρακτηριστικά αναλύοντας την ίδια την έννοια της ηθικής σκέψης. Μάλιστα, το βασικό σημείο στο οποίο στέκεται είναι ο **καθολικός χαρακτήρας των ηθικών μας κρίσεων**. Όπως επισημαίνει, μας ενδιαφέρει οι ηθικές μας κρίσεις (απόψεις, επιλογές) να ισχύουν όχι μόνο για μία συγκεκριμένη περίπτωση, αλλά και για κάθε παρόμοια περίπτωση που θα αντιμετωπίσει κάθε άνθρωπος. Για παράδειγμα, δεν μπορούμε να λέμε ότι η

πράξη του συναδέλφου μας που έχει καταχραστεί χρήματα είναι ηθικά επιλήψιμη, ενώ η δική μας παρόμοια πράξη (σε παρόμοιες περιστάσεις) είναι δικαιολογημένη. Επομένως, σύμφωνα με την καντιανή προσέγγιση, για να είναι μια πράξη ηθική, πρέπει η ρυθμιστική της αρχή να μπορεί να καταστεί καθολικός νόμος, δηλαδή να τηρείται σε όλες τις αντίστοιχες περιπτώσεις και από όλους τους ανθρώπους.

Από την καθολικότητα των ηθικών κρίσεων ο Καντ συνάγει την κεντρική αρχή του ηθικού νόμου, που την ονομάζει «**κατηγορητική προσταγή**», γιατί έχει κατηγορητικό, δηλαδή απόλυτο, και όχι υποθετικό χαρακτήρα. Όπως επισημαίνει ο Γερμανός φιλόσοφος, ο ηθικός νόμος πρέπει να ισχύει σε **κάθε περίπτωση** και όχι ανάλογα με τους σκοπούς του ενός ή του άλλου υποκειμένου. Σύμφωνα, λοιπόν, με την κατηγορητική προσταγή, πρέπει το υποκείμενο της πράξης να θέλει ο γνώμονας (ο κανόνας) της πράξης του να ισχύει ως καθολικός νόμος. Αυτό, όμως, δεν είναι απλώς θέμα συμμόρφωσης προς έναν ηθικό κανόνα, αλλά αφορά στον τρόπο με τον οποίο σκεφτόμαστε να πράξουμε, όπως και το αν η ηθική μας επιλογή έχει καθολικό χαρακτήρα. Άλλωστε, για τον Καντ, ο ηθικός κανόνας δεν είναι απλώς ένας τρόπος για να συμβιώνουμε ομαλά, αλλά και ένας τρόπος για

Ιμμάνουελ Καντ

Γεννήθηκε: 1724, Καίνιξπεργκ

Πέθανε: 1804, Καίνιξπεργκ

Κύρια ενδιαφέροντα: Επιστημολογία, μεταφυσική, ηθική

Επηρεάστηκε από: Καρτέσιο, Μαλμπράνς, Λάιμπνιτς, Σπινόζα, Λοκ, Μπέκκεϋ, Χιουμ

Επηρέασε: Όλους όσοι ακολούθησαν

Κύρια έργα: Κριτική του Καθαρού Λόγου, Κριτική του Πρακτικού Λόγου, Προλεγόμενα σε κάθε μελλοντική μεταφυσική

Κατά τον Καντ: Κάθε ανθρώπινη γνώση αρχίζει με την εμπειρία, αλλά δεν τελειώνει εκεί, γιατί εξαρτάται από τη φύση της ανθρώπινης διάνοιας.

να διασφαλίσουμε την ελευθερία μας ζώντας, ταυτόχρονα, σε μια έλλογη κοινωνία. Ουσιαστικά, αυτοδεσμευόμαστε βάσει της δέσμευσής μας (και) απέναντι στους συνανθρώπους μας.

Από την ισότιμη δέσμευση όλων των ανθρώπων απέναντι στους συνανθρώπους τους ο Καντ συνάγει μια δεύτερη διατύπωση της κατηγορικής προσταγής, σύμφωνα με την οποία πρέπει κάθε υποκείμενο να πράττει έτσι, ώστε να μεταχειρίζεται όλους τους άλλους ανθρώπους, όπως και τον εαυτό του, πάντοτε ως σκοπούς και όχι μόνο ως μέσα των πράξεών του. Δηλαδή, ανεξάρτητα από τους όποιους σκοπούς μας, πρέπει να σεβόμαστε την ελευθερία και την αξιοπρέπεια των άλλων ανθρώπων. Γι' αυτό πρέπει να μεταχειριζόμαστε τον εαυτό μας και τους άλλους ανθρώπους πάντοτε ως σκοπό και ποτέ ως μέσο για τις πράξεις μας.

Αναμφίβολα, η κατηγορική προσταγή του Καντ ξεπερνά πολλά από τα προβλήματα του ωφελιμισμού, καθώς μας κατευθύνει για το πώς «δεν πρέπει» να πράξουμε. Εντούτοις, πρέπει να παραδεχτούμε ότι η εφαρμογή της σε αυτά που «πρέπει» να πράξουμε είναι εξαιρετικά δύσκολη, καθώς καταργεί όλα τα συναισθήματά μας, ακόμη και τα πιο θετικά, και συνδέει την ηθικότητά μόνο με τον ορθό λόγο. Έτσι, δημιουργούνται ερωτήματα όπως: Μήπως είναι καθολική ανάγκη να επιδιώκουμε το ατομικό και όχι το συνολικό όφελος; Πρέπει να βοηθάμε το συνάνθρωπό μας, γιατί «έτσι πρέπει» ή γιατί «έτσι αισθανόμαστε»; Μήπως κάτι τέτοιο είναι έξω από την ανθρώπινη φύση;

3 Ποια μπορεί να είναι η σημασία του χαρακτήρα για την επίτευξη της ορθότητας της πράξης; Ποιος ο ρόλος των ηθικών αρετών;

Κάποιοι φιλόσοφοι πιστεύουν ότι το κριτήριο του ηθικά ορθού δε βρίσκεται σε κάποια αφηρημένη αρχή η οποία μας υπαγορεύει πώς οφείλουμε να πράττουμε, αλλά στο χαρακτήρα και τις ηθικές αρετές μας, βάσει των οποίων κρίνουμε κάθε φορά τι επιτάσσουν το δίκαιο, η εντιμότητα και η ανθρωπιά. Σ' αυτή την περίπτωση, ο φιλοσοφικός προβληματισμός μετατοπίζεται από το ποια ή ποιες βασικές αρχές θα μας βοηθήσουν να επιλέξουμε τι πρέπει να κάνουμε, στο πώς θα έπρεπε να ζούμε ή τι άνθρωποι πρέπει να είμαστε. Επομένως, ηθικός είναι αυτός που μπορεί σε κάθε περίπτωση να κρίνει τι επιτάσσουν το δίκαιο, η εντιμότητα και η ανθρωπιά ή αλληλεγγύη και να τοποθετείται απέναντι σε ηθικά διλήμματα. Αυτές τις ιδιότητες του χαρακτήρα ενός ανθρώπου τις ονομάζουμε «αρετές».

Η έννοια της αρετής ανάγεται στην αρχαιοελληνική φιλοσοφική σκέψη. Συγκεκριμένα, για τον Αριστοτέλη, η ηθική αρετή αξιοποιεί τις φυσικές προδιαθέσεις μας, καλλιεργείται με τη σωστή εκπαίδευση και μας επιτρέπει να πετύχουμε τη μεσότητα, το μέσο όρο ανάμεσα σε υπερβολές και ελλείψεις. Δεδομένου ότι

την ενσαρκώνουμε, πρέπει να έχουμε αναπτύξει και την απαραίτητη διανοητική αρετή της φρόνησης, την ικανότητα δηλαδή να αναγνωρίζουμε το καλό για εμάς τους ίδιους και για τους συνανθρώπους μας και να σταθμίζουμε πώς πρέπει να πράττουμε σε κάθε περίπτωση, ελέγχοντας τα συναισθήματά μας. Για παράδειγμα, ηθικός είναι ο σόφρων, ο οποίος αποφεύγει την υπερβολή και την ακολασία.

Η έμφαση στο χαρακτήρα του ανθρώπου και στις αρετές που τον χαρακτηρίζουν, όπως προβάλλεται από τον Αριστοτέλη, και όχι στην ωφελιμότητα ή στις εντολές και δεσμεύσεις ενός αφηρημένου νόμου πιθανότατα να αποτελεί ένα κριτήριο ηθικής ορθότητας περισσότερο λειτουργικό. Επίσης, μπορεί να γίνει πιο σαφές, καθώς ενσαρκώνεται στο παράδειγμα του ίδιου του ενάρετου ανθρώπου. Βέβαια, εδώ γεννιέται ο εξής φιλοσοφικός προβληματισμός: Κατά πόσον το πρότυπο του ενάρετου πολίτη της αρχαιοελληνικής δημοκρατίας που προβάλλει ο Αριστοτέλης μπορεί να αποτελέσει πρότυπο στη σύγχρονη ζωή, όπου απουσιάζει το συλλογικό κοινωνικό ήθος της αρχαιοελληνικής πόλης; Η ευδαιμονία που προβάλλει ο Αριστοτέλης δεν είναι κάτι ευρύτερο από αυτό που ονομάζουμε σήμερα «ευτυχία»; Μήπως το πρότυπο του Αριστοτέλη είναι κάπως αριστοκρατικό, καθώς αποκλείει τις γυναίκες και τους δούλους;

Όπως προκύπτει, οι αρετές από μόνες τους δεν επαρκούν για την πλήρη διασάφηση της έννοιας της ηθικότητας. Εντούτοις, κρίνεται αναγκαίο να θεωρηθούν συμπληρωματικές προς τις γενικές ηθικές αρχές.

Αριστοτέλης

Γεννήθηκε: 384 π.Χ., Στάγειρα, Μακεδονία

Πέθανε: 322 π.Χ., Χαλκίδα, Εύβοια

Κύρια ενδιαφέροντα: Μεταφυσική, ηθική, πολιτική, επιστήμη, κοσμολογία

Επηρέαστηκε από: Πυθαγόρα, Ηράκλειτο, Παρμενίδα, Σωκράτη, Πλάτωνα

Επηρέασε: Όλους όσοι ακολούθησαν

Κύρια έργα: *Όργανον*, *Φυσικά*, *Μετά τα Φυσικά*, *Ηθικά*, *Νικομάχεια*, *Περί ψυχής*

Κατά τον Αριστοτέλη: Η εμπειρία είναι η πηγή της γνώσης και η λογική είναι η δομή της.

Απαντήσεις στις ερωτήσεις του σχολικού βιβλίου

1. Αν κρίνουμε τις πράξεις από τις συνέπειές τους και αν δεχόμαστε πως ορισμένες πράξεις –αν όχι όλες– έχουν «ανοιχτά» αποτελέσματα στο μέλλον, τότε από ποια χρονική στιγμή και μετά θα είμαστε σε θέση να αξιολογήσουμε το αν ήταν καλά ή κακά τα αποτελέσματα των κρίνόμενων πράξεων; Για παράδειγμα, αν προσπαθήσουμε να κρίνουμε ηθικά τις επανειλημμένες στρατιωτικές

επεμβάσεις στο Ιράκ το 1991 και το 2004, πόσα χρόνια θα 'πρεπε να περιμένουμε, για να σταθμίσουμε τις καλές ή τις κακές συνέπειες αυτών των επεμβάσεων; Αναπτύξτε τον προβληματισμό σας δείχνοντας τη δυσκολία τέτοιου είδους υπολογισμών στο χώρο της ηθικής. (σχολ. βιβλίο, σελ. 149)

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Όπως είδαμε σ' αυτή την ενότητα, το κεντρικό πρόβλημα της ηθικής φιλοσοφίας είναι ο προσδιορισμός του ηθικά ορθού, δηλαδή ο εντοπισμός των κριτηρίων εκείνων βάσει των οποίων οι πράξεις μας (ατομικές, συλλογικές, πολιτικές, στρατιωτικές κ.ά.) μπορούν να χαρακτηριστούν ως ηθικές. Ωστόσο, υιοθετώντας την άποψη εκείνων των φιλοσόφων που ασπάζονται τον ωφελιμισμό και αποδίδοντας έμφαση μόνο στα αποτελέσματα των πράξεών μας δεν μπορούμε να ορίσουμε με ασφαλή τρόπο τι είναι ηθικά ορθό, πόσω μάλλον τότε θα είμαστε σε θέση να αξιολογήσουμε μια πράξη ως καλή ή κακή, καθώς:

- η εκ των προτέρων γνώση των αποτελεσμάτων των πράξεών μας δεν είναι πάντα ούτε εφικτή ούτε βέβαιη, ώστε να κρίνουμε εάν οι πράξεις μας είναι ηθικά ορθές.
- το πώς θα «μετρήσουμε» την ωφέλεια που έχουν οι πράξεις μας για τους άλλους ανθρώπους δεν είναι σαφές.
- δε συμφωνούν όλοι οι άνθρωποι για το τι είναι ευχάριστο ή ωφέλιμο, ενώ υπάρχουν και διαφωνίες για τη βαρύτητα της κάθε ηδονής ή λύπης.
- η έννοια της «ωφέλειας» για το μεγαλύτερο δυνατό αριθμό ατόμων πιθανότατα αδικεί κάποιους, καθώς, αν υπολογίσουμε εξίσου το μερίδιο κάθε ατόμου στην ευτυχία, δε δικαιολογείται το γεγονός ότι αποκλείουμε (εμμέσως) τις μειονότητες.
- η μονόπλευρη έμφαση στα ωφέλιμα αποτελέσματα, σε συνδυασμό με την απουσία βαρύτητας των μέσων που θα χρησιμοποιηθούν για την επίτευξη της ωφέλειας, ενδέχεται να οδηγήσει στην υιοθέτηση της επικίνδυνης αρχής «ο σκοπός αγιάζει τα μέσα».

Όπως προκύπτει, η έννοια του αποτελέσματος δεν είναι πάντοτε η ίδια. Υπάρχουν τα άμεσα αποτελέσματα, αλλά και οι μακροπρόθεσμες επιπτώσεις, γι' αυτό είναι πολύ δύσκολο να καθορίσουμε από ποια χρονική στιγμή και μετά θα είμαστε σε θέση να αξιολογήσουμε τα αποτελέσματα των κρινόμενων πράξεων. Αυτό γίνεται ιδιαίτερα εμφανές, όταν δεν προσπαθούμε να κρίνουμε απλές καθημερινές επιλογές, αλλά μεγάλες πολιτικές αποφάσεις, πόσω μάλλον αποφάσεις που κρίνουν το μέλλον της ανθρωπότητας.

Οι πόλεμοι ειδικότερα συνδέονται με τέτοιου είδους αποφάσεις, των οποίων τα άμεσα αποτελέσματα δεν είναι τα ίδια με τις μακροχρόνιες επιπτώσεις. Για πα-

ράδειγμα, πολλοί θεώρησαν ότι η στρατιωτική επέμβαση εναντίον του Ιράκ το 1991 ήταν δικαιολογημένη, γιατί είχε ως άμεσο αποτέλεσμα την απελευθέρωση του υπό ενός έτους σε κατοχή Κουβέιτ. Από την άλλη πλευρά, όμως, συνέπεια του πολέμου αυτού και των κυρώσεων που επιβλήθηκαν από τον ΟΗΕ ήταν να υποφέρει πάρα πολύ για όλα τα επόμενα χρόνια ο λαός του Ιράκ, ενδεχομένως πολύ περισσότερο από ό,τι ο λαός του Κουβέιτ κατά το χρονικό διάστημα της κατοχής του.

Αντίστοιχα, ο πόλεμος των ΗΠΑ και των συμμάχων τους εναντίον του Ιράκ το 2004 μπορεί να είχε πολύ σύντομα το αποτέλεσμα της ανατροπής του καθεστώτος του Σαντάμ Χουσεϊν/αλλά είχε και ιδιαίτερα τραγικές συνέπειες για το λαό του Ιράκ: ένα κυρίαρχο κράτος βρέθηκε υπό κατοχή, ο άμαχος πληθυσμός έπεσε θύμα των βομβαρδισμών και, εκτός των άλλων, η χώρα εδώ και χρόνια βρίσκεται μέχρι σήμερα αντιμέτωπη με έναν αιματηρό εμφύλιο πόλεμο.

Εντούτοις, πρέπει να παραδεχτούμε ότι υπάρχουν και αντίστροφα παραδείγματα, όπως η ήττα της Γερμανίας από τις συμμαχικές δυνάμεις κατά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η οποία είχε τραγικές συνέπειες για το γερμανικό λαό/αλλά έσωσε την ανθρωπότητα από τη διάδοση του ναζισμού.

Από τα παραδείγματα αυτά γίνεται σαφές ότι η έννοια του αποτελέσματος δεν μπορεί να αποτελέσει ασφαλές κριτήριο για τις ηθικές μας επιλογές, καθώς πολύ συχνά διαφέρουν τα άμεσα αποτελέσματα από τις μακροπρόθεσμες επιπτώσεις, τις οποίες δεν είναι πάντα εύκολο να προβλέψουμε. Άλλωστε η εξέλιξη της ιστορίας είναι μια ανοιχτή διαδικασία, με πολλά ενδεχόμενα και πολλούς αστάθμητους παράγοντες, και γι' αυτό δεν είναι δυνατό να κάνουμε έναν πλήρη υπολογισμό εκ των προτέρων των συνεπειών που θα έχουν οι πράξεις μας.

Να σημειώσουμε ότι ακριβώς για τους παραπάνω λόγους έχει κατά καιρούς ασκηθεί σοβαρή κριτική στη θεωρία του ωφελιμισμού, καθώς δεν είναι σε κάθε περίπτωση δυνατό να χρησιμοποιήσουμε την έννοια των θετικών έναντι των αρνητικών αποτελεσμάτων (άρα και της ωφέλειας) ως κριτήριο για τις ηθικές μας επιλογές.

2. Κάποιος άνθρωπος σπεύδει να βοηθήσει ένα φίλο του ο οποίος έχει παρανομήσει, ώστε να αποφύγει τη δίκαιη τιμωρία του, γιατί τον αγαπά και πιστεύει πως έχει το ηθικό καθήκον να του συμπαρασταθεί με αυτό τον τρόπο. Πώς θα έκρινε ο Καντ την ηθική αυτής της έμπρακτης εκδήλωσης αγάπης; Εσείς τι θα κάνατε, αν βρισκόσασταν ποτέ σε παρόμοια θέση; (σχολ. βιβλίο, σελ. 149)

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Ο Γερμανός Ιμμάνουελ Καντ (1724-1804) ανήκει στους φιλοσόφους που επιχειρούν να εξετάσουν την ηθική ορθότητα των πράξεών μας ανεξάρτητα από τα αποτελέσματά τους, αλλά στρεφόμενοι στα χαρακτηριστικά του τρόπου με τον οποίο σκεφτόμαστε όταν αποφασίζουμε πώς πρέπει να πράξουμε.

Σύμφωνα με την καντιανή προσέγγιση, για να είναι μια πράξη ηθική, πρέπει η ρυθμιστική της αρχή να μπορεί να καταστεί καθολικός νόμος, δηλαδή να τηρείται σε όλες τις αντίστοιχες περιπτώσεις και από όλους τους ανθρώπους. Δηλαδή ο ηθικός νόμος πρέπει να ισχύει σε κάθε περίπτωση και όχι ανάλογα με τους σκοπούς του ενός ή του άλλου υποκειμένου.

Κατά τον Καντ, λοιπόν, το να βοηθήσουμε να μην τιμωρηθεί κάποιος που έχει παρανομήσει, παρακινούμενοι από τα αισθήματα αγάπης που τρέφουμε γι' αυτόν, είναι πράξη ηθικά απαράδεκτη, καθώς:

- αντιβαίνει στο περιεχόμενο του ηθικού νόμου, ο οποίος κατευθύνει τις ηθικές επιλογές μας, αλλά με κριτήριο τον ορθό λόγο και όχι το συναίσθημα.
- αντιφάσκει στην κατηγορική προσταγή, η οποία μας αφήνει ελεύθερους να επιλέξουμε τον τρόπο δράσης μας, με την προϋπόθεση, όμως, να μετατρέψουμε τη συμπεριφορά μας σε καθολικό νόμο, δηλαδή το υποκείμενο της πράξης να θέλει ο γνώμονας (ο κανόνας) της πράξης του να ισχύει ως καθολικός νόμος.

Από την άποψη αυτή, αν η συγκεκριμένη επιλογή μας γενικευτεί και όλοι οι άνθρωποι υιοθετήσουν ως ηθικό κανόνα να βοηθούν αυτούς που παρανόμησαν, γιατί τους αγαπούν, τους συμπαθούν, τους έχουν κάποια υποχρέωση κτλ., τότε θα εδραιωθούν η αδικία και η παρανομία σε ολόκληρη την κοινωνία, η οποία θα πάψει να είναι χειραφετημένη και έλλογη.

Αναμφισβήτητα, θα ήταν δύσκολη η θέση μας αν βρισκόμασταν σε μια παρόμοια κατάσταση. Σαφώς, θα ήταν πολύ δύσκολο να καταδώσουμε ένα πρόσωπο που αγαπάμε. Ωστόσο, **πρέπει να τιμωρούνται οι ανήθικες πράξεις**. Επίσης, πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι όλοι οι άνθρωποι τρέφουμε μέσα μας το αίσθημα του δικαίου και όλοι πιστεύουμε, ακόμα και αν δεν το ομολογούμε, ότι πρέπει να πληρώνουμε για τα λάθη μας. Από την άποψη αυτή, **αγάπη προς το δικό μας άνθρωπο που παρανομεί σημαίνει να τον αφήσουμε να τιμωρηθεί, για να συνειδητοποιήσει το λάθος του και να βελτιωθεί**. Άλλωστε, μπορούμε να σταθούμε δίπλα του αυτή τη δύσκολη στιγμή και να τον βοηθήσουμε ηθικά σε όλη τη διάρκεια της περιπέτειάς του, επισημαίνοντάς του ότι τον στηρίζουμε, παρόλο που έσφαλε και παρανόμησε στο παρελθόν, αρκεί, βέβαια, να αναγνωρίσει την ανήθικη πράξη που διέπραξε.

Ιμμάνουελ Καντ

Γεννήθηκε: 1724, Καίνιξμπεργκ

Πέθανε: 1804, Καίνιξμπεργκ

Κύρια ενδιαφέροντα: Επιστημολογία, μεταφυσική, ηθική

Επηρεάστηκε από: Καρτέσιο, Μαλμπράνς, Λάιμπνιτς, Σπινόζα, Λοκ, Μπέρκλεϋ, Χιουμ

Επηρέασε: Όλους όσοι ακολούθησαν

Κύρια έργα: Κριτική του Καθαρού Λόγου, Κριτική του Πρακτικού Λόγου, Προλεγόμενα σε κάθε μελλοντική μεταφυσική

Κατά τον Καντ: Κάθε ανθρώπινη γνώση αρχίζει με την εμπειρία, αλλά δεν τελειώνει εκεί, γιατί εξαρτάται από τη φύση της ανθρώπινης διάνοιας.

3. Ένας πατέρας λέει στο παιδί του: «Δεν πρέπει να λες ψέματα». Με την ηθική αυτή πρόταση τι από τα παρακάτω μπορεί να θέλει να επιτύχει; (σχολ. βιβλίο, σελ. 149)

- α) Να πείσει το παιδί το ότι το ψέμα είναι μια εσφαλμένη πράξη.
- β) Να του δώσει να καταλάβει ότι οι άλλοι άνθρωποι αποδοκιμάζουν το ψέμα.
- γ) Να το αναγκάσει να αποδοκιμάσει τα ψέματα που είπε.
- δ) Να το επηρεάσει, ώστε το παιδί να αλλάξει στάση απέναντι στους άλλους ανθρώπους.

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Όταν ένας πατέρας λέει στο παιδί του «Δεν πρέπει να λες ψέματα», σημαίνει ότι ο ίδιος αποδοκιμάζει το ψεύδος και ότι το θεωρεί ως ένα είδος εξαπάτησης. Για το λόγο αυτό επιθυμεί να πείσει το παιδί του ότι το ψέμα είναι μια εσφαλμένη πράξη. Με λίγα λόγια, ο πατέρας προσπαθεί να διδάξει στο παιδί του έναν ηθικό κανόνα: **την ανάγκη της ειλικρίνειας και της αποφυγής του ψεύδους**.

Και οι τέσσερις απαντήσεις που προτείνονται μπορεί να θεωρηθεί ότι αποτελούν στόχους της διατύπωσης μιας τέτοιας ηθικής πρότασης-διδασκαλίας από διαφορετική σκοπιά. Συγκεκριμένα:

- α) «Να πείσει το παιδί του ότι το ψέμα είναι μια εσφαλμένη πράξη»: Η απάντηση αυτή προβάλλει το γεγονός ότι το ψέμα είναι μια ηθικά εσφαλμένη πράξη και αποσκοπεί να διατυπώσει έναν ηθικό κανόνα με καθολικό χαρακτήρα.
- β) «Να του δώσει να καταλάβει ότι οι άλλοι άνθρωποι αποδοκιμάζουν το ψέμα»: Η απάντηση αυτή αφορά στο γεγονός ότι όλοι οι άνθρωποι αποδοκιμάζουν το ψεύδος, γι' αυτό και το παιδί πρέπει να αποδεχθεί αυτή την κοινωνική σύμβαση περί ψεύδους.
- γ) «Να το αναγκάσει να αποδοκιμάσει τα ψέματα που είπε»: Η απάντηση αυτή παραπέμπει στο γεγονός ότι είμαστε σε θέση να κάνουμε αυτοκριτική και να διορθώσουμε τη συμπεριφορά μας, όπως και στην περίπτωση που ψευδόμαστε.
- δ) «Να το επηρεάσει, ώστε το παιδί να αλλάξει στάση απέναντι στους άλλους ανθρώπους»: Η απάντηση αυτή επισημαίνει ότι ένας κανόνας δεν έχει μόνο τη μορφή αρχής, αλλά σχετίζεται και με τη συμπεριφορά μας. Έτσι, η αποδοχή ενός κανόνα συνάδει και με την κατάλληλη αναπροσαρμογή της συμπεριφοράς μας.

Απαντήσεις στα θέματα για συζήτηση

1. Στα κείμενα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας που έχετε διδαχτεί (π.χ. του Ηρόδοτου, του Ξενοφάντα, του Θουκυδίδη, των τραγικών) έχετε συναντήσει συμπεριφορές, στάσεις, έργα στα οποία μπορούν να αποδοθούν οι έννοιες μεσότητα, υπερβολή, έλλειψη; Αναφερθείτε σ' αυτά αποδίδοντάς τους ηθικό «πρόσημο». (Να επικεντρώσετε την προσοχή σας σε συγκεκριμένα πρόσωπα ή γεγονότα, π.χ. στον Περικλή, στον Αλκιβιάδη, στην Αντιγόνη, στο Σόλωνα, στη στάση των Αθηναίων απέναντι στους Μηλίους κατά τον Πελοποννησιακό Πόλεμο κτλ.) (σχολ. βιβλίο, σελ. 149)

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Στην αρχαία ελληνική γραμματεία συναντάμε πάρα πολλά παραδείγματα συμπεριφορών, τις οποίες μπορούμε να αξιολογήσουμε κάνοντας χρήση των βασικών εννοιών της ηθικής του Αριστοτέλη, όπως είναι η «μεσότητα», η «υπερβολή» και η «έλλειψη». Χαρακτηριστικά, μπορούμε να αναφέρουμε τα εξής «παραδείγματα»:

- Ο Περικλής παρουσιάζεται ως **πρότυπο πολιτικής μεσότητας**, με την έννοια της προσήλωσης στο ιδανικό του καλού και αγαθού πολίτη.
- Ο Αλκιβιάδης παρουσιάζεται ως **πρότυπο υπερβολής**, καθώς οι μεγάλες ηγετικές και πολιτικές ικανότητές του συνδυάζονται με έλλειψη ήθους, που μεταφράζεται σε έλλειψη σεβασμού προς τους νόμους και τη δημοκρατία.
- Η Αντιγόνη αποτελεί πρότυπο **υπερβολικής προσήλωσης στο καθήκον και μεσότητας**, καθώς ακολουθεί πιστά τις άγραφες ηθικές προσταγές και, μολονότι περιφρονεί τους γραπτούς κανόνες, αποτελεί παράδειγμα ηθικού μεγαλείου που υπερβαίνει τους γραπτούς νόμους στο όνομα ανώτερων ηθικών υποχρεώσεων.
- Ο Σόλωνας, όπως και ο Περικλής, παρουσιάζεται ως **πρότυπο μεσότητας**, με την έννοια της ενάρετης ζωής και της προσήλωσης στο ιδανικό του καλού και αγαθού πολίτη.
- Τέλος, η **στάση των Αθηναίων απέναντι στους Μηλίους κατά τον Πελο-**

Αριστοτέλης

Γεννήθηκε: 384 π.Χ., Στάγειρα, Μακεδονία

Πέθανε: 322 π.Χ., Χαλκίδα, Εύβοια

Κύρια ενδιαφέροντα: Μεταφυσική, ηθική, πολιτική, επιστήμη, κοσμολογία

Επηρέαστηκε από: Πυθαγόρα, Ηράκλειτο, Παρμενίδα, Σωκράτη, Πλάτωνα

Επηρέασε: Όλους όσοι ακολούθησαν

Κύρια έργα: *Όργανον*, *Φυσικά*, *Μετά τα Φυσικά*, *Ηθικά Νικομάχεια*, *Περί ψυχής*

Κατά τον Αριστοτέλη: Η εμπειρία είναι η πηγή της γνώσης και η λογική είναι η δομή της.

ποννησιακό Πόλεμο χαρακτηρίζεται από έλλειψη ανθρωπιάς, λόγω της βιαιότητας που υπέδειξαν οι πρώτοι απέναντι στους δεύτερους.

2. Ως προς τι νομίζετε ότι διαφέρει η αριστοτελική αντίληψη της ευδαιμονίας (πλήρης ανάπτυξη των ικανοτήτων, εξαιρετική κατάσταση των ψυχικών δυνάμεων) από την εναλλακτική σύγχρονη θεώρηση της ευτυχίας ως υποκειμενικής, έντονης αίσθησης ευφορίας; (σχολ. βιβλίο, σελ. 149)

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Η διαφορά ανάμεσα στην αριστοτελική αντίληψη περί ευδαιμονίας και η σύγχρονη θεώρηση της ευτυχίας έχει ιστορικό και κοινωνικό στίγμα, καθώς προκύπτει από τους διαφορετικούς θεσμούς, τη διαφορετική ιδεολογία-κοσμοθεωρία, όπως και τη διαφορετική θέση που είχε και έχει ο άνθρωπος μέσα στο κοινωνικό περιβάλλον όπου ζει και συμπεριφέρεται σε κάθε εποχή. Συγκεκριμένα:

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, η ηθική αρετή αξιοποιεί τις φυσικές προδιαθέσεις μας και καλλιεργείται με τη σωστή εκπαίδευση, επιτρέποντάς μας να πετύχουμε τη μεσότητα, δηλαδή το μέσο όρο ανάμεσα σε υπερβολές και ελλείψεις. Βέβαια, πρέπει να έχουμε αναπτύξει και την απαραίτητη διανοητική αρετή της φρόνησης, την ικανότητα δηλαδή να αναγνωρίζουμε το καλό για εμάς τους ίδιους και για τους συνανθρώπους μας και να σταθμίζουμε το πώς πρέπει να πράττουμε σε κάθε περίπτωση, ελέγχοντας τα συναισθήματά μας. Επομένως, ο άνθρωπος της εποχής του Αριστοτέλη, του οποίου η αρετή σημαίνει την πλήρη ανάπτυξη των ικανοτήτων του και την τελειοποίησή του ως έλλογου όντος, εκλαμβάνεται πρωτίστως ως πολιτικό ον και υπάρχει και συμπεριφέρεται ως λειτουργικό κομμάτι της δημοκρατικής πολιτείας της κλασικής αρχαιότητας, η οποία, με τη σειρά της, υπάρχει μόνο μέσω των πολιτών της και λειτουργεί αποκλειστικά γι' αυτούς. Μέσα σε ένα τέτοιο περιβάλλον, λοιπόν, είναι λογικό και αναμενόμενο να θεωρείται ότι η απόλυτη ευτυχία συναρτάται με την κατάκτηση της τελειότητας.

Στην εποχή μας, αντίθετα, προβάλλεται ένα πολύ συγκεκριμένο πρότυπο ευτυχίας, σύμφωνα με το οποίο η ευτυχία έγκειται στο να πετύχουμε μια όσο το δυνατόν πιο έντονη υποκειμενική αίσθηση ευφορίας, όπως είναι οι έντονες ερωτικές εμπειρίες/η κατανάλωση εκλεκτών φαγητών και ποτών/η διασκέδαση σε ένα χώρο διασκέδασης που μας αρέσει κ.ά./Δυστυχώς, πρέπει να παραδεχτούμε ότι ο σύγχρονος άνθρωπος εκλαμβάνει την ευτυχία ως κάτι καθαρά υποκειμενικό και επιζητά την έντονη αίσθηση ευφορίας που μπορεί να αποκομίσει από τις πρόσκαιρες διασκέδασεις και από την ατομική επιτυχία. Δηλαδή, η σύγχρονη θεώρηση της ευτυχίας συνάδει με επιφανειακό ηδονισμό.

3. Αν εφαρμόσουμε την αριστοτελική αρχή της μεσότητας, ανάμεσα σε ποια άκρα κυμαίνονται οι αρετές: α) της αυτοπεποίθησης, β) του θάρρους, γ) της γενναιοδωρίας και δ) της φιλικότητας; (σχολ. βιβλίο, σελ. 149)

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Εάν εφαρμόσουμε την αριστοτελική αρχή της μεσότητας, δηλαδή το μέσο όρο ανάμεσα σε υπερβολές και ελλείψεις, τότε τα άκρα στα οποία θα μπορούσαν να κυμαίνονται οι παρακάτω αρετές θα είναι τα εξής:

- Η αρετή της αυτοπεποίθησης βρίσκεται ανάμεσα στην αλαζονεία και την ανασφάλεια.
- Η αρετή του θάρρους βρίσκεται ανάμεσα στο θράσος ή την άγνοια του κινδύνου και τη δειλία.
- Η αρετή της γενναιοδωρίας βρίσκεται ανάμεσα στη σπατάλη και τη φιλαργυρία.
- Τέλος, η αρετή της φιλικότητας βρίσκεται ανάμεσα στη διαχυτικότητα ή τη φορτικότητα και την απομόνωση ή την εχθρικότητα.

2. Απορίες και ενστάσεις για τη δυνατότητα ηθικής σκέψης και πράξης

► Κύρια σημεία της ενότητας

Οι αδυναμίες των φιλοσοφικών θεωριών που προσδιορίζουν το ηθικά ορθό, καθώς και η γενικότερη αμφισβήτηση που διακρίνει τη φιλοσοφική σκέψη οδηγώντας σε αρκετούς προβληματισμούς γύρω από το νόημα της ηθικότητας συνολικά. Έτσι, διατυπώθηκαν ενστάσεις που εστιάζονται κυρίως στο κατά πόσο η ηθική σκέψη και πράξη έχουν αντικειμενικό κύρος, αλλά και στο κατά πόσο ο άνθρωπος μπορεί να θεωρηθεί ηθικά υπεύθυνος για τις πράξεις του. Στη συνέχεια, παρουσιάζονται οι κυριότερες από τις ενστάσεις που έχουν διατυπωθεί.

1 Μήπως οι ηθικές κρίσεις δεν είναι τίποτε περισσότερο από απλές εκδηλώσεις υποκειμενικών συναισθημάτων επιδοκimasίας ή αποδοκimasίας και προτροπές υιοθέτησης κάποιας συγκεκριμένης μορφής συμπεριφοράς;

Κάποιοι φιλόσοφοι ισχυρίζονται ότι η ηθική σκέψη είναι στη βάση της υποκειμενική. Την άποψη αυτή τη στηρίζουν στο γεγονός ότι οι ηθικές κρίσεις που διατυπώνουμε είναι προτάσεις του «πρέπει» ή του «δεν πρέπει», δηλαδή αξιολογήσεις και υποκειμενικές εκτιμήσεις που πηγάζουν και κατευθύνονται από προσωπικά συναισθήματα. Μάλιστα, ορισμένες από τις ηθικές προσταγές ισοδυναμούν με έκφραση αποδοκimasίας ή επιδοκimasίας. Λόγου χάρη, «Δεν πρέπει να βρίζουμε» ή «Αποδοκimasώ την υβριστική συμπεριφορά».

Όπως γίνεται σαφές, μια τέτοια «συγκινησιακή» θεωρία είναι εξαιρετικά περιοριστική, με αποτέλεσμα να καταργεί την αυτοτέλεια της ηθικής σκέψης. Μάλιστα, μετατρέπει σε υποκειμενική υπόθεση την ηθική στο σύνολό της.

✓ Ο αντίλογος στη «συγκινησιακή» θεωρία της ηθικής σκέψης και πράξης μπορεί να στηριχτεί στο γεγονός ότι οι ηθικές μας κρίσεις και προσταγές δεν είναι υποκειμενικές, γιατί όλα τα «πρέπει» που διατυπώνουμε μ' αυτές παραπέμπουν σε ηθικές αρχές και σε πρότυπα ηθικής συμπεριφοράς τα οποία έχουν καθολική ισχύ.

Εντούτοις υπάρχουν και κάποιοι φιλόσοφοι, όπως ο Ντέβιντ Χιουμ (1711-

1778), οι οποίοι δέχονται ότι η βάση της ηθικής σκέψης και πράξης είναι πράγμα-
τι **συναίσθηματική** όχι όμως και **υποκειμενική**, επειδή οι άνθρωποι μοιάζουν συ-
ναισθηματικά μεταξύ τους, και γι' αυτό νιώθει ο ένας για τον άλλον ένα **αίσθημα**
συμπάθειας που ανάγει αυτό το υποκειμενικό συναίσθημα σε καθολικό.

Ντέιβιντ Χιουμ

Γεννήθηκε: 1711, Εδιμβούργο

Πέθανε: 1776, Εδιμβούργο

Κύρια ενδιαφέροντα: Επιστημολογία, ηθική

Επηρέαστηκε από: Φράνσις Μπέικον, Καρτέσιο, Μαλμπράνς, Νεύτωνα, Λοκ, Μπέρκλεϋ

Επηρέασε: Όλους όσοι ακολούθησαν

Κύρια έργα: *Πραγματεία για την ανθρώπινη φύση*, *Ερευνες σχετικά με την ανθρώπινη νόηση* και τις αρ-
χές της ηθικής, *Διάλογοι σχετικά με τη φυσική θρησκεία*

Κατά το Χιουμ: Κάποιος πρέπει να πιστεύει μόνο αυτό για το οποίο έχει σοβαρούς λόγους να το πιστεύει.

9. Υπάρχουν άραγε κοινά ηθικά κριτήρια για όλους τους ανθρώπους
και σε όλες τις εποχές;

Μελετώντας την ανθρώπινη ιστορία, θα διαπιστώσουμε ότι ανάλογα με την επο-
χή και τη χώρα διαφέρουν τα ηθικά κριτήρια και οι ηθικές επιλογές. Επειδή, λοι-
πόν, οι βασικές ηθικές πεποιθήσεις και οι αντίστοιχες θεωρήσεις για το τι είναι
κακό διαφέρουν από λαό σε λαό και από εποχή σε εποχή, κάποιοι οδηγήθηκαν
σε έναν **ηθικό σχετικισμό**: συγκεκριμένα, στην άποψη ότι είναι αδύνατο να
υπάρχουν ηθικές αρχές και αξίες με **υπερχρονική** και **παγκόσμια** εμβέλεια.

Όπως διαπιστώνουμε, αυτή η σχετικιστική θεωρία παρουσιάζει τον άνθρω-
πο δίχως κάποιο στήριγμα, κάποιο σημείο αναφοράς για τις επιλογές του.

Ο αντίλογος στη σχετικιστική θεωρία της ηθικής σκέψης και πράξης μπορεί
να στηριχθεί στα εξής:

- Σε τελευταία ανάλυση και σε βαθύτερο επίπεδο, οι ηθικές αρχές δεν αποκλί-
νουν τόσο ριζικά όσο φαίνεται εκ πρώτης όψεως.
- Ακόμη και στην περίπτωση που δεν υπάρχει μια κοινή σύλληψη του αγαθού ή
του ηθικά ορθού, εντούτοις υπάρχουν κοινά αιτήματα εντιμότητας και κοινω-
νικής δικαιοσύνης.
- Μολονότι δεν μπορούμε να μιλήσουμε για κοινό αξιακό υπόβαθρο, εντού-
τοις μπορούμε να πούμε ότι υπάρχουν ορισμένα ηθικά κριτήρια, τα οποία
θα επέλεγαν σήμερα έλλογα, κοινωνικά συνειδητοποιημένα και σωστά πλη-
ροφορημένα όντα.

* Αυτή η αρχή έχει προταθεί ως ένα ρυθμιστικό ιδεώδες απέναντι στην κοινωνική αδικία που
χαρακτηρίζει τις σύγχρονες κοινωνίες που βιώνουν την παγκοσμιοποιημένη πραγματικότητα.

- Τέλος, η σχετικιστική θεωρία δεν μπορεί να διεκδικήσει τη γενίκευση των θέσε-
ών της δίνοντάς τους αντικειμενική ισχύ, καθώς, αν η αρχή της ότι η ηθική εί-
ναι κάτι σχετικό επιδιώξει να γίνει κανόνας με καθολική ισχύ, τότε η καθολι-
κότητα καταργείται και, κατ' επέκταση, ο ηθικός σχετικισμός αυτοαναιρείται.

3. Είναι τελικά τα κίνητρα της ανθρώπινης συμπεριφοράς καθαρά
εγωιστικά;

✓ Ένα άλλο ερώτημα που καλούμαστε να απαντήσουμε είναι εάν, τελικά, τα κριτή-
ρια της ανθρώπινης συμπεριφοράς είναι καθαρά εγωιστικά. Κατά γενική ομολο-
γία, όλοι οι άνθρωποι είμαστε οντότητες **εγωκεντρικές**. Αυτό σημαίνει ότι, ακόμα
και όταν έχουμε πρόθεση να βοηθήσουμε το συνάνθρωπό μας, **το βαθύτερο κίνη-
τρο των πράξεών μας είναι καθαρά εγωιστικό**, η προσωπική μας δηλαδή ικανο-
ποίηση. Επομένως, μέσα από αυτό το πρίσμα, όποιες ηθικές αρχές και αξίες έχει
υιοθετήσει η εθνική ή η υπερεθνική κοινότητα είναι καταδικασμένες να μείνουν
ανεφάρμοστες.

✓ Απέναντι σ' αυτή τη θεωρία περί εγωιστικών κινήτρων, κάποιοι φιλόσοφοι αντι-
τάσσουν τη σημασία του **αλτρουισμού**, με την έννοια ότι όντως κάτω από ορισμένες
συνθήκες πράττουμε με βασικό κριτήριο το καλό των άλλων. Λόγου χάρι, θυσιάζ-
ουμε την καριέρα μας για να βοηθήσουμε κάποιο αγαπημένο μας πρόσωπο.

✓ Σε γενικές γραμμές, είναι σαφές ότι, ακόμη και αν σε ορισμένες περιπτώσεις κι-
νούμαστε βάσει εγωιστικών κινήτρων, σε αρκετές περιπτώσεις καταγράφεται **αλ-
τρουιστική συμπεριφορά και κοινωνική πράξη με βάση το καλό των συνανθρώ-
πων μας**, ακόμη και με κίνδυνο για εμάς. Εντούτοις, στην κοινωνική ζωή μετρά ο
σκοπός και το **αποτέλεσμα της πράξης**. Άλλωστε, η ηθική πράξη δεν είναι ανα-
γκαστικά και πράξη αυτοθυσίας: οδηγεί πρωτίστως στην ατομική ικανοποίηση, αρ-
κεί, βέβαια, στα κίνητρά της να προσμετρώνται και τα δικαιώματα των άλλων.

4. Είμαστε πραγματικά ελεύθεροι και ηθικά υπεύθυνοι
για τις πράξεις μας;

Στο χώρο του φιλοσοφικού προβληματισμού γύρω από την ηθική σκέψη και πρά-
ξη, ο άνθρωπος θεωρείται πάντα υπεύθυνος για τις πράξεις του, με την έννοια ότι
είναι υπόλογος και για την επιλογή του τρόπου δράσης του, αλλά και για τις συνέ-
πειες της δράσης αυτής στους άλλους ανθρώπους. Ωστόσο, για να αναλάβει κά-
ποιος την ευθύνη των πράξεών του, προϋποτίθεται απαραίτητα ότι είναι ελεύθε-
ρος. Επομένως, ο προβληματισμός αφορά στο εάν και κατά πόσο ο άνθρωπος δια-
θέτει **ελεύθερη βούληση**.

✓ Εκείνος που έδωσε στη βούληση καθαρά ηθική διάσταση είναι ο **Ιμμάνουελ Καντ** (1724-1804), ο οποίος εισηγείται ότι η βούληση είναι η δύναμη που απελευθερώνει τον άνθρωπο από την εμπειρία και τον αισθητό κόσμο, υπαγορεύοντας, με γνώμονα μόνο τον ορθό λόγο, τις ηθικές επιλογές του και κατευθύνοντας τις πράξεις του. Σύμφωνα, λοιπόν, με την καντιανή προσέγγιση, η ηθική βούληση είναι ο νόμος της ηθικής πράξης, τον οποίο ο άνθρωπος διαθέτει *a priori* και επιλέγει με απόλυτα ελεύθερο τρόπο.

✓ Εντούτοις, ο ντετερμινισμός ή αιτιοκρατία υποστηρίζει ότι δεν είμαστε τελικά αληθινά ελεύθεροι –επομένως, και αληθινά υπεύθυνοι– γιατί όλες οι ενέργειες και οι επιλογές μας είναι αποτέλεσμα καθορισμού. Συγκεκριμένα, όλα όσα συμβαίνουν στον κόσμο καθορίζονται από προηγούμενα συμβάντα με βάση αιτιατούς νόμους (π.χ. φυσικούς, κοινωνικούς, βιολογικούς κ.ά.). Το ίδιο ισχύει και για τις πράξεις μας: λόγω χάρη, οι νευρώνες στον εγκέφαλό μας καθορίζουν τις σκέψεις και τις πράξεις μας.

Στην παραπάνω ντετερμινιστική ή αιτιοκρατική θεωρία ασκείται η εξής κριτική:

- ✓ **Ακόμη και στις ίδιες τις φυσικές επιστήμες** (ειδικά στο χώρο της κβαντικής μηχανικής) έχει υποχωρήσει η αντίληψη μιας μηχανιστικής αιτιοκρατίας.
- **Ακόμη κι αν δεχτούμε ότι ισχύει ο ντετερμινισμός σε κάποιες ηπιότερες μορφές του** (άλλωστε η πραγματικότητα διέπεται από ορισμένους αιτιατούς νόμους), **σε καμία περίπτωση δεν αναιρείται η δυνατότητα που έχουμε να κρίνουμε την ηθική ποιότητα των σκέψεων και των πράξεών μας.** Άλλωστε, η έννοια της ηθικής επιλογής δεν είναι αντίθετη προς την έννοια του καθορισμού, καθώς, κάθε φορά, καλούμαστε να επιλέξουμε πώς θα σκεφτούμε και θα δράσουμε μέσα σε ένα πλαίσιο συγκεκριμένων συνθηκών. Εξαιρούνται, βέβαια, οι περιπτώσεις όπου εξωτερικοί παράγοντες ή εμπόδια επηρεάζουν τη γνώση, τη βούληση και τη δράση μας (π.χ. βία, πλύση εγκεφάλου, εξαπάτηση), καθώς αναιρείται η δυνατότητα καταλογισμού ευθυνών.

Σημείωση: Ο ντετερμινισμός ή αιτιοκρατία διακρίνεται ανάλογα με την έμφαση σε αιτιατούς νόμους (π.χ. φυσικούς, κοινωνικούς, ψυχολογικούς) σε φυσικό ντετερμινισμό, κοινωνικό, ψυχολογικό κτλ.

Ιμμάνουελ Καντ

Γεννήθηκε: 1724, Καίνιξμπεργκ

Πέθανε: 1804, Καίνιξμπεργκ

Κύρια ενδιαφέροντα: Επιστημολογία, μεταφυσική, ηθική

Επηρέαστηκε από: Καρτέσιο, Μαλμπράνς, Λάιμπνιτς, Σπινόζα, Λοκ, Μπέρκλεϋ, Χιουμ

Επηρέασε: Όλους όσοι ακολούθησαν

Κύρια έργα: Κριτική του Καθαρού Λόγου, Κριτική του Πρακτικού Λόγου, Προλεγόμενα σε κάθε μελλοντική μεταφυσική

Κατά τον Καντ: Κάθε ανθρώπινη γνώση αρχίζει με την εμπειρία, αλλά δεν τελειώνει εκεί, γιατί εξαρτάται από τη φύση της ανθρώπινης διάνοιας.

Απαντήσεις στις ερωτήσεις του σχολικού βιβλίου

1 Με ποια έννοια και σε ποιο βαθμό πιστεύετε πως θα μπορούσε να θεωρηθεί ελεύθερος ο ενάρετος άνθρωπος ο οποίος, κατά τους στωικούς, ζει τελικά σύμφωνα με τη φύση; (σχολ. βιβλίο, σελ. 158)

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Ένας άνθρωπος θεωρείται ελεύθερος, εάν μπορεί να σκέφτεται, να επιλέγει και να δρα ελεύθερα. Η ελευθερία του υπογραμμίζεται κυρίως από τη δυνατότητα επιλογής που έχει κάθε φορά που καλείται να επιλέξει ανάμεσα σε πολλές εναλλακτικές περιπτώσεις και καταστάσεις. Αντίθετα, ανελεύθερος θεωρείται ο άνθρωπος που υποτάσσεται στη μοίρα και, σε γενικές γραμμές, καθοδηγείται από άλλους παράγοντες, ακολουθώντας παθητικά τη νομοτελειακή ροή των φυσικών φαινομένων και γεγονότων.

Σύμφωνα με τους στωικούς φιλοσόφους, ολόκληρο το Σύμπαν κατευθύνεται από την «Ειμαρμένη», δηλαδή τη Μοίρα. Ο άνθρωπος, από την πλευρά του, καλείται να ζει «ομολογουμένως τη φύσει». Αν λάβουμε υπόψη μας αυτολεξεί αυτή τη στωική παραίνεση, τότε μοιάζει με αναγκαστική υποταγή του ανθρώπου σε όλους τους φυσικούς, κυρίως, νόμους, δηλαδή το συγκεκριμένο στωικό πρότυπο συμπεριφοράς ισοδυναμεί με παθητική αποδοχή των όσων διαδραματίζονται και θεωρούνται προκαθορισμένα από τη Μοίρα. Αναμφισβήτητα, κάτι τέτοιο αναιρεί παντελώς την οποιαδήποτε ελευθερία σκέψης και δράσης του ατόμου. Επομένως, δεν τίθεται καν θέμα περί «ελεύθερου» ανθρώπου.

Εντούτοις, διερευνώντας περαιτέρω τη στωική προσέγγιση, διαπιστώνουμε ότι η «ειμαρμένη» είναι ο «λόγος» που ενυπάρχει στα πάντα, για την ακρίβεια η «αρχή της αιτιότητας», που μας επισημαίνει τις πιθανές εξελίξεις ή προεκτάσεις (αποτελέσματα) που μπορεί να έχει ένα φυσικό γεγονός ή ένα φαινόμενο ανάλογα με τις εκάστοτε προϋποθέσεις (αίτια). Έτσι, για παράδειγμα, η αρχή της αιτιότητας μας επισημαίνει ότι, αν καταναλώσουμε υπερβολική ποσότητα αλκοόλ και οδηγήσουμε, θα θέσουμε σε κίνδυνο τον εαυτό μας και τους άλλους, ενώ, αν είμαστε προσεκτικοί με την κατανάλωση αλκοόλ, θα αποφευχθεί κάτι τέτοιο.

Όπως αντιλαμβανόμαστε, κατά τους στωικούς, η «ειμαρμένη» μάς γνωστοποιεί τις δυνατές επιλογές που έχουμε από τη φύση ανάλογα με την περίπτωση. Από εκεί και πέρα, η υιοθέτηση της χ ή της ψ επιλογής είναι και παραμένει αποκλειστικό δικαίωμά μας. Και από τη στιγμή που έχουμε το δικαίωμα να επιλέξουμε, σημαίνει ότι είμαστε ελεύθεροι, αλλά με την εξής προϋπόθεση: να έχουμε προηγουμένως μελετήσει τις δυνατές επιλογές που υπάρχουν, δηλαδή να ενεργούμε σύμφωνα με τη λογική φύση μας.

Επομένως, με την εξής έννοια και στον εξής βαθμό μπορεί να θεωρηθεί ελεύθερος ο ενάρετος άνθρωπος ο οποίος, κατά τους στωικούς, ζει σύμφωνα με τη φύση: *εφόσον κάποιος πράττει σύμφωνα με τη δική του λογική φύση (ελεύθερα και έπειτα από λογική επιλογή), σημαίνει ότι εναρμονίζεται αυτόματα με ολόκληρη τη φύση που τον περιβάλλει.*

2. Η συμπάθεια που μπορεί να νιώθουμε για κάποιον άνθρωπο μπορεί να μας κάνει να παραβλέψουμε το αν είναι ηθικά εσφαλμένες και καταδικαστέες οι πράξεις του; (σχολ. βιβλίο, σελ. 158)

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Μελετώντας την ανθρώπινη ιστορία, θα διαπιστώσουμε ότι ανάλογα με την εποχή και τη χώρα διαφέρουν τα ηθικά κριτήρια και οι ηθικές επιλογές. Μάλιστα, δεν είναι λίγες οι φορές που διαφέρουν και από άτομο σε άτομο, με την έννοια ότι ο καθένας μας είναι ελεύθερος να επιλέξει κάθε φορά και κάποια διαφορετική αρχή που θα κατευθύνει τις επιλογές και την κρίση του, ανάλογα, βέβαια, με τις περιστάσεις. Για παράδειγμα, κάποιοι μπορεί να είναι πιο ανεκτικοί όταν αντιλαμβάνονται ότι κάποιο αγαπημένο τους πρόσωπο ψεύδεται, ενώ άλλοι να καταδικάζουν μια τέτοια συμπεριφορά, γιατί τη θεωρούν ανεπίτρεπτη.

Ωστόσο, τα πράγματα είναι εντελώς διαφορετικά όταν έχουμε να αξιολογήσουμε την **ηθική ποιότητα** κάποιων πράξεων, να διαλέξουμε δηλαδή αν αυτές είναι ηθικά εσφαλμένες και καταδικαστέες. Αυτό που δεν πρέπει να ξεχνάμε είναι ότι *κάθε ηθική κρίση και προस्ताγή ανάγεται σε ηθικές αρχές και σε πρότυπα ηθικής συμπεριφοράς τα οποία έχουν καθολική ισχύ.* Έτσι, το καλό και το κακό, για παράδειγμα, παρά τη σχετικότητά τους σε τόπο και χρόνο, έχουν νόημα με καθολικότητα, το οποίο απορρέει από το κοινό περί ηθικής και δικαίου αίσθημα, αυτό που ανάγει σε υπέρτατη αξία τον άνθρωπο και την αξιοπρέπειά του μέσα σε μια έλλογη και χειραφετημένη κοινωνία.

Επομένως, οποιαδήποτε μη ορθή από ηθική άποψη πράξη, όπως, για παράδειγμα, η ψευδολογία, η κλοπή ή η συκοφαντία, γίνεται άμεσα αντιληπτή και, οπωσδήποτε, είναι **καταδικαστέα**.

Το παραπάνω ισχύει ακόμα και αν στο συγκεκριμένο ηθικό ολίσθημα έχει υποπέσει κάποιο πρόσωπο που μας είναι οικείο και ιδιαίτερα αγαπητό. Στην περίπτωση αυτή, βεβαίως, ενδέχεται να συγχωρήσουμε, σε προσωπικό πάντα επίπεδο, ή να προσπαθήσουμε να του δώσουμε ελαφρυντικά. Μπορεί, ακόμη, να του συμπαρασταθούμε, αν η πράξη του έχει νομικές συνέπειες. Δεν υπάρχει περίπτωση, όμως, να αγνοήσουμε οποιαδήποτε μη ορθή από ηθική άποψη, άρα και καταδικαστέα, πράξη του.

3. α) Υπάρχει απόλυτη ελευθερία; β) Επιλέγουμε με αυτό που είναι σύμφωνο με τη φύση και την επιθυμία μας ή εκείνο που υπαγορεύει το καθήκον μας; γ) Είναι όλες οι πράξεις μας ελεύθερες και δικές μας επιλογές; δ) Σε ποιο βαθμό θα μπορούσαμε να συμφωνήσουμε με τον Καντ, ο οποίος πιστεύει ότι η υποταγή στον ηθικό νόμο μάς απελευθερώνει από τις ανορθόλογες επιθυμίες μας; Απαντήστε στα παραπάνω ερωτήματα κατά την κρίση σας δίνοντας συγκεκριμένα παραδείγματα από την καθημερινή ζωή που θα στηρίζουν την άποψή σας. (σχολ. βιβλίο, σελ. 158)

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Στο χώρο του φιλοσοφικού προβληματισμού γύρω από την ηθική σκέψη και πράξη, ο άνθρωπος θεωρείται πάντα υπεύθυνος για τις πράξεις του, με την έννοια ότι είναι υπόλογος και για την επιλογή του τρόπου δράσης του αλλά και για τις συνέπειες της δράσης αυτής στους άλλους ανθρώπους. Ωστόσο, προκειμένου να αναλάβει κάποιος την ευθύνη των πράξεών του, προϋποτίθεται απαραίτητα ότι είναι ελεύθερος. Επομένως, ο προβληματισμός αφορά στο εάν και κατά πόσο ο άνθρωπος διαθέτει ελεύθερη βούληση.

α) Αναμφισβήτητα, **δεν υπάρχει απόλυτη ελευθερία**. Μπορεί να είμαστε ελεύθεροι όσον αφορά τις σκέψεις, τις επιλογές και τις δράσεις-συμπεριφορές μας, εντούτοις, **δεν είμαστε απόλυτα ελεύθεροι, γιατί από την πρώτη στιγμή που ερχόμαστε στον κόσμο μέχρι και τη στιγμή που τον αφήνουμε, η ύπαρξη, η παρουσία μας, οριοθετείται από ένα συγκεκριμένο περιβάλλον (γλωσσικό, κοινωνικό, ιστορικό κ.ά.), που περιορίζει τη φύση και τις επιθυμίες μας.** Για παράδειγμα, δεν είμαστε απόλυτα ελεύθεροι από τη στιγμή που γεννιόμαστε σε ένα συγκεκριμένο πολιτισμικό πλαίσιο (π.χ. το ελληνικό), το οποίο μας δίνει την αντίστοιχη πολιτισμική ταυτότητα (σ' αυτή τη περίπτωση, την ελληνική), περιορίζοντας, έτσι, τη γενικότερη ανθρώπινη φύση μας.

β) Αναφορικά με το αν επιλέγουμε αυτό που είναι σύμφωνο με τη φύση και την επιθυμία μας ή εκείνο που υπαγορεύει το καθήκον μας αντιλαμβανόμαστε ότι η **φύση** διαδραματίζει τον ουσιαστικότερο ρόλο. Μολονότι οι επιθυμίες του καθενός έχουν **υποκειμενικό και προσωπικό χαρακτήρα**, στην πραγματικότητα δεν είναι απόλυτο ότι ανήκουν πράγματι σε αυτόν που τις έχει και δεν είναι ετεροκαθοριζόμενες, με την έννοια ότι είναι προϊόν «φυσικής επιταγής». Επίσης, αναφορικά με το καθήκον, είναι πολύ δύσκολο να διαχωρίσουμε, εάν κάνουμε το καθήκον μας. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, η «φυσική επιταγή» αφορά στο «τι έχουμε μάθει» και, κυρίως, στο «πώς έχουμε μάθει» να συμπεριφερόμαστε. Επομένως, όλα εξαρτώνται από το οριοθετημένο περιβάλλον στο οποίο ζούμε. Για παράδειγμα, το γεγονός ότι κάποιος επιθυμεί να γίνει γιατρός για να σώζει

και να βοηθά τους συνανθρώπους του δε σημαίνει ότι είναι δική του επιλογή, δική του επιθυμία και δικό του καθήκον. Ενδέχεται να οφείλεται στο περιβάλλον του, όπου επικρατεί η αντίληψη ότι το συγκεκριμένο επάγγελμα-λειτουργήμα έχει τα παραπάνω χαρακτηριστικά οφέλη για τους ανθρώπους.

γ) Λαμβάνοντας υπόψη τον προηγούμενο συλλογισμό μας, σαφώς όλες μας οι πράξεις δεν είναι ελεύθερες ούτε είναι δικές μας επιλογές.

δ) Σύμφωνα με τον Καντ, η βούληση είναι η δύναμη που απελευθερώνει τον άνθρωπο από την εμπειρία και τον αισθητό κόσμο, υπαγορεύοντας, με γνώμονα μόνο τον ορθό λόγο, τις ηθικές επιλογές του και κατευθύνοντας τις πράξεις του.

Η μεγαλύτερη υποδούλωση που μπορεί να βιώσει ο άνθρωπος βρίσκεται στα δεσμά των ενστίκτων και των άλογων επιθυμιών του. Διότι αυτά είναι που τον ωθούν στη βαρβαρότητα και την ανάγκη ικανοποίησης των παθών του, είτε πρόκειται για κάτι πολύ απλό, όπως το κάπνισμα που προκαλεί βλάβη στον οργανισμό του, είτε πρόκειται για κάτι ηθικά ανάρμοστο, όπως η επιλογή αθέμιτων μέσων προκειμένου να επιβιώσει ή να καταξιωθεί.

Από την άποψη αυτή, όλα τα «πρέπει», όλοι δηλαδή οι ηθικοί κανόνες που είτε διαθέτουμε ως λογικά όντα είτε μαθαίνουμε ότι οφείλουμε να ακολουθούμε, δεν είναι δείκτες υποδούλωσης αλλά απελευθέρωσης από τη ζωώδη φύση μας και εφελκυστικά εισαγωγής μας σε μια έλλογη και χειραφετημένη κοινωνία.

Επομένως, σ' αυτό το σημείο συμφωνούμε με τον Καντ, που διατύπωσε αυτή τη θέση, λαμβάνοντας όμως υπόψη μας ότι η ελευθερία και το αυτόβουλο εξαρτώνται πάντα και από το **χαρακτήρα** του καθενός.

4. Είναι ηθικά σωστό να πράττουμε πάντοτε σαν να δεχόμαστε ότι όλες οι ηθικές αρχές έχουν σχετική ισχύ και ότι όλα επιτρέπονται; Ποιο πρόβλημα θα μπορούσατε να επισημάνετε σε αυτή τη διατύπωση; Ποια μπορεί να είναι τα προβλήματα από την αποδοχή ενός ακραίου ηθικού σχετικισμού; (σχολ. βιβλίο, σελ. 158)

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Σύμφωνα με τον ηθικό σχετικισμό, είναι αδύνατο να υπάρχουν ηθικές αρχές και

Ιμμάνουελ Καντ

Γεννήθηκε: 1724, Καίνιξμπεργκ

Πέθανε: 1804, Καίνιξμπεργκ

Κύρια ενδιαφέροντα: Επιστημολογία, μεταφυσική, ηθική

Επηρέαστηκε από: Καρτέσιο, Μαλμπράνς, Λάιμπνιτς, Σπινόζα, Λοκ, Μπέρκλεϋ, Χιούμ

Επηρέασε: Όλους όσοι ακολούθησαν

Κύρια έργα: Κριτική του Καθαρού Λόγου, Κριτική του Πρακτικού Λόγου, Προλεγόμενα σε κάθε μελλοντική μεταφυσική

Κατά τον Καντ: Κάθε ανθρώπινη γνώση αρχίζει με την εμπειρία, αλλά δεν τελειώνει εκεί, γιατί εξαρτάται από τη φύση της ανθρώπινης διάνοιας.

αξίες με υπερχρονική και παγκόσμια εμβέλεια, γεγονός που προκύπτει από τη μελέτη της ανθρώπινης ιστορίας, όπου διαπιστώνουμε ότι τα ηθικά κριτήρια και οι ηθικές επιλογές διαφέρουν ανάλογα με την εποχή και τη χώρα. Κάποιοι, λοιπόν, υιοθέτησαν τη θεωρία ότι η ηθική είναι υπόθεση υποκειμενική, οπότε κάθε άνθρωπος μπορεί να πράττει ό,τι, όποτε, όπου και όπως θέλει.

Εντούτοις, γεννιέται ο προβληματισμός εάν είναι ηθικά σωστό να πράττουμε πάντοτε σαν να δεχόμαστε ότι όλες οι ηθικές αρχές έχουν σχετική ισχύ και όλα επιτρέπονται. Αναμφισβήτητο, κάτι τέτοιο θα μας «βόλευε» αρκετά, καθώς δε θα είχαμε κανένα δίλημμα για τις επιλογές και τις πράξεις μας. Όμως, πού θα στηριζόμασταν για τις επιλογές μας;

Όπως αντιλαμβανόμαστε, ως προς το περιεχόμενό της, η θέση αυτή δεν μπορεί να διεκδικήσει το κύρος μιας φιλοσοφικής θεωρίας της ηθικής σκέψης και πράξης, καθώς δεν μπορεί να γενικευτεί, ώστε να ισχύει για όλους και για κάθε περίπτωση. Αν, δηλαδή, η αρχή ότι η ηθική είναι κάτι σχετικό επιδιώξει να γίνει κανόνας με καθολική ισχύ, τότε η σχετικότητα καταργείται και ο ηθικός σχετικισμός αυτοαναιρείται.

Επίσης, η αποδοχή ενός ακραίου ηθικού σχετικισμού προκαλεί προβλήματα και ως προς τα συμπεράσματά της. Διότι, αν ο καθένας πράττει κατά πώς επιθυμεί κάθε φορά, τούτο σημαίνει ότι οδηγούμαστε σε έναν **αμοραλισμό**, ο οποίος καταργεί την πραγματικότητα μιας έλλογης και χειραφετημένης κοινωνίας, εγκαταλείποντας τον άνθρωπο σε μετέωρη κατάσταση δίχως κάποιο στήριγμα για τις επιλογές του.

5. Πώς πιστεύετε ότι μπορεί ο άνθρωπος να ξεπεράσει τις εγωιστικές του τάσεις; Πώς θα μπορούσε να καλλιεργήσει τα κατάλληλα συναισθήματα προς τους συνανθρώπους του, ώστε να συμπεριφέρεται κατά το δυνατόν αλτρουιστικά; (σχολ. βιβλίο, σελ. 158)

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Ένα από τα ερωτήματα που καλούμαστε να απαντήσουμε στην ηθική φιλοσοφία είναι εάν, τελικά, τα κριτήρια της ανθρώπινης συμπεριφοράς είναι καθαρά εγωιστικά. Κατά γενική ομολογία, όλοι οι άνθρωποι είμαστε οντότητες εγωιστικές. Αυτό σημαίνει ότι, ακόμα και όταν έχουμε πρόθεση να βοηθήσουμε το συνάνθρωπό μας, το βαθύτερο κίνητρο των πράξεών μας είναι καθαρά εγωιστικό, η προσωπική μας δηλαδή ικανοποίηση.

Εντούτοις, ο άνθρωπος μπορεί να ξεπεράσει τις εγωιστικές του τάσεις, κάνοντας το εξής απλό: **μην ξεχνώντας το θνητό στοιχείο της ύπαρξής του**, όπως και το γεγονός ότι η **ανθρώπινη ταυτότητά του είναι συνάρτηση των συνανθρώπων του**.

Επίσης, θα μπορούσε να καλλιεργήσει τα κατάλληλα συναισθήματα προς του συνανθρώπους του, ώστε να συμπεριφέρεται **κατά το δυνατόν αλτρουιστικά**, εάν αντιληφθεί ότι πρέπει πάντοτε να προσμετρώνται τα δικαιώματα των άλλων όταν πράττουμε. Άλλωστε, **ακόμη και το εγωιστικό στοιχείο στις πράξεις μας δεν πάντοτε απόλυτο**, καθώς, μολονότι σε ορισμένες περιπτώσεις κινούμαστε βάσει εγωιστικών κινήτρων, σε αρκετές περιπτώσεις καταγράφεται αλτρουιστική συμπεριφορά και κοινωνική πράξη με βάση το καλό των συνανθρώπων μας.

6. Ποια είναι, κατά το Χιουμ (απόσπασμα 7, σχολ. βιβλίο, σελ. 157), τα χαρακτηριστικά των δύο τύπων ελευθερίας που περιγράφει; Πώς νομίζετε ότι αντιμετωπίζουμε στην καθημερινή ζωή μια τέτοια διαφοροποίηση μορφών ελευθερίας; (σχολ. βιβλίο, σελ. 158)

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Στο συγκεκριμένο απόσπασμα ο **Ντέιβιντ Χιουμ** (1711-1778) επισημαίνει μια διάκριση ανάμεσα σε δύο είδη ελευθερίας:

Από τη μεριά, έχουμε την ελευθερία ως **αυτενέργεια**, η οποία έχει τα εξής χαρακτηριστικά: ισοδυναμεί με χειραφέτηση από κάθε είδος καταναγκασμούς, συμπεριλαμβανομένων και των παρορμήσεών μας, αντιστέκεται στη βία, τον καταναγκασμό και την υποταγή, είναι συμβατή με την έννοια της αναγκαιότητας και στηρίζεται αποκλειστικά και μόνο στην ηθική μας βούληση, αφού έχει λάβει υπόψη όλους τους αντικειμενικούς προσδιορισμούς και τις προϋποθέσεις. Με αυτή την έννοια συμφωνεί και ο Χιουμ.

Από την άλλη μεριά, έχουμε την ελευθερία που στο δυναμικό της υπάρχει η **αδιαφορία για οποιονδήποτε αιτιακό καθορισμό, η απραξία ή αδράνεια**, δηλαδή αρνείται την ύπαρξη τόσο της αναγκαιότητας όσο και των αιτίων.

Ένα παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο αντιμετωπίζουμε στην καθημερινή ζωή μια τέτοια διαφοροποίηση μορφών ελευθερίας είναι η ελευθερία του ατόμου για κατανάλωση αλκοόλ. Κίνηση προς την ελευθερία, σύμφωνα με τον πρώτο ορισμό, είναι η προσπάθεια του ατόμου που καταναλώνει αλκοόλ, και

Ντέιβιντ Χιουμ

Γεννήθηκε: 1711, Εδιμβούργο

Πέθανε: 1776, Εδιμβούργο

Κύρια ενδιαφέροντα: Επιστημολογία, ηθική

Επηρεάστηκε από: Φράνσις Μπέικον, Καρτέσιο,

Μαλμπράνς, Νεύτωνα, Λοκ, Μπέρκλεϋ

Επηρέασε: Όλους όσοι ακολούθησαν

Κύρια έργα: *Πραγματεία για την ανθρώπινη φύση*,

Ερευνες σχετικά με την ανθρώπινη νόηση και τις αρχές

της ηθικής, *Διάλογοι σχετικά με τη φυσική θρησκεία*

Κατά το Χιουμ: Κάποιος πρέπει να πιστεύει μόνο αυτό για το οποίο έχει σοβαρούς λόγους να το πιστεύει.

κυρίως αυτού που πάσχει από αλκοολισμό, να σταματήσει ή να περιορίσει, τουλάχιστον, την κατανάλωση αλκοόλ, γιατί έχει βλαβερές συνέπειες για την υγεία τόσο του ίδιου όσο και τη συνολική. Αντίθετα, σύμφωνα με το δεύτερο ορισμό, η «ελευθερία» (= αδιαφορία / απραξία) του ίδιου ατόμου είναι να συνεχίζει ακάθεκτο αυτό που κάνει, αδιαφορώντας για οποιαδήποτε συνέπεια της πράξης του.

Όπως είναι σαφές, στην καθημερινή μας ζωή οφείλουμε να υιοθετούμε τον **πρώτο ορισμό**, διότι «είμαι ηθικός» σημαίνει «πράττω ηθικά», και «πράττω ηθικά» σημαίνει διεκδικώ στην καθημερινή ζωή το καλό και το δίκαιο για μένα και τους άλλους, πάντα όμως ενεργά και ελεύθερα. Αντίθετα, η απραξία δεν οδηγεί πουθενά.

Απαντήσεις στις ερωτήσεις του βιβλίου του εκπαιδευτικού

1. «Αλήθεια από την εδώ πλευρά των Πυρηναίων, ψέμα από την εκεί» (Pascal, *Pensées*). Ο Πασκάλ διευκρινίζει ότι **κακά που εμείς σήμερα καταδικάζουμε, όπως για παράδειγμα την κλοπή, συγκαταλέγονταν άλλοτε ανάμεσα στις ενάρετες πράξεις. Τέτοιες διαφορές στη σημασία του καλού και του κακού, των οποίων άφθονα παραδείγματα μας προσφέρει η σύγχρονη επιστήμη (εθνογραφία, κοινωνική ανθρωπολογία), δείχνουν πως είναι αδύνατον να υπάρχει μια λογική ιεραρχία καλών και κακών; Αποδεικνύει η ποικιλία αυτή πως οι αξίες είναι σχετικές και επομένως δεν μπορεί να ισχύει κανένα ηθικό κριτήριο;**

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Όπως είδαμε και συναντήσαμε αρκετές φορές, μελετώντας την ανθρώπινη ιστορία είναι αδύνατο να υπάρχουν ηθικές αρχές και αξίες με υπερχρονική και παγκόσμια εμβέλεια. Εύλογος, λοιπόν, είναι ο προβληματισμός σχετικά με το εάν υπάρχουν ή όχι καθολικοί ηθικοί κανόνες. Μάλιστα, οι όποιες σχετικές συζητήσεις δεν έχουν μόνο θεωρητικό ή φιλοσοφικό χαρακτήρα, αλλά επίσης πολιτικό και κοινωνικό, καθώς θέτουν υπό αίρεση το εάν και κατά πόσο σήμερα μπορούμε

Μπλεζ Πασκάλ

Γεννήθηκε: 1623

Πέθανε: 1662

Ιδιότητες/δράση: Γάλλος μαθηματικός και στοχαστής, με πεδίο δράσης τα μαθηματικά και τη φυσική επιστήμη, γνωστός, κυρίως, για την υπεράσπιση της θρησκευτικής πίστης

Κύρια έργα: *Επαρχιακές επιστολές*, *Σκέψεις*

Κατά τον Πασκάλ: Πρέπει να στραφούμε στη «λογική της καρδιάς», στην οποία βασίζεται η θρησκευτική πίστη.

να μιλάμε για καθολικά ανθρώπινα δικαιώματα, αλλά και επισημαίνουν και την καθολική ανάγκη να κατοχυρωθούν συγκεκριμένα δικαιώματα και ελευθερίες των ανθρώπων. Για παράδειγμα, εάν σε μια χώρα απαγορεύεται ρητά και διά του νόμου η ευθανασία, ενώ σε μια άλλη επιτρέπεται και κατοχυρώνεται νομικά, τότε πώς είναι δυνατό να απορρίψουμε την ευθανασία ως επιλογή; Αν, όμως, την αποδεχτούμε, πώς κατοχυρώνουμε το δικαίωμα του κάθε ανθρώπου στη ζωή;

Επομένως, απέναντι σε τέτοια ερωτήματα πρέπει να παραδεχτούμε ότι είναι πολύ δύσκολο να θεμελιώσουμε συγκεκριμένες ηθικές προσταγές ως καθολικά έγκυρες προτάσεις, σε αντίθεση με τις αποφάνσεις των επιστημών. Επιπλέον, όντως οι ηθικές αξίες και συμπεριφορές είναι κοινωνικά καθορισμένες και χαρακτηρίζονται από ιστορικότητα, επομένως και από μια τάση εξέλιξης μέσα στο χρόνο. Άρα, δεν είναι εύκολο να μιλήσουμε για λογική ιεραρχία καλών και κακών, με άρτια επιχειρήματα τουλάχιστον.

Εντούτοις, δεν μπορούμε να αποδεχτούμε την ακραία (σκεπτικιστική) άποψη πως όλες οι αξίες είναι σχετικές, άρα δεν μπορεί να ισχύει κανένα ηθικό κριτήριο. *Αν αποδεχόμαστε κάτι τέτοιο, θα αμφισβητούσαμε, για παράδειγμα, όλους τους αγώνες και τα ορόσημα στην ιστορική πορεία του ανθρώπινου είδους για την κατοχύρωση των ανθρώπινων δικαιωμάτων.* Άλλωστε, αν αναλογιστούμε το συγκεκριμένο παράδειγμα καλύτερα, θα διαπιστώσουμε ότι το πρόβλημα που παρουσιάζεται πολλές φορές σε σχέση με την προσπάθεια να εφαρμοστούν καθολικά τα ανθρώπινα δικαιώματα δεν είναι τόσο τα δικαιώματα καθ'αυτά, αλλά ο τρόπος εφαρμογής τους.

2. Οι κυνικοί θεωρούσαν ότι αγαθό είναι η ατομική ελευθερία και μείωναν στο ελάχιστο τις πρωταρχικές ανάγκες τους, για να μην εξαρτώνται από τον εξωτερικό κόσμο υπερβολικά: α) Να συζητήσετε στην τάξη αυτή τη στάση ζωής σε συνάρτηση με την καταναλωτική τάση του σημερινού κόσμου, β) Πώς κρίνετε τη στάση ζωής που προτείνει ο Κράτης; Είναι επίκαιρη σήμερα; Αν είναι, κατά πόσο είναι εφαρμόσιμη;

«Όμοια και ο Κράτης περιφρόνησε τα χρήματα και άφησε την περιουσία του έρημη να βόσκουν σ' αυτήν τα πρόβατα –γιατί, κατά τη γνώμη του, η περιουσία υπηρετεί την κακία και το σώμα– και αφού ανέβηκε πιο ψηλά από το βωμό, έκανε καταμεσής στην Ολυμπία τη μεγάλη διακήρυξη βροντοφωνάζοντας εκείνο το περίφημο: “Ο Κράτης από τη Θήβα ελευθερώνει τον Κράτη”, γνωρίζοντας καλά ότι είναι δουλεία να έχει κανείς κυριευτεί από τα πράγματα: λένε ότι αυτός ο Κράτης (σύμφωνα όμως με ορισμένους, κάποιος άλλος κυνικός φιλόσοφος με τις ίδιες απόψεις), ταξιδεύοντας κάποτε στη θάλασσα, καθώς η θαλασσοταραχή αγρίευε και το πλοίο έγερνε από το φορτίο, πετούσε πολύ πρόθυμα τα πράγμα-

τά του στο βυθό λέγοντας επιπλέον αυτά τα λόγια που αξίζει να τα θυμόμαστε: “Ευχαριστώ, Τύχη, εσένα που με δίδαξες καθετί όμορφο, για το ότι μου είναι τόσο εύκολο να μαζευτώ σ' ένα παλιωμένο ρούχο”».

[Οι αρχαίοι κυνικοί, αποσπάσματα και μαρτυρίες, επιμέλεια κειμένων, μετάφραση και σχολιασμός Ν. Μ. Σκουτερόπουλος, εκδ. Γνώση, Αθήνα, σελ. 500-501]

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

α) Αναμφισβήτητα, ο (υπερ)καταναλωτισμός αποτελεί μία από τις πιο χαρακτηριστικές και ανησυχητικές μορφές της σύγχρονης κοινωνικής παθολογίας. Όντας αποτέλεσμα της ανάγκης μαζικής κατανάλωσης που χαρακτηρίζει τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής και αποτέλεσμα της παγκοσμιοποίησης, ενισχύεται από ισχυρούς μηχανισμούς κοινωνικής χειραγώγησης και διαμόρφωσης συμπεριφοράς (π.χ. η διαφήμιση) και μας οδηγεί στο να **ορίζουμε την κατοχή καταναλωτικών αγαθών ως την πεμπτούσια της ύπαρξής μας, παρότι αφήνει μια αίσθηση υπαρξιακού κενού.** Οδηγεί, επίσης, στην υποτίμηση των διαπροσωπικών σχέσεων, στη χρησιμοθηρική αντιμετώπιση των συνανθρώπων μας, στην υπονόμευση της συλλογικότητας και της αλληλεγγύης και στη διατάραξη της ισορροπίας σε μια έλλογη και χειραφετημένη κοινωνία. Παράλληλα, έχει αρνητικές συνέπειες στο περιβάλλον, αφού οδηγεί στην ταχύτερη ανάλωση των φυσικών πόρων και στην αύξηση των κάθε είδους απορριμμάτων, διαταράσσοντας την οικολογική ισορροπία του πλανήτη μας.

Με αυτή την έννοια, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η στάση ζωής που προτείνουν οι αρχαίοι κυνικοί, οι οποίοι δίνουν έμφαση στην αποφυγή της εξάρτησης από τα υλικά αγαθά ως μορφή ανθρώπινης ελευθερίας, μπορεί να είναι χρήσιμη ως ουσιαστική αντίδραση στο κυρίαρχο καταναλωτικό πνεύμα της εποχής μας και στην επιστροφή του προτύπου του μετρημένου ανθρώπου που ζει ουσιαστικά.

β) Η στάση του Κράτη χαρακτηρίζεται από μια ριζική προσπάθεια απαλλαγής από κάθε εξάρτηση από τα υλικά αγαθά ως πράξη ελευθερίας. Μια τέτοια στάση στη σύγχρονη εποχή, εάν την ορίζαμε ως μια καθολική προσπάθεια απαλλαγής από κάθε σχέση με τα υλικοτεχνικά αγαθά, θα την καθιστούσαμε **πρακτικά ανεφάρμοστη**, αφού δεν είναι εφικτή ούτε και αναγκαία μια επιστροφή σ' έναν προτεχνολογικό κόσμο. Από την άλλη, ως προσπάθεια για αποφυγή της υπερβολικής προσήλωσης στα καταναλωτικά αγαθά, **ενδέχεται να κινητοποιήσει τους ανθρώπους προς την πραγματική ευτυχία**, η οποία βρίσκεται σε άλλες αξίες, όπως στην παιδεία, την επικοινωνία, την αγάπη και την αλληλεγγύη.

3. Η δικαιολόγηση της ηθικής στάσης ζωής

► Κύρια σημεία της ενότητας

1) Γιατί να είναι κανείς ηθικός;

Ένα ερώτημα που προκύπτει στο γενικότερο φιλοσοφικό προβληματισμό μας είναι «γιατί πρέπει να είμαστε ηθικοί». Το ερώτημα αυτό δεν πηγάζει μόνο από τις διαφορετικές φιλοσοφικές προσεγγίσεις περί του ηθικά ορθού· αντίθετα, πρόκειται για πρακτικό ερώτημα που καθημερινού ανθρώπου, ο οποίος αναρωτιέται γιατί πρέπει να περιορίζει τα συμφέροντά του προς όφελος των άλλων.

Μια απάντηση σ' αυτό το ερώτημα δίνεται από τον **Πλάτωνα**, ο οποίος επισημαίνει ότι ο άδικος άνθρωπος πρέπει να σκέφτεται το φόβο της τιμωρίας μετά θάνατον. Εντούτοις, αν κάποιος δεν έχει θρησκευτική πίστη, τότε αυτός ο φόβος του δεν έχει νόημα.

Κάποιοι φιλόσοφοι υποστηρίζουν ότι μια ηθική στάση ζωής προσφέρει στον άνθρωπο ψυχική υγεία, μια μορφή αρμονίας που εξασφαλίζεται όταν υιοθετούμε τον ορθό λόγο, ελέγχουμε τα πάθη και τις επιθυμίες μας και αποφεύγουμε να αδικούμε τους συνανθρώπους μας. Σ' αυτό το πλαίσιο εντάσσεται η προσέγγιση του **Αριστοτέλη**, σύμφωνα με την οποία η καλλιέργεια των αρετών συντελεί στην πραγμάτωση της ευδαιμονίας στην τέλεια κατάσταση ανάπτυξης των ψυχικών δυνάμεων του ατόμου. Επίσης, ο **Καντ**, δίνοντας έμφαση στην αξία της ορθολογικότητας, θεωρεί ότι μια συμπεριφορά που δεν επιδιώκει την ηθική αυτονομία είναι στην ουσία ανορθόλογη.

Πλάτων

Γεννήθηκε: περ. 428 π.Χ.

Πέθανε: 348 π.Χ.

Κύρια ενδιαφέροντα: Επιστημολογία, μεταφυσική, ηθική, πολιτική

Επηρέαστηκε από: Πυθαγόρα, Παρμενίδα, Σωκράτη

Επηρέασε: Όλους όσοι ακολούθησαν

Κύρια έργα: Οι διάλογοι

Κατά τον Πλάτωνα: Η φιλοσοφία είναι ο μόνος δρόμος για την αληθινή γνώση, τη γνώση των Ιδεών.

Ως εκ τούτου, ο φιλόσοφος πρέπει να κυβερνά την πόλη.

Αριστοτέλης

Γεννήθηκε: 384 π.Χ., Στάγειρα, Μακεδονία

Πέθανε: 322 π.Χ., Χαλκίδα, Εύβοια

Κύρια ενδιαφέροντα: Μεταφυσική, ηθική, πολιτική, επιστήμη, κοσμολογία

Επηρέαστηκε από: Πυθαγόρα, Ηράκλειτο, Παρμενίδα, Σωκράτη, Πλάτωνα

Επηρέασε: Όλους όσοι ακολούθησαν

Κύρια έργα: *Όργανον*, *Φυσικά*, *Μετά τα Φυσικά*, *Ηθικά Νικομάχεια*, *Περί ψυχής*

Κατά τον Αριστοτέλη: Η εμπειρία είναι η πηγή της γνώσης και η λογική είναι η δομή της.

Ιμμάνουελ Καντ

Γεννήθηκε: 1724, Καίνιμπεργκ

Πέθανε: 1804, Καίνιμπεργκ

Κύρια ενδιαφέροντα: Επιστημολογία, μεταφυσική, ηθική

Επηρέαστηκε από: Καρτέσιο, Μαλμπράνς, Λάιμπνιτς, Σπινόζα, Λοκ, Μπέρκλεϋ, Χιουμ

Επηρέασε: Όλους όσοι ακολούθησαν

Κύρια έργα: *Κριτική του Καθαρού Λόγου*, *Κριτική του Πρακτικού Λόγου*, *Προλεγόμενα σε κάθε μελλοντική μεταφυσική*

Κατά τον Καντ: Κάθε ανθρώπινη γνώση αρχίζει με την εμπειρία, αλλά δεν τελειώνει εκεί, γιατί εξαρτάται από τη φύση της ανθρώπινης διάνοιας.

Εντούτοις, ο προβληματισμός παραμένει, αλλά με την εξής απορία: Τι γίνεται όμως στην περίπτωση που κάποιος επιλέγει συνειδητά να μεγιστοποιεί το ατομικό του συμφέρον γιατί έτσι αισθάνεται ευτυχής;

Ορισμένοι φιλόσοφοι, όπως και ο **Νίτσε** (1844-1900), υποστηρίζουν ότι η πιο ελεύθερη και απεριόριστη ικανοποίηση της θέλησής μας για δύναμη και η προσπάθεια να αναπτύξουμε τις δημιουργικές μας δυνάμεις μάς βοηθούν να εξασφαλίσουμε την ψυχική μας υγεία. Γι' αυτούς τους φιλοσόφους, η ηθική είναι στην ουσία ένας υποκριτικός θεσμός, προϊόν κατώτερων, φθονερών και συμπλεγματικών ανθρώπων, οι οποίοι επιθυμούν να εμποδίσουν τη φυσική κυριαρχία των ισχυρών.

Φρήντριχ Βίλχελμ Νίτσε

Γεννήθηκε: 1844, Ρέκεν μπάι Λύτσεν

Πέθανε: 1900, Βαϊμάρη

Κύρια ενδιαφέροντα: Ηθική, μεταφυσική, επιστημολογία, αισθητική, γλώσσα

Επηρέαστηκε από: Μακιαβέλι, Σοπενχάουερ

Επηρέασε: Γιάσπερς, Ικμπάλ, Χάιντεγκερ, Σαρτρ

Κύρια έργα: *Η γέννηση της τραγωδίας*, *Τάδε έφη Ζαρατούστρα*, *Πέραν του καλού και του κακού*, *Η γενολογία της ηθικής*, *Ίδε ο άνθρωπος*, *Η βούληση για δύναμη*

Κατά το Νίτσε: Η τέχνη κάνει τη ζωή υποφερτή καλύπτοντάς τη με το πέπλο της ασαφούς σκέψης («Ανθρώπινο, πολύ ανθρώπινο», παρ. 151).

Η αλήθεια είναι ότι απέναντι σε τέτοιες απόλυτες απόψεις όσοι αναγνωρίζουν τη σημασία των ηθικών αρχών και αξιών δεν μπορούν να κάνουν πολλά για να αποδείξουν την αλήθεια της άποψής τους. Ωστόσο, μπορούν να επισημάνουν ότι η υιοθέτηση αυτών των απόλυτων απόψεων υπονομεύει τη διατήρηση της συνοχής των ανθρώπινων κοινωνιών και διαμορφώνει κοινωνίες εγωιστικού (ακραιού, συνήθως) ανταγωνισμού και εξουσιαστικών σχέσεων. Αντίθετα, η ηθική στάση ζωής, που ισοδυναμεί με θετικά συναισθήματα συμπόνιας, συμπάθειας και αγάπης προς το συνάνθρωπό μας, απαντά τουλάχιστον σε κάποιο βαθμό στο ερώτημα γιατί να είναι κανείς ηθικός, καθώς αυτά τα συναισθήματα δίνουν νόημα στην ύπαρξή μας και μας βοηθούν στην καλύτερη αντιμετώπιση των προβλημάτων της καθημερινότητάς μας.

9. Τα χαρακτηριστικά της ηθικής στάσης ζωής: Αξίες και αρχές τις οποίες υπαγορεύει η υιοθέτησή της

Η υιοθέτηση μιας ηθικής στάσης για την αντιμετώπιση συγκεκριμένων καταστάσεων στην καθημερινή μας ζωή σημαίνει ότι:

- αναγνωρίζουμε τον πρακτικό χαρακτήρα των κρίσεών μας: δηλαδή οι κρίσεις μας μας κατευθύνουν στο τι πρέπει να κάνουμε, επηρεάζοντας τη συμπεριφορά μας.
- επιθυμούμε να καθολικεύσουμε τις κρίσεις μας: δηλαδή συνειδητοποιούμε ότι οι κρίσεις μας ισχύουν εξίσου σε όλες τις περιστάσεις και για όλους τους ανθρώπους με παρόμοια χαρακτηριστικά.
- συνειδητοποιούμε τα δικαιώματά και τα συμφέροντα των συνανθρώπων μας –εκτός από τα δικά μας– και εξετάζουμε τις επιπτώσεις της σκέψης και της δράσης μας στη ζωή τους.

Όπως αντιλαμβανόμαστε, από οποιαδήποτε επαρκή σύλληψη της ηθικής συμπεριφοράς δε νοείται η απουσία αξιών, όπως είναι η κοινή ευημερία ή ωφέλεια του συνόλου, η αμεροληψία, η ισότιμη μεταχείριση, η δικαιοσύνη κ.ά. Γι' αυτό θεωρείται αναγκαία η καλλιέργεια των ανάλογων ηθικών αρετών.

Απαντήσεις στις ερωτήσεις του σχολικού βιβλίου

1. Φανταστείτε ότι έχετε στην κατοχή σας το δαχτυλίδι του Γύγη (απόσπασμα 1, σχολ. βιβλίο, σελ. 160-161), που θα σας έκανε αόρατους κατά βούληση. Τι θα κάνατε; Τι δε θα κάνατε; Θα συνεχίζατε, για παράδειγμα, να σέβεστε

την ιδιοκτησία του άλλου, την ιδιωτική του ζωή κτλ. ή θα βρίσκατε την ευκαιρία να πράξετε με ανεπίτρεπτο ηθικά τρόπο; Γιατί θα επιλέγατε ή δε θα επιλέγατε το συγκεκριμένο τρόπο συμπεριφοράς; (σχολ. βιβλίο, σελ. 162)

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Αναμφισβήτητα, η πρώτη απάντηση που θα ερχόταν στο μυαλό μας θα ήταν ότι, ακόμα και αόρατοι –με τη βοήθεια του μαγικού δαχτυλιδιού του Γύγη–, ποτέ δε θα συμπεριφερόμασταν με ανεπίτρεπτο ηθικά τρόπο, δεδομένου ότι έχουμε μεγαλώσει με ηθικά πρότυπα και αξίες.

Εντούτοις, με μια δεύτερη σκέψη, αντιλαμβανόμαστε ότι ακόμη κι εμείς οι ίδιοι δεν μπορούμε να είμαστε τόσο σίγουροι για την ηθική μας ακεραιότητα. Κι αυτό γιατί είναι «ελκυστική» η σκέψη τού να εισβάλλουμε στην προσωπική ζωή κάποιου ατόμου και να το παρακολουθούμε χωρίς να γινόμαστε αντιληπτοί. Για παράδειγμα, ποιος δε θα ήθελε να ακούσει τη συνομιλία ενός ατόμου που τον ενδιαφέρει με ένα τρίτο άτομο γύρω από το τι σκέφτεται για τον ίδιο (τον ενδιαφερόμενο);

Επομένως, όντας αόρατοι, μπορεί να μην κλέβουμε ή να μη σκοτώνουμε τους συνανθρώπους μας, απλώς να εισβάλλουμε στην προσωπική τους ζωή, γιατί είμαστε περίεργοι. Όμως, καταπατώντας το δικαίωμα του ατόμου για ιδιωτική ζωή και ασφάλεια παρεκτρέπομαστε. Άρα, και σ' αυτή την περίπτωση η σκέψη και η πράξη μας δεν είναι ηθικές.

Όπως αντιλαμβανόμαστε, είναι πολύ δύσκολο να δώσουμε μια κατηγορηματική και ειλικρινή απάντηση σ' ένα τέτοιο ερώτημα, καθώς είμαστε ευάλωτοι σε κάποιες καταστάσεις. Βέβαια, μπορούμε να θεωρακιστούμε ηθικά, αν σκεφτούμε όχι τόσο την πιθανότητα να τιμωρηθούμε, αν γίνουμε κάποτε αντιληπτοί, αλλά ότι είναι ηθικά ορθός ο σεβασμός της ιδιωτικότητας των άλλων ανθρώπων, ακόμη κι αν έχουμε τη δυνατότητα να την παραβιάζουμε. Άλλωστε, μια (χριστιανική) αρχή επισημαίνει: «ὃ σὺ μισεῖς ἑτέρῳ μὴ ποιήσῃς», δηλαδή (σε ελεύθερη απόδοση) μην κάνεις στους άλλους ό,τι δε θέλεις να σου κάνουν.

2. «Αν δεν υπάρχει Θεός», λέει ένας ήρωας του Ντοστογιέφσκι στο έργο του *Αδελφοί Καραμαζώφ*, «όλα επιτρέπονται». Πιστεύετε ότι μόνο ο φόβος της θεϊκής τιμωρίας μπορεί να αποτρέψει τον άνθρωπο από τη μη ηθική πράξη; (σχολ. βιβλίο, σελ. 162)

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Με τη φράση «Αν δεν υπάρχει Θεός, όλα επιτρέπονται» ο μεγάλος Ρώσος συγγραφέας *Φιοντόρ Ντοστογιέφσκι* (1821-1881) διατυπώνει μια πολύ συγκεκριμένη θέση αναφορικά με την ηθική στάση ζωής και τη δικαιολόγησή της. Συγκεκριμένα, υποστηρίζει ότι ο φόβος της τιμωρίας, και δη ο φόβος της θεϊκής

τιμωρίας, είναι η βασική παράμετρος που διαμορφώνει τη δυνατότητά μας να σκεφτόμαστε και να πράττουμε ηθικά. Με άλλα λόγια, ο Ντοστογιέφσκι επισημαίνει ότι χωρίς το φόβο της τιμωρίας, και μάλιστα από μια θεϊκή οντότητα που βλέπει και γνωρίζει τα πάντα, δεν μπορεί να υπάρξει ηθική συμπεριφορά. Κατά συνέπεια, «όλα επιτρέπονται», άρα απουσιάζουν οι ηθικοί φραγμοί και ενθαρρύνονται οι ανήθικες συμπεριφορές.

Ωστόσο, όπως διαπιστώνουμε, η συγκεκριμένη προσέγγιση του Ντοστογιέφσκι ισοδυναμεί με μια μάλλον περιοριστική αντίληψη της ηθικής. Άλλωστε, δεν είναι μόνο ο φόβος της θεϊκής τιμωρίας που μπορεί να αποτρέψει τον άνθρωπο από την ανήθικη πράξη. Για παράδειγμα, κάποιος μπορεί να σκέφτεται και να πράττει ηθικά, όχι γιατί φοβάται κάτι ή κάποιον, αλλά γιατί έχει μεγαλώσει και γαλουχηθεί με ηθικά πρότυπα και αξίες.

Ακόμη, να επισημάνουμε ότι είτε επιλέξει κάποιος την ηθική στάση ζωής με σκοπό την ψυχική του υγεία, όπως υποστηρίζει ο Πλάτωνας/είτε για να ευδαιμονήσει, όπως τονίζει ο Αριστοτέλης/είτε για να αποκτήσει την ηθική αυτονομία του μέσω του ορθού λόγου, όπως επισημαίνει ο Καντ/σε όλες αυτές τις περιπτώσεις το άτομο επιλέγει να συμπεριφέρεται ηθικά και δεν αναγκάζεται να το κάνει, όπως στην περίπτωση του φόβου της θεϊκής τιμωρίας, που εισηγείται ο Ντοστογιέφσκι ως εξήγηση στο γιατί είμαστε ή πρέπει να είμαστε ηθικοί. Και έτσι πρέπει να επιλέγουμε να σκεφτόμαστε και να δρούμε ηθικά, με ελευθερία επιλογής και όχι με καταναγκασμό ή φοβία.

3. Ποιες πιστεύετε ότι είναι οι βασικότερες ηθικές αξίες που είναι απαραίτητες για την αρμονική συμβίωση των μελών μιας ανθρώπινης κοινωνίας; (σχολ. βιβλίο, σελ. 162)

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Όπως αντιλαμβανόμαστε, είναι ιδιαίτερα δύσκολο να θεμελιώσουμε ένα σύστημα ηθικών αξιών που θα αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση και βάση της ηθικής μας ζωής. Εντούτοις, ούτε ο καθένας μας ούτε το κοινωνικό σύνολο μπορεί να κινείται αν δεν υπάρχει ως σημείο αναφοράς μια σειρά ηθικών αξιών, όπως είναι:

- ο σεβασμός απέναντι στη ζωή, στα δικαιώματα, στις ελευθερίες και στα συμφέροντα του κάθε ανθρώπου,
- η ανεκτικότητα απέναντι στο «διαφορετικό», στην «ιδιαιτερότητα», στις ιδέες και πεποιθήσεις και στις αδυναμίες των συνανθρώπων μας,
- η ενεργός παρουσία και προσφορά μας μέσα σε μια έλλογη και χειραφετημένη, με λογική συνοχή, κοινωνία.

4. Αν η άποψη του John Stuart Mill (απόσπασμα 3, σχολ. βιβλίο, σελ. 161-162) είναι έγκυρη, ποια μπορεί να είναι τα όριά της; Μπορεί η άποψη αυτή να ισχύει, λόγω χάριν, για τα παιδιά; (σχολ. βιβλίο, σελ. 162)

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Αναμφισβήτητα, όταν ο Μιλ (1806-1873) επισημαίνει ότι η μόνη συμπεριφορά για την οποία είμαστε υπόλογοι είναι αυτή που αφορά στους άλλους (μέσα σε ένα πλαίσιο κοινωνικής δράσης), έχει απόλυτο δίκαιο. Και αυτό ισχύει όχι μόνο από νομική-θεσμική άποψη, αλλά γιατί μας είναι πλέον σαφές ότι οι πράξεις μας αξιολογούνται και μπορούν να χαρακτηριστούν ως ηθικές ή ανήθικες από τη στάση που υιοθετούμε απέναντι στους συνανθρώπους μας.

Ωστόσο, πρέπει να επισημάνουμε ότι, κατά το Μιλ, η ορθή προς το σύνολο συμπεριφορά ξεκινά από το ίδιο το άτομο και την κοσμοθεωρία με την οποία οργανώνει την προσωπική του ζωή. Έτσι, για παράδειγμα, όταν ο Μιλ συμπληρώνει ότι «όσον αφορά τον εαυτό του, το σώμα και τη διάνοιά του, το άτομο είναι κυρίαρχο», το όλο θέμα γίνεται **προβληματικό**/καθώς αντιλαμβανόμαστε ότι, εάν, για παράδειγμα, ένας άνθρωπος που έχει αναγάγει σε υπέρτατη αξία το προσωπικό συμφέρον του, ακόμα και αν προσέχει να μην παραβιάσει το νόμο, οι πράξεις του προς τους άλλους δεν μπορεί να είναι ενεργά ηθικές.

Επομένως, λαμβάνοντας υπόψη και την υποκειμενική, κατά το Μιλ, αφετηρία της ηθικής σκέψης και πράξης, μπορούμε να πούμε ότι η παραπάνω άποψη **οριοθετείται** ως εξής: είτε ενδέχεται να συγχέει ως ένα βαθμό την υπακοή στους νόμους με την ηθικότητα/είτε αφορά σε ανθρώπους πλήρως ώριμους και απόλυτα υγιείς, που έχουν αποκτήσει την κατάλληλη παιδεία και έχουν βιώσει την κοινωνική υπόστασή τους ως την απόλυτη έκφραση της ελεύθερης ατομικότητας και δράσης τους. Άρα, δεν μπορεί να ισχύει η συγκεκριμένη άποψη του Μιλ για τα παιδιά, που έχουν «άγνοια» βασικών πραγμάτων και εννοιών.

Τζον Στιούαρτ Μιλ

Γεννήθηκε: 1806, Λονδίνο

Πέθανε: 1873, Αβινιόν

Κύρια ενδιαφέροντα: Ηθική, πολιτική, λογική, επιστήμη, μεταφυσική

Επηρέαστηκε από: Αριστοτέλη, Χομς, Χίουμ, Μπένθαμ, Τζέιμς Μιλ, Γουολστόουνκροφτ

Επηρέασε: Τζέιμς, Φρέγκε, Ράσελ, Πόπερ, Ειερ, Χέρ, Ρολς, Κρίπκι, Σίνγκερ

Κύρια έργα: Αρχές της πολιτικής οικονομίας, Σύστημα λογικής, Σχετικά με την ελευθερία, Ωφελισμός

Κατά το Μιλ: Το *explanandum* (πληθ. *explananda*) είναι αυτό που πρέπει να εξηγηθεί, το *explanans* (πληθ. *explanantia*) είναι αυτό που πραγματοποιεί την εξήγηση.

1 □ Να εξετάσετε συγκριτικά τις απόψεις του Χιουμ για το «πανανθρώπινο αίσθημα της ανθρωπιάς» (απόσπασμα 2, σχολ. βιβλίο, σελ. 161) και εκείνες του Καντ για τον καθολικό χαρακτήρα των ηθικών κρίσεων. Να συζητήσετε τη σημασία των συναισθημάτων και του ορθού λόγου αντίστοιχα και να κρίνετε τι θεωρείτε βασικότερο για την ηθική σκέψη και πράξη. Μήπως, τελικά, πρέπει να συνδυαστούν τα ορθολογικά και τα συναισθηματικά στοιχεία, για να ζει κανείς και να πράττει ηθικά; (σχολ. βιβλίο, σελ. 162)

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Μελετώντας τις απόψεις των Χιουμ και Καντ, διαπιστώνουμε ότι και οι δύο προσεγγίσεις βασίζονται στην πεποίθηση ότι οι ηθικές αρχές έχουν καθολικότητα και διαχρονική ισχύ. Εντούτοις, διαφέρουν στο εξής:

Ο Χιουμ θεωρεί ότι η πηγή της ηθικότητας βρίσκεται στον κόσμο του συναισθήματος, που, εν πολλοίς, είναι πανομοιότυπος για όλους τους ανθρώπους. Μάλιστα, κατά το Χιουμ, γι' αυτόν ακριβώς το λόγο μπορούμε, παρά τις διαφορές και την οποιαδήποτε απόσταση μεταξύ μας, να αποκτήσουμε «κοινή οπτική γωνία» για το τι είναι καλό και κακό, ηθικό και ανήθικο κτλ. Αρκεί, βέβαια, να κινητοποιήσουμε το «πανανθρώπινο αίσθημα της ανθρωπιάς», την «καθολική αρχή της ανθρώπινης ιδιοσυστασίας [...] που απολαμβάνει την έγκριση και την αποδοχή ολόκληρης της ανθρωπότητας»/

Ο Καντ, αντίθετα, υποστηρίζει ότι η πηγή της ηθικότητας βρίσκεται στην καθαρή νόηση, στην ικανότητα δηλαδή της σκέψης που διαθέτει κάθε άνθρωπος ως απαραίτητη προϋπόθεση της έλλογης φύσης του. Επομένως, ο ορθός λόγος, η ορθολογικότητα, υπαγορεύει κάθε φορά ποιο είναι το καλό που, δεδομένου ότι είμαστε άτομα με ελεύθερη βούληση, το επιλέγουμε αυτόματα, σχεδόν αναγκαστικά, ως οδηγό της πράξης μας. Παρόλο όμως που, κατά τον Καντ, η επιλογή του ηθικά ορθού είναι υπόθεση κάθε λογικού ανθρώπου χωριστά, εντούτοις η ηθικότητα αποκτά καθολικό χαρακτήρα στη βάση του ηθικού νόμου, ο οποίος επιτάσσει ότι δεν πρέπει να πράττουμε σύμφωνα με κανέναν άλλο γνώμονα πέρα από εκείνον που μπορεί να εκληφθεί ως καθολικός νόμος/

Όπως αντιλαμβανόμαστε, οι δύο παραπάνω τοποθετήσεις, μολονότι συγκλίνουν στην έννοια της καθολικοποίησης της ηθικότητας, είναι ατελείς και μονομερείς. Κι αυτό γιατί, από τη μια μεριά, το συναίσθημα, στο οποίο αναφέρεται ο Χιουμ, όσο και αν αντικειμενοποιείται στη βάση της ανθρωπιάς, παρμένει κάτι υποκειμενικό, οπότε δεν μπορεί να εξηγήσει πώς όλοι οι άνθρωποι

θα μπορούσαν να επιλέξουν κοινές συμπεριφορές για συγκεκριμένα θέματα, κι από την άλλη μεριά, ο ορθός λόγος, που επισημαίνει ο Καντ, είναι κάτι απρόσωπο που μετατρέπει την ηθικότητα σε ένα καταπιεστικό καθήκον και την απογυμνώνει από κάθε ευαισθησία και, γενικά, από την ανθρώπινη φύση. (Αλλωστε, και οι ίδιοι οι φιλόσοφοι συνειδητοποιούν τα μειονεκτήματα των θέσεών τους, τα οποία και προσπαθούν να αντιμετωπίσουν.)

Όπως προκύπτει, η ηθικότητα, ως έμπρακτη εκδήλωση ανθρωπιάς, αποτελεί συνδυασμό ορθού λόγου και συναισθήματος. Και τούτο γίνεται αντιληπτό από την εξής απλή διαπίστωση: Κάθε ηθική πράξη που τελείται με γνώμονα το καλό του συνανθρώπου έχει πρωτίστως ως κίνητρο συναισθήματα αγάπης αλλά και την ανάγκη της προσφοράς. Η επιλογή όμως της μιας ή της άλλης πράξης, προκειμένου να γίνει αυτό πραγματικότητα, οι ηθικοί δηλαδή προβληματισμοί σχετικά με το ποια είναι η πλέον ενδεδειγμένη, ηθική θα λέγαμε, συμπεριφορά, ώστε και το συνάνθρωπο να ωφελησουμε και τους εαυτούς μας να μη βλάψουμε, είναι αποτέλεσμα λογικής σκέψης. Άρα, ενδείκνυται ο συνδυασμός των ορθολογικών και των συναισθηματικών στοιχείων, για να ζει, να σκέφτεται και να πράττει κανείς ηθικά.

Ντέιβιντ Χιουμ 1844 V

Γεννήθηκε: 1711, Εδιμβούργο

Πέθανε: 1776, Εδιμβούργο

Κύρια ενδιαφέροντα: Επιστημολογία, ηθική

Επηρέαστηκε από: Φράνσις Μπέικον, Καρτέσιο, Μαλμπράνς, Νεύτωνα, Λοκ, Μπέρκλεϋ

Επηρέασε: Όλους όσοι ακολούθησαν

Κύρια έργα: Πραγματεία για την ανθρώπινη φύση, Έρευνες σχετικά με την ανθρώπινη νόηση και τις αρχές της ηθικής, Διάλογοι σχετικά με τη φυσική θρησκεία

Κατά το Χιουμ: Κάποιος πρέπει να πιστεύει μόνο αυτό για το οποίο έχει σοβαρούς λόγους να το πιστεύει.

Ιμάνουελ Καντ 1844 X

Γεννήθηκε: 1724, Καίνιμπεργκ

Πέθανε: 1804, Καίνιμπεργκ

Κύρια ενδιαφέροντα: Επιστημολογία, μεταφυσική, ηθική

Επηρέαστηκε από: Καρτέσιο, Μαλμπράνς, Λάιμπνιτς, Σπινόζα, Λοκ, Μπέρκλεϋ, Χιουμ

Επηρέασε: Όλους όσοι ακολούθησαν

Κύρια έργα: Κριτική του Καθαρού Λόγου, Κριτική του Πρακτικού Λόγου, Προλεγόμενα σε κάθε μελλοντική μεταφυσική

Κατά τον Καντ: Κάθε ανθρώπινη γνώση αρχίζει με την εμπειρία, αλλά δεν τελειώνει εκεί, γιατί εξαρτάται από τη φύση της ανθρώπινης διάνοιας.

4. Πρακτικές εφαρμογές του ηθικού προβληματισμού

1 ▶ Κύρια σημεία της ενότητας

Οι ηθικές αξίες και αρχές δεν αφορούν μόνο την αφηρημένη θεωρητική ανάλυση, αλλά και το πεδίο της κοινωνικής δράσης και αλληλεπίδρασης των ανθρώπων. Αυτό έχει οδηγήσει στην ανάπτυξη της λεγόμενης «εφαρμοσμένης ηθικής», στο πλαίσιο της οποίας μπορούν να συζητηθούν συγκεκριμένα дилήματα που αφορούν την ηθική του περιβάλλοντος, την ηθική των επιχειρήσεων, την ηθική της τεχνολογίας κ.ά. Ακόμη, η ανάπτυξη της σύγχρονης ιατρικής και των βιοεπιστημών έχει ανοίξει πεδία εφαρμοσμένης ηθικής όπου η ενασχόληση αφορά βιοηθικά ερωτήματα.

Η ραγδαία ανάπτυξη του τεχνολογικού πολιτισμού, αλλά και ο ίδιος ο «εκπολιτισμός» μάς οδήγησαν στην εμφάνιση μεγάλων ηθικών διλημάτων, τα οποία αποτελούν ερωτήματα της εφαρμοσμένης ηθικής, όπως αυτά που αφορούν τις αμβλώσεις, τη θανατική ποινή, την ευθανασία, την κλωνοποίηση. Ερωτήματα αυτού του τύπου δεν απαιτούν μόνο ηθική διερεύνηση, αλλά και νομική και πολιτική. Γι' αυτό απαιτείται και η μελέτη του πολιτικού πλαισίου των σύγχρονων κοινωνιών.

Στην εποχή μας, ευτυχώς, διαθέτουμε την ηθική ωριμότητα να θέτουμε επί τάπητος τέτοια προβλήματα-ηθικά διλήματα, για να τα επιλύσουμε – στο βαθμό βέβαια, που αυτό είναι δυνατό. Στη συνέχεια, δίνεται συνοπτικά ένα παράδειγμα ηθικού διλήματος: οι αμβλώσεις.

Στο παρελθόν, βάσει της ηθικής αρχής «ου φονεύσεις», η αμβλωση ήταν καταδικαστέα, γιατί θεωρούνταν ως δολοφονία ενός ανθρώπου, του εμβρύου. Μάλιστα, λαμβανόταν υπόψη ως ειδεχθές έγκλημα, καθώς το έμβρυο δεν μπορούσε ούτε καν να αμυνθεί.

Αναμφισβήτητα, η αμβλωση δε θεωρείται σήμερα κοινά αποδεκτή· είναι αρκετοί αυτοί που τη χαρακτηρίζουν ως ηθικά κολάσιμη πράξη. Εντούτοις, η Πολιτεία τη νομιμοποιεί μόνο στην περίπτωση που συντρέχουν συγκεκριμένοι λόγοι τόσο για τη μητέρα που κυοφορεί όσο και για το έμβρυο.

Απαντήσεις στα θέματα για συζήτηση

1. Να συζητήσετε το πρόβλημα της θανατικής ποινής από τη σκοπιά α) του ωφελιμισμού και β) της καντιανής ηθικής θεωρίας. Να διατυπώσετε επιχειρήματα υπέρ και κατά της θανατικής ποινής που να υποστηρίζονται από τις παραπάνω θεωρίες. (σχολ. βιβλίο, σελ. 165)

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Ένα από τα μεγάλα ηθικά διλήματα, που ανήκει στα ερωτήματα της σύγχρονης ηθικής, είναι το πρόβλημα της θανατικής ποινής. Οι συζητήσεις και οι απόψεις γύρω από αυτό το ζήτημα ποικίλλουν. Μάλιστα, επειδή αυτές επεκτείνονται και σε ηθικά, εκτός από πολιτικά και νομικά, κριτήρια, γι' αυτό υπάρχουν και διαφορετικές τοποθετήσεις και ηθικές θεωρίες.

Για παράδειγμα, λαμβάνοντας υπόψη τη θεωρία του ωφελιμισμού, στην οποία το πρωταρχικό κριτήριο ηθικότητας είναι η ωφέλεια του συνόλου, οι ηθικές απόψεις συγκλίνουν υπέρ της θανατικής ποινής. Κι αυτό γιατί θα μπορούσε κάποιος να υποστηρίξει ότι, εάν το αποτέλεσμα της εφαρμογής της θανατικής ποινής σε εγκληματίες είναι η μείωση της εγκληματικότητας χάρη στον παραδειγματισμό των υποψηφίων εγκληματιών και το φόβο της τιμωρίας που προκαλεί, τότε το όφελος που προκύπτει είναι σοβαρός λόγος για να καθιερώσουμε τη συγκεκριμένη πρακτική.

Εντούτοις, θα μπορούσε κάποιος να αντικρούσει αυτή την απόλυτη, τουλάχιστον, ωφελιμιστική τοποθέτηση υπέρ της θανατικής ποινής, εάν στηριχτεί στα εξής: α) στις στατιστικές και τις έρευνες που δείχνουν ότι η θανατική ποινή έχει αποδειχθεί αναποτελεσματική και δεν παρατηρείται μείωση της εγκληματικότητας εκεί όπου εφαρμόζεται, β) στην πιθανότητα η εφαρμογή της να έχει το αντίθετο αποτέλεσμα από το προσδοκώμενο, εάν οι εγκληματίες αποφασίσουν να γίνουν πιο βίαιοι, διαπράττοντας ακόμη πιο ειδεχθή εγκλήματα δεδομένου ότι θα τους αφαιρεθεί η ζωή τους, γ) στην ψυχική οδύνη του κατάδικου πριν αλλά και κατά τη διάρκεια της εκτέλεσής του και δ) στον πόνο που θα προκληθεί στους συγγενείς και τους φίλους του κατάδικου από την απώλειά του.

Από την άλλη μεριά, λαμβάνοντας υπόψη τη θεωρία του Καντ, όπου, σύμφωνα με την κατηγορηκή προσταγή, αυτό που επιτάσσεται είναι να αντιμετωπίζουμε όλους τους ανθρώπους ως σκοπό και ποτέ ως μέσο για την επίτευξη κάποιου άλλου σκοπού, εκτός κι αν αυτός είναι η ωφέλεια του συνόλου, οι ηθικές απόψεις συγκλίνουν κατά της θανατικής ποινής. Κι αυτό γιατί προβάλλεται ως καθήκον του ανθρώπου να μη σκοτώσει ποτέ για οποιονδήποτε λόγο.

Εντούτοις, ακόμη και η ίδια καντιανή ηθική τοποθέτηση θα μπορούσε να

αιτιολογήσει και την εφαρμογή αυτής της πρακτικής, διότι κάποιος που καταδικάζεται σε θάνατο από τον πολιτικό ή τον εκκλησιαστικό νόμο, θεωρείται μέλος εκτός της κοινωνίας («άρρωστος»), άρα πρέπει να «αφαιρεθεί» (να απομακρυνθεί) με κάποιον τρόπο από οποιοδήποτε κοινωνικό σύνολο.

2. Να συζητήσετε ποια ηθικά προβλήματα προκύπτουν από τη δυνατότητα κλωνοποίησης του ανθρώπου. Νομίζετε ότι θα ήταν δυνατόν να υποστηριχθεί η κλωνοποίηση για θεραπευτικούς σκοπούς; Να αναζητήσετε τις σχετικές απόψεις ειδικών (νομικών, κοινωνιολόγων, βιολόγων, θεολόγων κτλ.) (σχολ. βιβλίο, σελ. 166)

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Λέγοντας «κλωνοποίηση» εννοούμε την επέμβαση και παρέμβαση του ανθρώπου στο γενετικό υλικό (DNA) ενός άλλου, μονοκύτταρου ή πολυκύτταρου, οργανισμού και τη δημιουργία ενός πιστού «αντιγράφου» του.

Η δυνατότητα κλωνοποίησης, αυτή η μεγάλη επανάσταση στο χώρο των βιοεπιστημών, απασχολεί όλο και περισσότερους επαίοντες, με αποτέλεσμα να διατυπώνονται κάποιες αντιρρήσεις για την εφαρμογή της.

Συγκεκριμένα, πάρα πολλοί υποστηρίζουν ότι είναι ανήθικο να παράγουμε ανθρώπινα «αντίγραφα» άλλων ανθρώπων. Για παράδειγμα, από θεολογική σκοπιά, θεωρείται ότι αυτό αντίκειται στην ίδια τη διαδικασία με την οποία γεννιέται ένας άνθρωπος. Επίσης, από νομική σκοπιά, υπάρχει το πρόβλημα του πώς μπορεί να κατοχυρωθεί νομικά ένα ανθρώπινο «αντίγραφο». Ακόμη, από κοινωνική και ψυχολογική σκοπιά, υπάρχουν σοβαρές ενστάσεις για τις συνέπειες που θα έχει για το κλωνοποιημένο άτομο η συνείδηση ότι δεν είναι ένα πρωτότυπο και ανεπανάληπτο, αλλά ένα αντίγραφο, που επιλέχθηκε και σχεδιάστηκε εκούσια από το δημιουργό του. Τέλος, από βιολογική σκοπιά, αρκετοί ειδικοί επισημαίνουν τους κινδύνους που υπάρχουν για την υγεία του κλωνοποιημένου ατόμου, εξαιτίας της παρέμβασης στο φυσιολογικό μηχανισμό γέννησής του.

+ Βέβαια, η κλωνοποίηση έχει και θεραπευτικές προεκτάσεις και εφαρμογές. Γι' αυτό και έχουν διατυπωθεί μικρότερης έντασης ηθικές ενστάσεις ως προς αυτή. Μάλιστα, υπάρχουν αρκετοί που, παρότι αρνούνται την αναπαραγωγική κλωνοποίηση, εντούτοις θεωρούν ότι οφείλουμε να δεχτούμε τη θεραπευτική κλωνοποίηση, καθώς συμβάλλει ουσιαστικά στην αντιμετώπιση σοβαρότατων ασθενειών και στη λύση των προβλημάτων που παρατηρούνται με τις μεταμοσχεύσεις.

Εντούτοις, και για τη θεραπευτική κλωνοποίηση έχουν διατυπωθεί κάποιες ηθικές ενστάσεις, οι οποίες εντοπίζονται κυρίως στο γεγονός ότι ουσιαστικά ξεκινούμε τη διαδικασία δημιουργίας ενός ανθρώπινου όντος, όχι για να το φέρουμε στη ζωή ως αυτόνομη και άξια σεβασμού ύπαρξη, αλλά για να το χρησιμοποιήσου-

με. Έτσι, ανακύπτουν σοβαροί προβληματισμοί, όπως, για παράδειγμα, εάν μπορούμε να δημιουργήσουμε μια μορφή ανθρώπινου όντος με σκοπό, αφού το «εκματαλλευτούμε», να μην του επιτρέψουμε να ζήσει.

Όπως αντιλαμβανόμαστε, γύρω από τις βιοεπιστήμες, και συγκεκριμένα αναφορικά με τη δυνατότητα κλωνοποίησης του ανθρώπου, δεν ανακύπτουν μόνο ερωτήματα επιστημονικά, αλλά και προβλήματα ηθικής φύσης, και αυτό εξηγεί και γιατί έχει αναπτυχθεί τόσο πολύ ο κλάδος της εφαρμοσμένης ηθικής τα τελευταία χρόνια.

3. Να εξετάσετε παραδείγματα από την επικαιρότητα, αλλά και από τον κινηματογράφο και τη λογοτεχνία (π.χ. την ταινία του Αλεχάντρο Αμενάμπας *Η θάλασα μέσα μου*) στα οποία τίθενται διλήμματα ευθανασίας. (σχολ. βιβλίο, σελ. 166)

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Λέγοντας «ευθανασία», εννοούμε τον τεματισμό της ζωής ενός βαρέως πάσχοντος ανθρώπου για καθαρά ανθρωπιστικούς λόγους.

Η ευθανασία αποτελεί ένα από τα σοβαρά ζητήματα εφαρμοσμένης ηθικής, το οποίο δεν έχει μόνο ηθική αλλά και νομική διάσταση. Κι αυτό γιατί, σε αντίθεση με την αυτοκτονία, στην ευθανασία απαιτείται συνέργεια, δηλαδή η βοήθεια από τρίτο άτομο, το οποίο χορηγεί στον πάσχοντα, κατόπιν δικού του αιτήματος (εφόσον έχει επαφή με το περιβάλλον του, δηλαδή δε βρίσκεται σε κώμα), το θανατηφόρο φάρμακο που τεματίζει τη ζωή του.

Όπως αντιλαμβανόμαστε, με την ευθανασία από τη μια μεριά έχουμε τον άνθρωπο που χάνει τη ζωή του για να «λυτρωθεί» από την άσχημη κατάσταση που βιώνει, αλλά καταπατά το θείο δώρο της ζωής, και από την άλλη έχουμε το συνεργό στην ευθανασία, ο οποίος καταπατά την ηθική αρχή «ου φονεύσεις», αλλά θεωρείται και από το νόμο ένοχος ανθρωποκτονίας και διώκεται ποινικά.

Παρ' όλα αυτά, ειδικά στις μέρες μας, υπάρχουν και εκείνοι που υποστηρίζουν την άποψη ότι ο άνθρωπος, όπως έχει δικαίωμα στη ζωή, έχει δικαίωμα και στο θάνατο, ιδιαίτερα αν το άτομο που επιθυμεί την ευθανασία υποφέρει από πόνους, πάσχει από ανίατη αρρώστια και, γενικά, η ζωή του δεν έχει νόημα για το ίδιο. Μάλιστα, σε αρκετές ευρωπαϊκές χώρες παρατηρείται η σταδιακή αποδοχή του δικαιώματος στην «υποβοηθούμενη αυτοκτονία» (ευθανασία), εφόσον βέβαια μιλάμε για άτομα που έχουν πλήρη πνευματική διαύγεια και ανέχονται τις νοητικές λειτουργίες τους.

Εντούτοις, πάλι προκύπτουν σοβαρά προβλήματα σε σχέση με το ερώτημα της ευθανασίας σε ασθενείς που δεν έχουν διαύγεια ή ακόμη και επαφή με το περιβάλλον τους και η ύπαρξή τους παρατείνεται μόνο με μηχανικά μέσα. Σε αυτές τις

περιπτώσεις έχει προκύψει το ερώτημα εάν θα πρέπει να παρατείνεται επ' αόριστον η μηχανική υποβοήθηση μιας βασιανιστικής και δίχως πιθανότητα ανάρρωσης ύπαρξης ή εάν θα πρέπει να αποσυνδεδένται αυτοί οι ασθενείς από τα συστήματα μηχανικής υποστήριξης και να αφήνονται τα πράγματα να ακολουθήσουν τη φυσική τους πορεία προς το θάνατο. Βέβαια, κι εδώ υπάρχουν πολλές αντιρρήσεις: α) *θηροσκευτικής φύσης*, καθώς οι περισσότερες θηροσκευές πιστεύουν στη δυνατότητα του θαύματος και της ανάρρωσης, άρα αντιμετωπίζουν τη διακοπή της μηχανικής υποστήριξης ως μορφή φόνου. β) *ηθικής φύσης*, διότι, εάν ο σκοπός της ιατρικής είναι η παράταση της ζωής και της υγείας, τότε δεν μπορούμε να δεχτούμε μια παρέμβαση που να έχει ως κατάληξη το θάνατο. γ) *κοινωνικής σκοπιότητας*, καθώς πολλοί υποστηρίζουν, για παράδειγμα, ότι η όλη συζήτηση περί ευθανασίας έχει σχέση με την προσπάθεια να περιοριστεί το κόστος λειτουργίας του συστήματος υγείας σε βάρος των χρονίως πασχόντων και δ) *ευρύτερα* τίθεται το ερώτημα του ποιος μπορεί να αποφασίζει σε τελική ανάλυση για το ποιος ζει και ποιος πεθαίνει και εάν μπορούμε να αποδώσουμε ένα τέτοιο δικαίωμα ζωής και θανάτου είτε στους γιατρούς είτε ευρύτερα στην Πολιτεία και τους θεσμούς της.*

Γύρω από το θέμα της ευθανασίας στρέφεται και η ταινία του Χιλιανού Αλεχάντρο Αμενάμπαρ (1972-) με τον ελληνικό τίτλο *Η θάλασσα μέσα μου*. Το σενάριο της ταινίας, αυτής της «πραγματείας θανάτου», βασίζεται σε ένα πραγματικό γεγονός που είχε συγκλονίσει την κοινή γνώμη της Ισπανίας: Ο νεαρός και δραστήριος άνδρας Ραμόν Σαμπέρδο παθαίνει σε ηλικία 25 ετών ένα ατύχημα κάνοντας καταδύσεις στη θάλασσα, με αποτέλεσμα να παραλύσει από το λαιμό και κάτω. Από εκεί και πέρα ξεκινάει ο γολγοθάς του, καθώς ακινητοποιείται και η ζωή του περνάει μέσα σε ένα δωμάτιο κοιτάζοντας το παράθυρο και «βλέποντας» έξω από αυτό μόνο με τη φαντασία του. Για 30 ολόκληρα χρόνια ο Ραμόν αγωνίζεται για την ευθανασία του, ζητώντας από την Εκκλησία και την Πολιτεία να τη νομιμοποιήσουν. Η υπόθεσή του παίρνει μεγάλη δημοσιότητα και φτάνει μέχρι και να αυτοπροβληθεί στα ΜΜΕ προκειμένου να επιτύχει το σκοπό του. Τελικά, μια κοπέλα βοηθά το Ραμόν να πάρει το θανατηφόρο φάρμακο και να θέσει τέλος στην ανούσια γι' αυτόν ζωή του. Την ώρα που του χορηγείται το θανατηφόρο φάρμακο βιντεοσκοπεί το θάνατό του σοκάροντας έτσι τους πάντες που παρακολουθούν την πορεία του προς την προσωπική του «λύτρωση».

Όπως αντιλαμβανόμαστε, η συζήτηση για την ευθανασία από ηθική σκοπιά είναι μια συζήτηση ανοιχτή που επηρεάζει όλους τους τομείς της ανθρώπινης

* Σε αυτό το πλαίσιο γίνεται προσπάθεια να προσδιοριστεί με ακρίβεια από την επιστημονική κοινότητα όχι μόνο η έννοια του θανάτου, αλλά και η έννοια της μη αναστρέψιμης βλάβης ή κατάστασης του πάσχοντα.

δράσης, λαμβάνει πολλές διαστάσεις και πρόκειται να συνεχιστεί για πολύ καιρό ακόμη.

4. Με τη βοήθεια του καθηγητή σας, να μελετήσετε και άλλα σοβαρά ζητήματα εφαρμοσμένης ηθικής. (σχολ. βιβλίο, σελ. 166)

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Ανάμεσα στα σοβαρά ζητήματα που εγείρουν τα ηθικά διλήμματα είναι και τα ζητήματα των αμβλώσεων και της μεταμόσχευσης οργάνων. Συγκεκριμένα:

Αμβλώσεις: Στις μέρες μας, το δικαίωμα στην άμβλωση έχει επιτραπεί σε αρκετές χώρες, συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας. Αυτή η νομιμοποίηση βασίστηκε στην ανάγκη να κατοχυρωθεί το δικαίωμα της γυναίκας να μπορεί να διαθέτει το σώμα της με όποιον τρόπο αυτή κρίνει σκόπιμο και να μπορεί η ίδια να αποφασίσει για το εάν και πότε θα τεκνοποιήσει.

Η ρύθμιση αυτή είναι σημαντική, γεγονός που διαφαίνεται σε περιπτώσεις που η εγκυμοσύνη είναι το αποτέλεσμα βιασμού. Σ' αυτή την περίπτωση, όπου η βιασμένη γυναίκα δεν επιθυμεί να κρατήσει το παιδί, η άμβλωση, σύμφωνα με τους υποστηρικτές του δικαιώματος σε αυτήν, δεν αποτελεί μορφή θανάτωσης, εφόσον μπορούμε να μιλάμε για ανθρώπινο ον μόνο από τη στιγμή που αυτό θα γεννηθεί.

Ακόμη, δεδομένου ότι ανέκαθεν γίνονταν αμβλώσεις, κρίνεται πια αναγκαίο αυτές να γίνονται φανερά και μέσα σε συνθήκες ασφάλειας και κανόνων προστασίας της υγείας των γυναικών.

Τέλος, η άμβλωση στην περίπτωση «ανεπιθύμητης» εγκυμοσύνης ισοδυναμεί με την αποφυγή γέννησης «ανεπιθύμητων» παιδιών, που γίνονται τουλάχιστον δυστυχισμένα, καθώς μεγαλώνουν και ανατρέφονται σε ένα αρνητικό και διαταραγμένο οικογενειακό περιβάλλον.

Εντούτοις, υπάρχουν και αυτοί που αντιτίθενται στην άμβλωση. Από τη μεριά ειδικά της Εκκλησίας διατυπώνεται η άποψη ότι κάθε μορφή άμβλωσης αποτελεί φόνο και δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή. Άλλοι πάλι υποστηρίζουν ότι εφόσον το έμβρυο από την πρώτη στιγμή μπορεί να θεωρηθεί ανθρώπινη ύπαρξη, τότε πρέπει να σεβαστούμε απόλυτα τη ζωή του και να μην επιτρέψουμε τον τερατισμό της. Τέλος, δεν απουσιάζουν και ακραίες απόψεις που υποστηρίζουν ότι ακόμη και σε περιπτώσεις βιασμού πρέπει η εγκυμοσύνη να συνεχιστεί κανονικά.

Η συζήτηση, επομένως, γύρω από το σοβαρό ηθικό ζήτημα της άμβλωσης παραμένει ανοιχτή.

Μεταμόσχευση οργάνων: Στο σοβαρό αυτό ζήτημα, το ηθικό διλήμμα σχε-

τίζεται, κατ' αρχάς, με τους δότες των οργάνων, καθώς τα όργανά τους αφαιρούνται πριν επέλθει ο οριστικός θάνατος, όταν δηλαδή βρίσκονται σε κώμα ή στην κατάσταση που οι γιατροί ονομάζουν «κλινικό» θάνατο (ισοδυναμεί με εγκεφαλική νέκρωση). Στην περίπτωση αυτή δηλαδή ανακύπτουν τα ίδια διλήμματα με την περίπτωση της ευθανασίας.

Κατόπιν, ο προβληματισμός έχει να κάνει και με τους λήπτες των οργάνων. Τα ερωτήματα εδώ επικεντρώνονται στο κατά πόσο ο άνθρωπος παραμένει και μετά τη μεταμόσχευση ο ίδιος και κατά πόσο μέσα σε αυτόν ζει ένα μέρος του δότη που δεν είναι πια «επίσημα» στη ζωή.

Επομένως, η συζήτηση αναφορικά με τη μεταμόσχευση οργάνων και το αν είναι επιτρεπτή ηθικά ή όχι συνεχίζεται.

✚ Πέρα από όλα αυτά όμως, δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να μην αναγνωρίσουμε την πράξη αυτή ως ύψιστη ανθρωπιστική προσφορά που καθαγιάζει και δικαιώνει το χαρακτήρισμό μας ως ηθικών αλλά και κοινωνικών όντων. Η αξία της αγγίζει τα όρια του μεγαλείου σε περιπτώσεις, μάλιστα, που γονείς χάνουν τα παιδιά τους και τη στιγμή του αβάσταχτου θρήνου τους βρίσκουν το κουράγιο να δωρίσουν τα όργανα των παιδιών τους για να προσφέρουν ζωή σε συνανθρώπους τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7ο ΟΡΙΖΟΝΤΑΣ ΤΟ ΔΙΚΑΙΟ

«Οι ουτοπίες μπορούν να είναι ρεαλιστικές στο βαθμό
που μας βοηθούν να διευρύνουμε τα όρια
αυτού που θεωρούμε εφικτό»
(Τζον Ρολς)

1. Μορφές πολιτικής οργάνωσης των ανθρώπινων κοινωνιών

► Κύρια σημεία της ενότητας

1) Η ανάγκη συγκρότησης οργανωμένων κοινωνιών

• Ήδη από την αρχαιότητα οι φιλόσοφοι είχαν ορίσει τον άνθρωπο ως «ζώο κοινωνικό». Η ίδια η επιβίωση του ατόμου προϋποθέτει τη συγκρότηση κοινωνιών που να επιτελούν συγκεκριμένους σκοπούς. Στοιχειώδεις ανθρώπινες δραστηριότητες, όπως η προστασία από τις δυνάμεις της φύσης και τα ζώα και η οργάνωση της παραγωγής τροφής, διευκολύνονται και είναι αποτελεσματικότερες με συλλογική προσπάθεια και καταμερισμό εργασίας.

• Με την πάροδο του χρόνου διαμορφώνονται βαθμιαία όλο και πιο σταθερές και σύνθετες μορφές κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης. Δημιουργούνται πόλεις, αναπτύσσονται οικονομικές σχέσεις, αρχίζουν, σταδιακά, να διαμορφώνονται οι κοινωνικές τάξεις και εμφανίζονται και σχέσεις εξουσίας και κοινωνικές ιεραρχίες. Σε αυτό το πλαίσιο διαμορφώνονται σιγά σιγά **θεσμοί** που αντανakλούν τις βασικές ηθικές αντιλήψεις των μελών των κοινωνιών (συνήθως των κυρίαρχων τάξεων σε αυτές), καθιστούν δυνατή τη διακυβέρνησή τους και τη συστηματική επιδίωξη των στόχων τους. Ένας από τους σημαντικότερους δεσμούς είναι το **δίκαιο**, το σύνολο δηλαδή των κανόνων που ρυθμίζουν με τρόπο υποχρεωτικό τις σχέσεις των μελών μιας οργανωμένης κοινωνίας.

• **Σκοπός των οργανωμένων κοινωνιών** είναι: (α) η αντιμετώπιση των τυχόν εξωτερικών κινδύνων (β) η κατάλληλη αξιοποίηση των υπαρχόντων πόρων, που είναι συνήθως ανεπαρκείς, και (γ) η όσο το δυνατόν καλύτερη εξυπηρέτηση των μελών τους, η αποφυγή ή έστω ειρηνική διευθέτηση των ενδεχόμενων μεταξύ τους αντιπαλοτήτων και η προαγωγή της ευημερίας τους σε κάθε επίπεδο.

Σε αυτό το πλαίσιο εξηγείται γιατί το ερώτημα της κοινωνικής οργάνωσης συνδέεται από την αρχή και με το ερώτημα της εξουσίας, της επιβολής δηλαδή κάποιων ατόμων ή ομάδων πάνω σε άλλους.

• Στον ευρωπαϊκό πολιτισμό η θεωρητική συζήτηση για τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να είναι οργανωμένη μια κοινωνία ξεκινά ήδη από τους αρχαίους Έλληνες φιλοσόφους και πηγάζει από την εμφάνιση των πρώτων δημοκρατικών θεσμών στην αρχαία Αθήνα. Κατά το Μεσαίωνα, ο πολιτικός στοχασμός θα προ-

σπαθήσει κυρίως να απαντήσει στο ερώτημα περί δυνατότητας συγκρότησης μιας χριστιανικής πολιτείας, η οποία θα προετοιμάσει την έλευση της βασιλείας του Θεού. Ωστόσο, η πολιτική φιλοσοφία, όπως την εννοούμε σήμερα, στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό στις έννοιες που σχετίζονται με τη διαμόρφωση των ευρωπαϊκών εθνικών κρατών και των κυριότερων θεσμών, έννοιες που αναπτύχθηκαν κατά τους νεότερους χρόνους (16ος-18ος αιώνες).

✓ Σημείωση: Η πολιτική επιστήμη αναλύει περιγραφικά τις υπάρχουσες μορφές πολιτικής οργάνωσης. Αντίθετα, η πολιτική φιλοσοφία ασχολείται με τα βαθύτερα αίτια που οδηγούν στη συγκρότηση πολιτικών κοινωνιών και τη θέσπιση νόμων, όπως και με το ποιες είναι οι προτιμότερες μορφές πολιτικής οργάνωσης ή ποια θα μπορούσε να είναι η ιδανική μορφή της.

2) Αναζήτηση της ιδανικής πολιτείας – Ουτοπικά πρότυπα πολιτικής οργάνωσης

• Η πολιτική φιλοσοφία, όπως και η ηθική, προβάλλει **ιδανικά πρότυπα**, καθώς δεν ενδιαφέρεται μόνο για το πώς είναι οργανωμένες οι κοινωνίες, αλλά και για το πώς πρέπει να είναι οργανωμένες. Εντούτοις, κάποιες φορές αυτά τα πρότυπα είναι ανέφικτα. Σ' αυτή την περίπτωση, μιλάμε για **ουτοπίες**, για **ιδανικά μοντέλα** δηλαδή που λειτουργούν περισσότερο ως σημείο αναφοράς για το πώς ορίζουμε την ιδανική, την καλή κοινωνία.

1647 • Ο όρος «ουτοπία» προέρχεται από το ομώνυμο βιβλίο του Άγγλου Τόμας Μορ (1478-1535), που εκδόθηκε το 1516 και περιγράφει ένα φανταστικό νησί στο οποίο έχει επιτευχθεί η ανθρώπινη ευτυχία. Ωστόσο, η έννοια της ουτοπίας, ως ιδανικής πολιτείας, συναντάται ήδη στην **Πολιτεία** του Πλάτωνα, που περιγράφει ένα **πρότυπο κοινωνίας** όπου «κυβερνούν οι φιλόσοφοι» ή «οι κυβερνήτες φιλοσοφούν». Βέβαια, όταν ο Πλάτωνας αποπειράθηκε να εφαρμόσει αυτό το πρότυπο κοινωνίας στις Συρακούσες, εκπαιδεύοντας κατάλληλα τον ηγεμόνα των Συρακουσών Διονύσιο το Νεότερο απέτυχε. Επίσης, ουτοπικές απόψεις διατυπώθηκαν και στη νεότερη εποχή, την εποχή του Δια-

Πλάτων

Γεννήθηκε: περ. 428 π.Χ.

Πέθανε: 348 π.Χ.

Κύρια ενδιαφέροντα: Επιστημολογία, μεταφυσική, ηθική, πολιτική

Επηρέαστηκε από: Πυθαγόρα, Σωκράτη

Επηρέασε: Όλους όσοι ακολούθησαν

Κύρια έργα: Οι διάλογοι

Κατά τον Πλάτωνα: Η φιλοσοφία είναι ο μόνος δρόμος για την αληθινή γνώση, τη γνώση των Ιδεών. Ως εκ τούτου, ο φιλόσοφος πρέπει να κυβερνά την πόλη.

φωτισμού, αλλά έμειναν στο επίπεδο του στοχασμού και δεν εφαρμόστηκαν, όπως στην περίπτωση των πολιτικών μοντέλων των ουτοπικών σοσιαλιστών του 19ου αιώνα Σαιν-Σιμόν (1760-1825) και Φουριέ (1772-1837). Ωστόσο, από τα μέσα του 19ου αιώνα και μετά αρχίζουν να διατυπώνονται αιτήματα κοινωνικής χειραφέτησης, που δε στηρίζονται σε ουτοπικά οράματα αλλά στην πραγματική κοινωνική ζωή και δυναμική, όπως, για παράδειγμα, το πρότυπο κοινωνίας που προτείνει ο Μαρξ (1818-1883).

Όλα τα παραπάνω μας οδηγούν στον προβληματισμό σχετικά με το **αν πρέπει να έχει η πολιτική σκέψη ουτοπική διάσταση ή όχι**. Κάποιοι υποστηρίζουν ότι δεν έχει νόημα να ασχολούμαστε με ανέφικτα οράματα. Εντούτοις, το να οραματιζόμαστε μια έλλογη και χειραφετημένη κοινωνία μάς επιτρέπει να έχουμε ένα μέτρο σύγκρισης και αναφοράς με την πραγματικότητα, ώστε να είμαστε σε εγρήγορση και να εξαλείφουμε –στο βαθμό που είναι δυνατό– το άλογο, το άδικο, το αθέμιτο, με απώτερο σκοπό μια ουσιαστική κοινωνική αλλαγή υπέρ του κοινωνικού συνόλου.

Κλοντ-Ανρί ντε Ρουβρουά Σαιν-Σιμόν

Γεννήθηκε: 1760

Πέθανε: 1825

Ιδιότητες/δράση: Γάλλος οικονομολόγος και φιλόσοφος με ουτοπικές προσεγγίσεις

Κύρια έργα: Ιστορία του ανθρώπου, Αναδιοργάνωση της ευρωπαϊκής κοινωνίας, Βιομηχανία ή πολιτικές, ηθικές και φιλοσοφικές αναζητήσεις

Σαρλ Φουριέ

Γεννήθηκε: 1772

Πέθανε: 1837

Ιδιότητες/δράση: Ουτοπιστής σοσιαλιστής, που σχεδίαζε πρότυπα κοινοβίων που θα αυτοοργανώνονταν και θα αυτοδιοικούσαν

Καρλ Χάινριχ Μαρξ

Γεννήθηκε: 1818, Τριερ

Πέθανε: 1883, Λονδίνο

Κύριο ενδιαφέρον: Πολιτική οικονομία

Επηρέαστηκε από: Χομς, Άνταμ Σμιθ, Ντέιβιντ Ρικάρντο, Τζέιμς Μιλ, Χέγκελ, Ένγκελς

Επηρέασε: Λένιν, Τρότσκι, Αντόρνο, Γκράμσι, Σίνγκερ

Κύρια έργα: Το Κομμουνιστικό Μανιφέστο, Το Κεφάλαιο, Βασικές Αρχές της Πολιτικής Οικονομίας

Κατά το Μαρξ: Δεν είμαστε παθητικοί δέκτες του κόσμου που μας περιβάλλει αλλά ενεργοί παράγοντες που πρέπει να δρουν με τέτοιο τρόπο, ώστε να απαλλάξουν τον εαυτό τους και τους συνανθρώπους τους από την ανελευθερία και την εκμετάλλευση.

1. Γιατί φαίνεται να είναι απαραίτητη η πολιτική οργάνωση των ανθρώπινων κοινωνιών; (σχολ. βιβλίο, σελ. 173)

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Η πολιτική οργάνωση των ανθρώπινων κοινωνιών αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση, ώστε αυτές να μην είναι χαοτικές και να εργάζονται για:

- την αντιμετώπιση των τυχόν εξωτερικών κινδύνων
- την κατάλληλη αξιοποίηση των υπαρχόντων πόρων, που είναι συνήθως ανεπαρκείς
- την όσο το δυνατόν καλύτερη εξυπηρέτηση των μελών τους, την αποφυγή ή έστω ειρηνική διευθέτηση των μεταξύ τους αντιπαλοτήτων και την προαγωγή της ευημερίας τους σε κάθε επίπεδο.

Σε αυτό το πλαίσιο, μπορούμε να δικαιολογήσουμε τη σημασία που έχει η πολιτική οργάνωση για την ιστορία και την εξέλιξη του ανθρώπινου είδους συνολικά.

2. Με ποιον τρόπο οι κανόνες του δικαίου συμβάλλουν στην αρμονική ζωή των ανθρώπινων κοινωνιών; Ποια προβλήματα θα αντιμετώπιζαν κοινωνίες χωρίς δίκαιο; (σχολ. βιβλίο, σελ. 173)

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

- Ένας από τους σημαντικότερους δεσμούς που δημιουργήθηκε με τη σταδιακή οργάνωση των κοινωνιών είναι το **δίκαιο**, το σύνολο δηλαδή των κανόνων που ρυθμίζουν με τρόπο υποχρεωτικό τις σχέσεις των μελών μιας οργανωμένης κοινωνίας. Επομένως, οι κανόνες δικαίου συμβάλλουν στη δημιουργία ομοιόμορφων συμπεριφορών, αναγκαίο στοιχείο για τη συνοχή και την αρμονία της κοινωνίας, των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων και της προόδου των μελών της.

• Ως συνέπεια, απουσία κανόνων δικαίου συνάδει με χαοτική κατάσταση, αδικία και διάσπαση της κοινωνικής συνοχής, πιθανότατα και διάλυση της κοινωνίας. Σε μια κοινωνία χωρίς δίκαιο στην καλύτερη περίπτωση θα ίσχυε το «δίκαιο του ισχυρότερου», η βία και η καταπάτηση των ανθρώπινων δικαιωμάτων, ενώ στη χειρότερη θα επικρατούσε το χάος και η αναρχία, με αποτέλεσμα τη διάλυση της κοινωνίας αυτής.

• Στο σημείο αυτό, όμως, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι οι κανόνες δικαίου, δηλαδή οι νόμοι, πρέπει να εξασφαλίζουν το **όφελος του κοινωνικού συνόλου**, όχι μερικών ανθρώπων μόνο, και να είναι **ελαστικοί** σε κάποιο βαθμό. Κι αυτό, διότι οι άνθρωποι, όσο και αν έχουν βιώσει την ύπαρξή τους μέσα στο σύνολο μιας οργανωμένης πολιτείας, είναι ευάλωτοι στις επιθυμίες και τα πάθη

τους, με αποτέλεσμα να αποζητούν το ίδιο συμφέρον, έστω και σε βάρος της κοινωνικής συνοχής και ευρυθμίας.

3. Σε ποιο βαθμό θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η πολιτική σκέψη χρειάζεται την ουτοπία; Γιατί οι ουτοπίες μπορεί να γίνουν επικίνδυνες; (σχολ. βιβλίο, σελ. 173)

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

- Όπως είδαμε, η πολιτική φιλοσοφία, όπως και η ηθική, προβάλλει ιδανικά πρότυπα, καθώς δεν ενδιαφέρεται μόνο για το πώς είναι οργανωμένες οι κοινωνίες, αλλά για το πώς πρέπει να είναι οργανωμένες. Εντούτοις, κάποιες φορές αυτά τα πρότυπα είναι ανέφικτα. Σ' αυτή την περίπτωση, μιλάμε για ουτοπίες, για ιδανικά μοντέλα δηλαδή που λειτουργούν περισσότερο ως σημείο αναφοράς για το πώς ορίζουμε την ιδανική, την καλή κοινωνία.

• Η πολιτική σκέψη πρέπει να έχει, σε κάποιο βαθμό τουλάχιστον, **ουτοπική διάσταση**, διότι με το να οραματίζονται οι πολιτικοί στοχαστές μια έλλογη και χειραφετημένη κοινωνία μπορούν να έχουν ένα **μέτρο σύγκρισης και αναφοράς με την πραγματικότητα**, ώστε να προσπαθούν για την εξάλειψη, στο βαθμό που είναι δυνατό, του άλογου, του άδικου, του αθέμιτου, με απώτερο σκοπό μια **ουσιαστική κοινωνική αλλαγή υπέρ όλων**.

- Εντούτοις, οι ουτοπίες μπορεί να γίνουν **επικίνδυνες**. Συγκεκριμένα, ο κίνδυνος που ελλοχεύει σε αυτές αφορά στην περίπτωση κατά την οποία οι όποιοι εμπνευστές ή υποστηρικτές τους επιχειρούν να τις εφαρμόσουν **αντιδημοκρατικά**, δηλαδή βάσει του «δικαίου του ισχυρότερου», που στηρίζεται στη βία και όχι την κοινή αποδοχή τους από τα μέλη της κοινωνίας.

4. Πώς θα μπορούσαν η μελέτη της ιστορίας και ο φιλοσοφικός διάλογος να μας βοηθήσουν να συγκρίνουμε διαφορετικές πολιτικές ουτοπίες από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα; (Βλ. και παρακάτω, Ενότητα 3, Κεφάλαιο 2.) (σχολ. βιβλίο, σελ. 173)

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

- Οι ουτοπίες σχετίζονται με τα δεδομένα της εποχής τους και αποτυπώνουν τη δυνατή ιδεατή μορφή στην οποία μπορούν να αναχθούν συγκεκριμένες πολιτικές δομές, όπως, για παράδειγμα, το φανταστικό νησί στην *Ουτοπία* του Τόμας Μορ, όπου όλοι είναι ευτυχισμένοι, και η ιδανική πολιτεία στην *Πολιτεία* του Πλάτωνα, όπου «κυβερνούν οι φιλόσοφοι» και «οι κυβερνήτες φιλοσοφούν».

Η **συγκριτική μελέτη** αυτών των ουτοπιών μπορεί να μας βοηθήσει να κατανοήσουμε τη δυναμική των πολιτευμάτων μέσα στο χρόνο. Επίσης, επειδή όλες οι

ουτοπίες, ανεξαρτήτως του εφικτού ή του ανέφικτου της υλοποίησής τους, αποτελούν ένα μέτρο σύγκρισης και αναφοράς με την πραγματικότητα, μπορούν να αποτελέσουν το εφαλτήριο της εγρήγορσής μας υπέρ της δημιουργίας μιας έλλογης και χειραφετημένης κοινωνίας, ακόμη και με παγκόσμιο συνεντικό χαρακτήρα.

Απαντήσεις στις ερωτήσεις του βιβλίου του εκπαιδευτικού

1. Η εκάστοτε κυβέρνηση εκφράζει τη θέληση μόνο της κυρίαρχης τάξης ή υπηρετεί και τα συμφέροντα των μειονοτήτων και των αδυνάμων; Να αναλυθεί και να συζητηθεί η άποψη του Λουί Αλτουσέρ («Σημείωση σχετικά με τους ιδεολογικούς μηχανισμούς του κράτους», *Θέσεις* 21, 1987, σελ. 40): «Ο αρχηγός του κράτους αντιπροσωπεύει την ενότητα και τη θέληση της κυρίαρχης τάξης, δηλαδή εκείνη την αυθεντία που είναι ικανή να επιβάλει τα γενικά συμφέροντα της κυρίαρχης τάξης απέναντι στα ιδιαίτερα συμφέροντα των μελών της ή των μερίδων της. [...] Η λειτουργία της διοίκησης είναι στο σύνολό της αχώριστα δεμένη με την εφαρμογή της πολιτικής της αστικής τάξης, η οποία είναι ταξική πολιτική».

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

- Το συγκεκριμένο απόσπασμα του Γάλλου φιλοσόφου Λουί Αλτουσέρ (1918-1990) αναφέρεται στον τρόπο λειτουργίας της κυβέρνησης σε μια καπιταλιστική κοινωνία. Όπως επισημαίνει ο Αλτουσέρ, ο ρόλος του κράτους και της κυβέρνησης σε μια καπιταλιστική κοινωνία είναι να εξασφαλίζει τα γενικά συμφέροντα της αστικής τάξης, διότι αυτή είναι η κυρίαρχη τάξη.

Ωστόσο, όπως επισημαίνει ο Γάλλος φιλόσοφος, η εκάστοτε κυβέρνηση σε μια τέτοια κοινωνία δεν εκφράζει τη θέληση μόνο της κυρίαρχης τάξης, αλλά, σε ορισμένες περιπτώσεις *αναγκάζεται* να υπηρετήσει και τα συμφέροντα των μειονοτήτων και των αδυνάμων. Στην πραγματικότητα, όμως, το κράτος αποφασίζει να κάνει αυτές τις υποχωρήσεις προς τις μειονότητες και τους αδύναμους, για να περιορίσει, κατά τον Αλτουσέρ, τις πιθανές αντιδράσεις τους και να προλάβει την ανάπτυξη επαναστατικών κινημάτων. Επομένως, το καπιταλιστικό κράτος, ακόμη και όταν κάνει παραχωρήσεις ή αναγνωρίζει δικαιώματα σ' αυ-

Λουί Αλτουσέρ

Γεννήθηκε: 1918

Πέθανε: 1990

Ιδιότητες/δράση: Γάλλος φιλόσοφος, επηρεασμένος από το Μαρξ

Κύρια έργα: *Διαβάζοντας το Κεφάλαιο*, *Για το Μαρξ*

τές τις κατηγορίες πολιτών, παραμένει ένα ταξικό κράτος, το οποίο αντιπροσωπεύει την ταξική πολιτική της κυρίαρχης τάξης και εργάζεται για την ευημερία των λίγων αστών και όχι του λαού.

2. Ο Ερνστ Μπλοχ, ορίζοντας τον άνθρωπο ως πλάσμα που τείνει προς το αδύνατο, απέδωσε στην ουτοπία ένα αποκλειστικό θετικό νόημα: η ουτοπία είναι κίνητρο για δράση. Ποια είναι η δική σας άποψη;

• «Η ουτοπία δεν είναι, δεν πρέπει να είναι ένα είδος ανέφικτης τελειότητας, το απόγειο μιας συμμετρίας που, εάν εφαρμοστεί, θα είναι κάτι συνώνυμο με τον εφιάλη, αλλά η διηνηκής εκδίπλωση και πραγμάτωση της ουσίας του ανθρώπου, η ανεμπόδιστη εξέλιξη των δημιουργικών ικανοτήτων του, η υπέρβαση των συγκεκριμένων κοινωνικών συνθηκών που αποτελούν τροχοπέδη της εξέλιξης, το ανέφικτο που τείνει να γίνει εφικτό».

[Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, Παρασκευή 17-11-2000,

Βιβλιοθήκη: «Αφιέρωμα στην Ουτοπία: Η νοσταλγία του μέλλοντος»]

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Ο μαρξιστής φιλόσοφος Ερνστ Μπλοχ (1885-1977) αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στην έννοια της ουτοπίας, καθώς δεν την αντιμετωπίζει ως έννοια αρνητική, που αναφέρεται στο απραγματοποίητο, το ανέφικτο και το φανταστικό (με την έννοια του ονειρικού και μη πραγματοποιήσιμου), αλλά ως μια έννοια θετική, που, αναμφισβήτητα, *μας κινητοποιεί*, από τη στιγμή που μας δίνει τη δυνατότητα να έχουμε ένα σημείο αναφοράς και ένα μέτρο σύγκρισης με την πραγματικότητα. Έτσι, μπορούμε να στοχαζόμαστε και να ελπίζουμε σ' έναν κόσμο καλύτερο από αυτόν που ζούμε και σε μια έλλογη και χειραφετημένη κοινωνία.

Επομένως, πρέπει να επιτρέπουμε στη σκέψη μας την ουτοπική διάσταση, για να δραστηριοποιούμαστε υπέρ μιας καλύτερης κοινωνίας, να μην εφησυχάζουμε ότι τα πάντα γύρω μας είναι τέλεια και να αγωνιζόμαστε για έναν κόσμο καλύτερο, γιατί ο κόσμος μας μπορεί και έχει περιθώρια για να αλλάξει!

3. «Δεν υπάρχει επαναστατική διαδικασία που να μη γέννησε μεγάλες ουτοπίες. Η Γαλλική Επανάσταση γέννησε μια μεγάλη ουτοπία: όλοι οι άνθρωποι θα γίνονταν ισότιμοι πολίτες! Γέννησε επίσης το ιδεώδες της αιώνιας ειρήνης, το οποίο, μολονότι δεν υλοποιήθηκε, υποκίνησε μεγάλους μετασχηματισμούς». Ο

Ερνστ Μπλοχ

Γεννήθηκε: 1885

Πέθανε: 1977

Ιδιότητες/δράση: Γερμανός φιλόσοφος που πραγματεύτηκε την έννοια «ουτοπία» από μαρξιστική οπτική

Κύριο έργο: *Η ελπίδα ως αρχή*

Καντ στο κείμενό του «Για την αιώνια ειρήνη» προτείνει τη δημιουργία μιας «Κοινωνίας Εθνών». Ποιοι λόγοι, κατά τη γνώμη σας, εμποδίζουν την επίτευξη της αιώνιας ειρήνης και ποιοι από αυτούς μπορούν να ανατραπούν;

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Αναζητώντας τους λόγους που εμποδίζουν την επίτευξη της αιώνιας ειρήνης, μπορούμε να πούμε ότι ο πυρήνας τους βρίσκεται στην κυρίαρχη «τάση» εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο, με απώτερο σκοπό το ατομικό κέρδος και όφελος σε βάρος του κοινού οφέλους. Αυτή η εκμετάλλευση αποτελεί μια πραγματικότητα, η οποία ρυθμίζει και τις λοιπές κοινωνικές σχέσεις των ανθρώπων. Απουσιάζει η οποιαδήποτε μορφή έλλογης και χειραφετημένης κοινωνίας, καλλιεργούνται ανταγωνισμοί και βίαιες συμπεριφορές και το μοτίβο της ανθρώπινης εκμετάλλευσης είναι κυκλικό και ισχυρό στο χρόνο. Ταυτόχρονα, γεννιούνται ανταγωνισμοί μεγάλης κλίμακας, που οδηγούν σε εμπόλεμες συγκρούσεις.

Επομένως, η πραγματική πάλη για μια πάγια και διαρκή ειρήνη, την οποία θα απολαμβάνουν ισότιμοι πολίτες και όχι «αφεντικά» και «δούλοι», προϋποθέτει την ανατροπή των κοινωνικών εκείνων σχέσεων που αναπαράγουν την εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο και τα παρεπόμενά τους. Με αυτή την έννοια, ο αγώνας για κοινωνική δικαιοσύνη μπορεί να φτάσει την «ουτοπία» της παγκόσμιας ειρήνης.

2. Κοινωνικό συμβόλαιο και δημοκρατικές πολιτείες

► Κύρια σημεία της ενότητας

• Η έννοια του κοινωνικού συμβολαίου – Δημοκρατική νομιμοποίηση των πολιτικών θεσμών

• Η έννοια της νομιμοποίησης των πολιτικών θεσμών στη συνείδηση του λαού, ως θεωρητική σύλληψη, εμφανίστηκε στα νεότερα χρόνια και εκφράστηκε με τη διατύπωση του λεγόμενου «κοινωνικού συμβολαίου». Το κοινωνικό συμβόλαιο είναι ένα υποθετικό ή νοερό συμβόλαιο (συμφωνία) μεταξύ των μελών μιας κοινωνίας, καθώς τα μέλη της κοινωνίας δεν υπογράφουν κάτι. Στηρίζεται σε ένα σύνολο αρχών βάσει του οποίου συναινούν οι άνθρωποι να ζήσουν μαζί. Οι αρχές αυτές είναι τέτοιες που δεν απορρίπτονται από ορθολογικά σκεπτόμενα άτομα και, εάν εφαρμόζονται αμοιβαία, τότε εξυπηρετούν το κοινό συμφέρον. Τέλος, μολονότι μιλάμε για μια υποθετική ή νοερή συμφωνία, η εφαρμογή της είναι ορατή σε αρκετές περιπτώσεις συνταγμάτων σύγχρονων ευρωπαϊκών κρατών που έχουν ψηφιστεί από δημοκρατικά εκλεγμένα κοινοβούλια: είναι είδη κοινωνικών συμβολαίων.

• Εντούτοις, μολονότι με τη θεωρητική υπόθεση του κοινωνικού συμβολαίου ο λαός ανακτά τη χαμένη υπόστασή του, αυτό δεν προεξοφλεί αναγκαστικά και την ταύτιση του κοινωνικού συμβολαίου με την ύπαρξη δημοκρατικών θεσμών. Σε αυτό το πλαίσιο, ο Τόμας Χομπς αναφέρεται στο κοινωνικό συμβόλαιο ως συμφωνία υποταγής στο μονάρχη. Κατά το Χομπς, ο μόνος τρόπος για να προστατευτούμε από την αναπόφευκτη και ανεξέλεγκτη επιδίωξη της ικανοποίησης εγωιστικών συμφερόντων σε βάρος των άλλων είναι να εκχωρήσουμε την εξουσία σε μια κεντρική αρχή που θα επιβάλει την τάξη και θα ρυθμί-

Τόμας Χομπς

Γεννήθηκε: 1588, Μάλμσμπερν 16-1744

Πέθανε: 1679, Χάρντγουικ

Κύρια ενδιαφέροντα: Πολιτική, μεταφυσική, γλώσσα

Επηρέαστηκε από: Αριστοτέλη, Μακιαβέλι, Φράνσις Μπέικον, Γαλιλαίο, Γκασεντί

Επηρέασε: Σπινόζα, Λάιμπνιτς, Λοκ, Ρουσό, Μπένθαμ, Μιλ, Μαρξ, Ρολς

Κύρια έργα: Λεβιάθαν, Στοιχεία του νόμου, φυσικού και πολιτικού

Κατά το Χομπς: Συναινούμε στη διακυβέρνησή μας από κάποιον για να προστατευτούμε από τους άλλους.

σει την κοινωνική ζωή, έτσι ώστε να αποφεύγονται οι όποιες συγκρούσεις και να ικανοποιούνται οι βασικές μας ανάγκες. Όπως προκύπτει, ακόμη και σε αυτή την εκδοχή κοινωνικού συμβολαίου χωρίς δημοκρατικούς θεσμούς, η εξουσία της κεντρικής αρχής – του ηγεμόνα – πηγάζει από το λαό και όχι από κάποια θείκη αυθεντία, όπως υποστήριζαν στο Μεσαίωνα, και έχει συγκεκριμένα όρια.

• Κατά τους νεότερους χρόνους θεωρητικοί του κοινωνικού συμβολαίου, όπως ο **Ζαν Ζακ Ρουσό** (1632-1704), οδηγούνται στο συμπέρασμα ότι κυρίαρχη είναι η γενική βούληση της κοινωνίας, όπως εκφράζεται μέσα από τη συμφωνία για τη μορφή διακυβέρνησης. Μάλιστα, η επιβολή αυτής της γενικής βούλησης είναι, κατά το Ρουσό, η προϋπόθεση για την προσοδευτική επικράτηση των δημοκρατικών αντιλήψεων.

• Χαρακτηριστικά γνωρίσματα της φιλελεύθερης δημοκρατικής πολιτείας – Άλλες ιδεολογίες και εναλλακτικά συστήματα πολιτικής οργάνωσης

• Η θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου αποτελεί πολύτιμη κληρονομιά της πολιτικής σκέψης του Διαφωτισμού, προσφέροντάς μας ένα **βασικό επιχείρημα για να νομιμοποιήσουμε την εγκαθίδρυση των νεότερων δημοκρατικών πολιτευμάτων**. Βέβαια, οι πρώτες δημοκρατικές μορφές εμφανίζονται στην αρχαία Αθήνα. Ωστόσο, το σύγχρονο πρότυπο δημοκρατικής πολιτείας διαμορφώνεται κυρίως στη νεότερη εποχή.

• Βασικό χαρακτηριστικό των δημοκρατικών πολιτικών μορφών είναι η **λαϊκή κυριαρχία**, η οποία υπαγορεύει την *αρχή της πλειοψηφίας*, τον *ισότιμο σεβασμό των βασικών ατομικών δικαιωμάτων*, τη *διάκριση εξουσιών*, που συνεπάγεται ανεξαρτησία της δικαιοσύνης τόσο από την εκτελεστική όσο και από τη νομοθετική εξουσία, την *ισοπολιτεία*, την *ισονομία* και την *ισότιμη μεταχείριση όλων των ανθρώπων*, την *ανοχή* σε διαφορετικές θρησκευτικές και φιλοσοφικές απόψεις. Επίσης, συμφωνούν όλοι να σέβονται το **Σύνταγμα**, ως το βασικό καταστατικό χάρτη του δημοκρατικού πολιτεύματος, είναι **ενεργοί πολίτες** και, μολονότι ενστερνίζονται διαφορετικές απόψεις και ιδεολογίες, αποφεύγουν να τις επιβάλλουν με τη βία στους υπόλοιπους.

Ζαν Ζακ Ρουσό

Γεννήθηκε: 1712, Γενεύη, Ελβετία

Πέθανε: 1778, Ερμενονβίλ, Γαλλία

Κύρια ενδιαφέροντα: Εκπαίδευση, πολιτική

Επηρέαστηκε από: Μακιαβέλι, Χομς, Κάρτεσιο, Μάλμπρανς

Επηρέασε: Γουολστόουνκροφτ, Χέγκελ, Ρολς

Κύρια έργα: Το Κοινωνικό Συμβόλαιο, Αιμίλιος

Κατά το Ρουσό: Μέσω της κοινωνικής οργάνωσης χάσαμε την ελευθερία μας και την έμφυτη καλοσύνη μας, τις οποίες όμως μπορούμε και πρέπει να ξαναβρούμε.

• Εντούτοις, υπάρχουν κάποιες αδυναμίες στα σύγχρονα δημοκρατικά πολιτεύματα που εντοπίζονται κυρίως στον τρόπο με τον οποίο ο λαός συμμετέχει στην άσκηση της εξουσίας και στην αρχή της πλειοψηφίας, στις ίδιες δηλαδή πολιτικές αξίες που θεμελιώνουν την ανωτερότητά τους ως μορφής διακυβέρνησης ενός κράτους. Με λίγα λόγια, το πρόβλημα εντοπίζεται στο γεγονός ότι οι σύγχρονες κοινοβουλευτικές δημοκρατίες είναι **αντιπροσωπευτικές και όχι άμεσες**.

Σύμφωνα με το πρότυπο της φιλελεύθερης δημοκρατίας, οι εκλεγμένοι άρχοντες δεσμεύονται για τις πράξεις τους τόσο από την εντολή των εκλογέων τους όσο και από το Σύνταγμα. Έτσι, η φιλελεύθερη δημοκρατία δε σκιάζεται από το φόβο μη νόμιμης συμπεριφοράς από τους εκλεγμένους άρχοντες, συνδυάζει την αρχή της πλειοψηφίας με το σεβασμό των δικαιωμάτων όλων των πολιτών και εξασφαλίζει τους τελευταίους από πιθανές αυθαιρεσίες της εξουσίας.

Ωστόσο, στο πρότυπο της φιλελεύθερης δημοκρατίας έχει ασκηθεί κριτική από διάφορες πλευρές. Συνοπτικά:

α) Κριτική στη φιλελεύθερη δημοκρατία έχουν ασκήσει οι **κοσμοθεωρίες θρησκευτικής προέλευσης**, που επιβιώνουν σε θεοκρατικά καθεστώτα, όπως οι **ισλαμικές δημοκρατίες**. Αυτές οι κοσμοθεωρίες ασκούν κριτική συνολικά στο δυτικό πολιτισμό, καταδικάζοντας, στη συγκεκριμένη περίπτωση, τις φιλελεύθερες δημοκρατίες ως **άθες και ανήθικες**, διότι, κατά τους υποστηρικτές των θεοκρατικών καθεστώτων, οι **μόνες ορθές ηθικές αρχές είναι αυτές που προέρχονται από τη θρησκεία**. Τέτοιες απόψεις τα τελευταία χρόνια έχουν αποκτήσει ισχύ, εξαιτίας και της επέκτασης του φαινομένου του θρησκευτικού φονταμενταλισμού (φανατισμού).

β) Στον 20ό αιώνα βαθιά αντιδημοκρατικές θεωρούνται οι **διάφορες μορφές της φασιστικής ιδεολογίας**, όπως ο **φασισμός** και ο **εθνικοσοσιαλισμός**, οι οποίες ηττήθηκαν στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Βασικές πλευρές της φασιστικής ιδεολογίας είναι τα αντιδημοκρατικά ιδεολογικά σχήματα του εθνικισμού και του ρατσισμού. Η φασιστική ιδεολογία απορρίπτει τη φιλελεύθερη δημοκρατία θεωρώντας την **ατομιστική**. Για το φασισμό, το κράτος είναι ένας ζωντανός οργανισμός με ιδιαίτερα φυλετικά και εθνοπολιτιστικά χαρακτηριστικά, τα οποία είναι πολύ ανώτερα και σημαντικότερα από τα ανθρώπινα και δημοκρατικά δικαιώματα, που αντιμετωπίζονται ως τεχνητά και απρόσωπα. Βάσει των παραπάνω, για τους φασίστες, η **δημοκρατία, η λαϊκή κυριαρχία και η ισότιμη συμμετοχή των πολιτών στη διακυβέρνηση αποτελούν παρακαμή**. Αντίθετα, θεωρούν ότι **την πολιτική πρέπει να την ασκεί μια αριστοκρατία συγκροτημένη στη βάση ιστορικών, φυλετικών ή ακόμη και αισθητικών κριτηρίων**.

γ) Κριτική στο πρότυπο της φιλελεύθερης δημοκρατίας έχει ασκηθεί και από

τη σοσιαλιστική παράδοση, ειδικά από την επαναστατική κατεύθυνσή της που τάσσεται υπέρ του ριζικού μετασχηματισμού της κοινωνίας. Η σοσιαλιστική θεώρηση, γέννημα του Διαφωτισμού αλλά και της ανάπτυξης του εργατικού κινήματος, έδωσε έμφαση στη διεύρυνση και εμβάθυνση της δημοκρατίας, πράγμα που θεωρήθηκε εφικτό, με την προϋπόθεση ότι (α) θα ξεπεραστεί η τυπική ισότητα των πολιτών, που επαγγέλλεται η φιλελεύθερη δημοκρατία, και η οποία υποκρύπτει κοινωνική ανισότητα, (β) θα διαμορφωθούν όροι πραγματικής κοινωνικής και οικονομικής ισότητας.

Ιδιαίτερη σημασία έχει εκείνο το ρεύμα της σοσιαλιστικής ιδεολογίας που αναφέρεται στην **κομμουνιστική προοπτική** και στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό στην κοινωνική θεωρία και στην υλιστική φιλοσοφία του **Καρλ Μαρξ** (19ος αιώνας), καθώς και στην πολιτική και θεωρητική σκέψη του ηγέτη της Ρωσικής Επανάστασης **Βλαντιμίρ Ίλιτς Λένιν** (1870-1924). Το κομμουνιστικό αυτό ρεύμα θεωρεί ανεπαρκή τη φιλελεύθερη δημοκρατία. Μάλιστα, υποστηρίζει ότι αυτή εξυπηρετεί τα συμφέροντα της αστικής τάξης, με αναπόφευκτο αποτέλεσμα να προάγει τη διαιώνιση της κοινωνικής ανισότητας. Αντί για τις τυπικές ελευθερίες της φιλελεύθερης δημοκρατίας, το κομμουνιστικό ρεύμα προτείνει την εξουσία της εργατικής τάξης («δικτατορία του προλεταριάτου») και την κοινωνική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, έτσι ώστε να αναιρεθεί το «δίκαιο εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο» και να επιτευχθεί η πραγματική κοινωνική ισότητα. Τελικός στόχος είναι η **ανατροπή των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων** και η **κατάργηση κάθε μορφής εκμετάλλευσης και καταπίεσης**, προς την κατεύθυνση μιας κοινωνίας χωρίς τάξεις και εξουσιαστικές σχέσεις. Όπως χαρακτηριστικά το διατύπωσε ο Μαρξ, στην κομμουνιστική κοινωνία του μέλλοντος η κοινωνική παραγωγή θα ρυθμίζεται από την αρχή: «Ο καθένας ανάλογα με τις ικανότητές του – στον καθένα ανάλογα με τις ανάγκες του».

Στο πλαίσιο της εξέλιξης του μαρξιστικού ρεύματος μέσα στην ιστορία, οι σημεινοί υποστηρικτές του θα δώσουν ιδιαίτερη έμφαση στο συνδυασμό του στόχου της κοινωνικής ισότητας με το αίτημα για την κατοχύρωση των δημοκρατικών δικαιωμάτων.

Καρλ Χάινριχ Μαρξ

Γεννήθηκε: 1818, Τρην

Πέθανε: 1883, Λονδίνο

Κύριο ενδιαφέρον: Πολιτική οικονομία

Επηρέαστηκε από: Χομπς, Άνταμ Σμιθ, Ντέιβιντ Ρί-
κάρντο, Τζέιμς Μιλ, Χέγκελ, Ένγκελς

Επηρέασε: Λένιν, Τρότσκι, Αντόρνο, Γκράμσι, Σίν-
γκερ

Κύρια έργα: Το Κομμουνιστικό Μανιφέστο, Το Κεφάλαιο, Βασικές Αρχές της Πολιτικής Οικονομίας

Κατά το Μαρξ: Δεν είμαστε παθητικοί δέκτες του κόσμου που μας περιβάλλει αλλά ενεργοί παράγοντες που πρέπει να δρουν με τέτοιο τρόπο, ώστε να απαλλάξουν τον εαυτό τους και τους συνανθρώπους τους από την ανελευθερία και την εκμετάλλευση.

Σε γενικές γραμμές, δεν μπορούμε να μην αναγνωρίσουμε τις αδυναμίες του προτύπου της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Η τυφλή εξιδανίκευση ενός τέτοιου προτύπου θα ήταν, άλλωστε, λανθασμένη. Στην ουσία, πρέπει να στραφούμε και να προβληματιστούμε γύρω από την ορθή κατανόηση των κεντρικών εννοιών και αξιών που αφορούν στη συγκρότηση του θεμελιώδους πλαισίου των αρχών της φιλελεύθερης δημοκρατίας.

Απαντήσεις στις ερωτήσεις του σχολικού βιβλίου

1. Ποιες είναι οι βασικές έννοιες στις οποίες στηρίζονται οι θεωρίες του κοινωνικού συμβολαίου; (σχολ. βιβλίο, σελ. 180)

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Οι βασικές έννοιες στις οποίες στηρίζονται οι θεωρίες του κοινωνικού συμβολαίου μπορούν να συνοψισθούν στα εξής:

- εκούσια συνένωση των ανθρώπων σε πολιτική κοινότητα,
- διαμόρφωση της γενικής βούλησης,
- υιοθέτηση αρχών που εξυπηρετούν τα βασικά συμφέροντα όλων των πολιτών,
- εκλογή αντιπροσώπων ή εκχώρηση του δικαιώματος της εξουσίας σε κάποιον άρχοντα (ηγέτη).

2. Ως προς τι διαφέρουν οι αντιλήψεις του συμβολαίου που διατυπώνονται στα αποσπάσματα 1 (σχολ. βιβλίο, σελ. 178-179) και 2 (σχολ. βιβλίο, σελ. 179); (σχολ. βιβλίο, σελ. 180)

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

- Σύμφωνα με την άποψη του Τόμας Χομπς για το κοινωνικό συμβόλαιο, όπως διαπιστώνουμε από το απόσπασμα 1, για να μπορέσουν οι άνθρωποι να αντιμετωπίσουν τόσο τις εξωτερικές απειλές όσο και τις μεταξύ τους αδικίες, αποφασίζουν από κοινού, δηλαδή συναινούν, να εκχωρήσουν συλλογικά τα δικαιώματά τους και τις ελευθερίες τους είτε σε ένα άτομο (άρχοντα, ηγέτη) είτε σε μια συνέλευση αντιπροσώπων, οι οποίοι θα απο-

Τόμας Χομπς

Γεννήθηκε: 1588, Μάλμσπερυ

Πέθανε: 1679, Χάρντγουικ

Κύρια ενδιαφέροντα: Πολιτική, μεταφυσική, γλώσσα

Επηρέαστηκε από: Αριστοτέλη, Μακιαβέλι, Φράνσις Μπέικον, Γαλιλαίο, Γκασεντί

Επηρέασε: Σπινόζα, Λάιμπνιτς, Λοκ, Ρουσό, Μπέν-
θαμ, Μιλ, Μαρξ, Ρολς

Κύρια έργα: Λεβιάθαν, Στοιχεία του νόμου, φυσικού και πολιτικού

Κατά το Χομπς: Συναινούμε στη διακυβέρνησή μας από κάποιον για να προστατευτούμε από τους άλλους.

φασίζου για λογαριασμό τους και θα εξασφαλίζουν έτσι την κοινωνική συνοχή και ειρήνη. Επομένως, κατά το Χομπς, **το κοινωνικό συμβόλαιο είναι μια μορφή εξουσιοδότησης**, έτσι ώστε οι εξουσιοδοτηθέντες να μπορούν να πάρουν όλα τα αναγκαία μέτρα για την άμυνα απέναντι σε εξωτερικές απειλές και για την προστασία τους απέναντι σε εσωτερικές συγκρούσεις. Ωστόσο, υπάρχει και το **τίμημα** ότι με αυτή την εξουσιοδότηση οι άνθρωποι χάνουν ένα μέρος από την ελευθερία τους, για να μπορούν να εξασφαλίσουν τους όρους τόσο της κοινωνικής συμβίωσης όσο και της κοινωνικής συνοχής.

■ Στο δεύτερο απόσπασμα περιγράφεται η άποψη του Ρουσό για το κοινωνικό συμβόλαιο. Κατά το Ρουσό, το συμβόλαιο αυτό είναι το μέσο για την εξασφάλιση των αγαθών και της ασφάλειάς μας, αλλά και για να μπορέσουμε να διατηρήσουμε τις βασικές ελευθερίες και τα δικαιώματά μας. Επομένως, κατά το Ρουσό, το κοινωνικό συμβόλαιο είναι ο μόνος τρόπος για να μπορέσουμε να έχουμε και **ασφάλεια απέναντι σε απειλές και κατοχύρωση όλων των ελευθεριών μας**. Επιπλέον, το βασικό στοιχείο του συμβολαίου είναι η **αμοιβαϊότητά του**, καθώς, μ' αυτό τον τρόπο, συνδεόμαστε αμοιβαία με τους υπόλοιπους ανθρώπους-μέλη της κοινωνίας.

Οι βασικές διαφορές ανάμεσα στις θεωρίες κοινωνικού συμβολαίου του Χομπς και του Ρουσό μπορούν να συνοψισθούν στα εξής:

- Στο Χομπς έχουμε να κάνουμε με ένα συμβόλαιο που βασικό του στοιχείο είναι ο περιορισμός μέρους της ελευθερίας μας, για να μπορούμε να είμαστε ασφαλείς και ικανοποιημένοι. Αντίθετα, στο Ρουσό συναποφασίζουμε το κοινωνικό συμβόλαιο, για να είμαστε περισσότερο ελεύθεροι.
- Στο Χομπς το συμβόλαιο είναι ανάμεσα στο λαό, τα μέλη της κοινωνίας και τους φορείς της εξουσίας (είτε πρόκειται για ένα μονάρχη είτε για μια συνέλευση αντιπροσώπων). Αντίθετα, στην προσέγγιση του Ρουσό έχουμε ένα αμοιβαίο συμβόλαιο ανάμεσα στα μέλη της κοινωνίας. Δηλαδή, ενώ στο Χομπς το κοινωνικό συμβόλαιο είναι ένας τρόπος προστασίας του κοινωνικού συνόλου από τους κινδύνους που φέρνει η πλήρης ελευθερία δράσης των μελών του, μέσω της εκχώρησης του δικαιώματος της αυτοκυβέρνησης/στην προσέγγιση του Ρουσό ισχύει το αντίθετο, καθώς το κοινωνικό συμβόλαιο είναι ο τρόπος για να εξασφαλιστεί αυτή η ελευθερία, μέσω πραγματικής αυτοκυβέρνησης και αυτοδιάθεσης.

Ζαν Ζακ Ρουσό

Γεννήθηκε: 1712, Γενεύη, Ελβετία

Πέθανε: 1778, Ερμενονβίλ, Γαλλία

Κύρια ενδιαφέροντα: Εκπαίδευση, πολιτική

Επηρέαστηκε από: Μακιαβέλι, Χομπς, Καρτέσιο, Μαλμηράνς

Επηρέασε: Γουολτσόουνκροφτ, Χέγκελ, Ρολς

Κύρια έργα: Το Κοινωνικό Συμβόλαιο, Αιμίλιος

Κατά το Ρουσό: Μέσω της κοινωνικής οργάνωσης χάσαμε την ελευθερία μας και την έμφυτη καλοσύνη μας, τις οποίες όμως μπορούμε και πρέπει να ξαναβρούμε.

3. Να επισημάνετε ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν τη νεότερη από την αρχαιοελληνική αντίληψη της δημοκρατίας. (σχολ. βιβλίο, σελ. 180)

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Πριν αναφερθούμε σε κάποια από τα βασικά χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν τη νεότερη (όπως αποτυπώνεται στις φιλελεύθερες δημοκρατίες, με συνταγματικά κατοχυρωμένες μορφές δικαιωμάτων και ελευθερίες) από την αρχαιοελληνική αντίληψη της δημοκρατίας (όπως αποτυπώνεται στην αθηναϊκή δημοκρατία), πρέπει να επισημάνουμε και μια βασική ομοιότητά τους: την **κοινή πίστη στη λαϊκή κυριαρχία**.

Όσον αφορά τις διαφορές μεταξύ τους:

1. Η πρώτη διαφορά αφορά τους ίδιους τους θεμελιώδεις όρους οργάνωσης της δημοκρατικής διαδικασίας. Συγκεκριμένα, **η αρχαία ελληνική δημοκρατία ήταν μια μορφή άμεσης δημοκρατίας**, καθώς οι πολίτες συγκεντρώνονταν σε συνέλευση και εκεί λάμβαναν όλες τις αποφάσεις από κοινού. Αντίθετα, **η σύγχρονη δημοκρατία είναι μια μορφή έμμεσης, δηλαδή αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας**, καθώς οι πολίτες, στο σύνολό τους, εκλέγουν αντιπροσώπους σε τακτά χρονικά διαστήματα, οι οποίοι παίρνουν τις αποφάσεις μέσα στο κοινοβούλιο. Επομένως, οι πολίτες μπορούν να επηρεάζουν τα πολιτικά δρώμενα μόνο έμμεσα (εκτός από την περίπτωση των δημοψηφισμάτων, όταν πραγματοποιούνται, που αποτελούν μορφή άμεσης δημοκρατίας).
2. Η δεύτερη διαφορά, που προκύπτει ως συνέπεια της πρώτης διαφοράς, είναι ότι η αρχαία ελληνική δημοκρατία **περιοριζε σε σημαντικό βαθμό την ιδιότητα του πολίτη** σε ένα μικρό μέρος των κατοίκων μιας πόλης-κράτους: απέκλειε από τη δημοκρατική διαδικασία τις γυναίκες, τους μετοίκους και τους δούλους. Αντίθετα, η σύγχρονη δημοκρατία **επεκτείνει σε σημαντικό βαθμό την ιδιότητα του πολίτη**: έχει κατοχυρωθεί η ψήφος των γυναικών, αρκετοί κάτοικοι ξένης καταγωγής αποκτούν την ιδιότητα του πολίτη και, φυσικά, έχει καταργηθεί η δουλεία. Εντούτοις, ακόμη και στις σύγχρονες δημοκρατίες εμφανίζονται μορφές πολιτικού αποκλεισμού, κυρίως με τις διάφορες μορφές στέρησης των πολιτικών δικαιωμάτων (π.χ. από τους μετανάστες και τους πρόσφυγες).
3. Η τρίτη διαφορά εντοπίζεται στο γεγονός ότι, **αντίθετα από τις αρχαίες ελληνικές δημοκρατίες, οι σύγχρονες δημοκρατίες είναι συνταγματικές**. Αυτό σημαίνει ότι δε στηρίζονται μόνο στη λαϊκή κυριαρχία και την εκλογή αντιπροσώπων από το λαό, αλλά και στην ύπαρξη συνταγματικών κανόνων που εξασφαλίζουν τα βασικά δικαιώματα και τις ελευθερίες, τους οποίους δεν μπορούν αυθαίρετα να παραβιάσουν οι κυβερνήσεις, ακόμη κι αν είναι δημοκρατικά

εκλεγμένες. Επομένως, η νεότερη δημοκρατία, σε αντίθεση με την αρχαιο-ελληνική, δεν περιορίζεται στη δημοκρατική αρχή και τη λαϊκή κυριαρχία, αλλά περιλαμβάνει και μηχανισμούς που μας προστατεύουν από την ενδεχόμενη αυ-θαιρεσία της εξουσίας. *Σύντομο*

4. Να διαβάσετε προσεκτικά το απόσπασμα 5 (σχολ. βιβλίο, σελ. 179-180) και να συζητήσετε τη δυνατότητα συνδυασμού του σοσιαλιστικού με το φιλελεύ-θερο ιδεώδες. Να εξετάσετε το ζήτημα αυτό και μετά τη μελέτη της επόμε-νης ενότητας (Ενότητα 3, Κεφάλαιο 1). (σχολ. βιβλίο, σελ. 180)

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

- ο Σύμφωνα με τη Γαλλίδα φιλόσοφο Μο-νίκ Καντό-Σπέμπερ (1954-), είναι επι-κτός ο συνδυασμός του σοσιαλιστικού με το φιλελεύθερο ιδεώδες, γιατί έχουν κοινό ζητούμενο την επιδίωξη της ελευ-θερίας του ατόμου. Εντούτοις, διαφέ-ρουν ως προς τον τρόπο με τον οποίο χειρίζονται την έννοια της ελευθερίας.

• Όπως επισημαίνει στο απόσπασμα 5 η Γαλλίδα φιλόσοφος, η σύγχρονη δη-μοκρατία, στη βάση του φιλελεύθερου μοντέλου, προασπίζει την ελευθερία του ατόμου, με την έννοια ότι εγγυάται στο άτομο μια ελευθερία πραγματική, στην οποία θα έχει πρόσβαση, ενώ εξασφαλίζει και την αρμονική συνύπαρξη των πολιτών στηριζόμενη στο αξίωμα ότι η ελευθερία κάθε ατόμου σταματά εκεί που ξεκινάει η ελευθερία του άλλου.

• Αντίθετα, στο σοσιαλιστικό ιδεώδες, δεδομένου ότι ο πολίτης δε νοείται αυτοτελώς αλλά ως μέλος ενός κοινωνικού συνόλου, δεν είναι μόνον η κοινω-νία που εξασφαλίζει τα δικαιώματα του ατόμου, αλλά και το ίδιο το άτομο ως ενεργός πολίτης, που βρίσκεται σε αλληλεπίδραση με τους συμπολίτες του και όλοι με την κοινωνία, με σκοπό την κοινή επίτευξη μιας χειραφετημένης και αρμονικής κοινωνίας.

• Επομένως, ο σοσιαλισμός θεωρεί ότι ο ατομικισμός των φιλελεύθερων δημο-κρατιών γεννά ταξικές διακρίσεις και ευνοεί την εκμετάλλευση των πολλών από τους λίγους. Γι' αυτό, το αίτημα που προβάλλει είναι «ελευθερία για όλους». Κι ακριβώς σ' αυτό το σημείο βρίσκεται και η δυνατότητα σύγκλισης των φιλελεύ-θερων και των σοσιαλιστικών αρχών: Αν δηλαδή οι φιλελεύθερες δημοκρατίες αποφύγουν τις ταξικές διακρίσεις, τότε θα μπορέσει να εξασφαλιστεί ίση κατα-νομή οικονομικών πόρων και ίσες πολιτικές ευκαιρίες για όλους.

Μονίκ Καντό-Σπέμπερ

Γεννήθηκε: 1954 *20 αιώνες*

Ιδιότητες/δράση: Γαλλίδα φιλόσοφος, που δρα-στηριοποιείται στον τομέα της ηθικής φιλοσοφίας, η οποία ασχολείται με το θέμα των αξιών, και στον το-μέα της πολιτικής φιλοσοφίας, η οποία εισηγείται το συνδυασμό σοσιαλισμού και φιλελευθερισμού

Απάντηση στην ερώτηση του βιβλίου του εκπαιδευτικού

6. □ Να συγκρίνετε τους λόγους για τους οποίους συγκροτήθηκαν κοινωνίες κατά το Χομπς και κατά τον Πρωταγόρα. (Βλ. και το απόσπασμα Πρωταγό-ρας, σχολ. βιβλίο, σελ. 171-172.)

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Τόσο ο Πρωταγόρας όσο και ο Χομπς εισηγούνται τις θεωρίες τους για τους λό-γους που οδήγησαν στη συγκρότηση των ανθρώπινων κοινωνιών. Συγκεκριμένα:

• Κατά τον Πρωταγόρα, οι άνθρω-ποι είχαν εξ αρχής την ικανότητα της επικοινωνίας, καθώς και σημαντικές τεχνικές δεξιότητες. Εντούτοις, αφα-νίζονταν από τα άγρια θηρία, καθώς δε ζούσαν μαζί σε οργανωμένες κοι-νωνίες, ώστε να βρουν τρόπους προστασίας από αυτά. Προκειμένου να μην αφανισθεί το ανθρώπινο είδος, ο Δίας αποφάσισε να προσφέρει στους ανθρώ-πους την πολιτική ικανότητα, ώστε να οργανώσουν κοινωνίες και με αυτό τον τρόπο να αντιμετωπίσουν τους εξωτερικούς κινδύνους. Η πολιτική αυτή ικανό-τητα ή τέχνη, κατά τον Πρωταγόρα, εξειδικεύεται σε δύο βασικές αρετές, το σέβας και τη δικαιοσύνη, και μοιράστηκε σε όλους τους ανθρώπους, ώστε να μπορούν από κοινού να φτιάχνουν κοινωνία και να αλληλεπιδρούν προς όφε-λός τους μέσα σ' αυτή.

• Κατά το Χομπς, η δημιουργία των ανθρώπινων πολιτικών κοινωνιών στη-ρίζεται στην υπόθεση μιας φυσικής κα-τάστασης όπου οι άνθρωποι αδυνατού-σαν να αντεπεξέλθουν τόσο στις εξω-τερικές απειλές όσο και στους μεταξύ τους ανταγωνισμούς. Προκειμένου, λοιπόν, να αντιμετωπίσουν την κατά-σταση αυτή, οι άνθρωποι συναποφάσι-σαν να αναθέσουν σε έναν αρχηγό-ηγέμονα ή σε ένα σώμα ανθρώπων να παίρνουν αποφάσεις και να διοικούν την κοινωνία· συμβιβάστηκαν, δηλαδή, με την παραχώρηση εξουσίας.

Πρωταγόρας

Γεννήθηκε: 485 π.Χ. *5 π.Χ.*

Πέθανε: 415 π.Χ.

Ιδιότητες/δράση: Θεωρείται ηγετική μορφή της σοφιστικής κίνησης

Τόμας Χομπς

Γεννήθηκε: 1588, Μάλμσπερυ

Πέθανε: 1679, Χάρντγουικ

Κύρια ενδιαφέροντα: Πολιτική, μεταφυσική, γλώσσα

Επηρέαστηκε από: Αριστοτέλη, Μακιαβέλι, Φράν-σις Μπέικον, Γαλιλαίο, Γκασεντί

Επηρέασε: Σπινόζα, Λάιμπνιτς, Λοκ, Ρουσό, Μπέν-θαμ, Μιλ, Μαρξ, Ρολς

Κύρια έργα: *Λεβιάθαν*, *Στοιχεία του νόμου, φυσικού και πολιτικού*

Κατά το Χομπς: *Συναινούμε στη διακυβέρνησή μας από κάποιον για να προστατευτούμε από τους άλλους.*

Οι παραπάνω προσεγγίσεις έχουν ομοιότητες και διαφορές που μπορούν να συνοψισθούν στις εξής παρατηρήσεις:

- α) **Ομοιότητες:** Τόσο ο Πρωταγόρας όσο και ο Χομπς συμφωνούν ότι στη ρίζα της δημιουργίας των ανθρώπινων κοινωνιών βρίσκεται η προσπάθεια να διασφαλιστεί η επιβίωση των ανθρώπων και να αντιμετωπιστούν οι κάθε λογής, εξωτερικοί (π.χ. θηρία, φυσικές καταστροφές) και εσωτερικοί (συγκρούσεις), κίνδυνοι που απειλούσαν το ανθρώπινο είδος.
- β) **Διαφορές:** Στην προσέγγισή του ο Πρωταγόρας δίνει μεγαλύτερη έμφαση στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι, προικισμένοι όλοι εξίσου με την πολιτική τέχνη και τις αναγκαίες πολιτικές αρετές, συναποφασίζουν την ίδρυση της κοινωνίας. Δηλαδή, ο γνωστός σοφιστής επισημαίνει τη **δυνατότητα αυτοκυβέρνησης και αυτοδιάθεσης των ανθρώπινων κοινωνιών**, εφόσον όλοι μπορούν να συμμετέχουν στη συλλογική διαχείριση των κοινών υποθέσεων. Αντίθετα, ο Χομπς δίνει έμφαση σε μια **σχέση κυριαρχίας**, στην ανάγκη δηλαδή να υπάρξει συναίνεση στην ύπαρξη μιας ισχυρής εξουσίας, στην οποία τα μέλη της κοινωνίας ουσιαστικά εκχωρούν μέρος της ελευθερίας τους, έτσι ώστε αυτή να τους κυβερνά και να παίρνει αποφάσεις εκ μέρους τους και για το συμφέρον τους.

3. Δημοκρατικές αξίες στη θεωρία και στην πράξη

► Κύρια σημεία της ενότητας

1) Ελευθερία και ισότητα – Δημοκρατία και ανθρώπινα δικαιώματα

Θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι οι δύο θεμελιώδεις έννοιες οι οποίες χαρακτηρίζουν κάθε δημοκρατικό πολίτευμα είναι η **ελευθερία** και η **ισότητα**. Ωστόσο, δημιουργείται ο εξής προβληματισμός: *Πώς μπορούμε να συνδυάσουμε τις δύο αυτές έννοιες, ώστε να έχουμε το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα;*

Βασική προϋπόθεση για να προσεγγίσουμε αυτό το θέμα είναι να αποσαφηνίσουμε, αρχικά, τους όρους που μας ενδιαφέρουν.

Έτσι, η **ελευθερία** μπορεί να οριστεί: α) με **αρνητικό τρόπο**, ως απουσία εμποδίων και καταναγκασμού, και β) με **θετικό τρόπο**, ως δυνατότητα του ατόμου να διαθέτει τα μέσα και την ευχέρεια να καθορίζει τη ζωή του αυτόνομα.

Ο διπλός χαρακτήρας του ορισμού της ελευθερίας διαφαίνεται και από το διπλό χαρακτήρα που έχουν τα **ανθρώπινα δικαιώματα**, καθώς μπορούμε να τα αντιληφθούμε είτε αρνητικά, ως περιορισμούς στη δυνατότητα οποιουδήποτε να παρεμβαίνει στη ζωή μας και στις επιλογές μας, είτε θετικά, επειδή υποδηλώνουν το καθήκον που έχει ο καθένας μας να συμπερασταθεί στην ικανοποίηση των αναγκών του άλλου και στην καλύτερη, κατά το δυνατόν, ανάδειξη των ικανοτήτων μας.

Επίσης, και η **ισότητα** μπορεί να οριστεί με δύο τρόπους: α) Ο ένας είναι να οριστεί ως **απλός εξισωτισμός**, δηλαδή ως συλλογική απόφαση μιας κοινωνίας να έχουν τα μέλη της τα ίδια δικαιώματα στον κοινωνικό πλούτο και το πολιτιστικό κεφάλαιο. β) Ο άλλος είναι να οριστεί ως **προσπάθεια εξάλειψης της ανισότητας**, είτε μέσα από μορφές κοινωνικής αναδιανομής είτε μέσα από την προσπάθεια να καταργηθεί το «**δίκαιο εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο**».

Όσον αφορά την **έννοια της ελευθερίας**, έχουν διατυπωθεί ποικίλες απόψεις. Συνοπτικά, μπορούμε να τις κατηγοριοποιήσουμε ως εξής:

- Οι **νεοφιλελεύθερες απόψεις** δίνουν αποκλειστικά έμφαση στον **αρνητικό ορισμό της ελευθερίας** και των ανθρώπινων δικαιωμάτων. Υποστηρίζουν ότι η ελευθερία του ενός τελειώνει εκεί που αρχίζει η ελευθερία του άλλου. Επίσης, θεωρούν ότι το κράτος πρέπει να παρεμβαίνει όσο το δυνατόν λιγότερο στην οικονομία και την κοινωνία, με απώτερο σκοπό τη διασφάλιση του κα-

τάλληλου νομικού πλαισίου ως προϋπόθεση για τη διασφάλιση των ατομικών ελευθεριών του πολίτη. Τέλος, για τις νεοφιλελεύθερες θεωρήσεις, **το καπιταλιστικό πρότυπο είναι η καλύτερη μορφή οικονομικής οργάνωσης και οι όποιες μορφές ανισότητας εμφανίζονται είναι αναπόφευκτες.**

- Αντίθετα, οι σοσιαλιστικές αντιλήψεις δίνουν έμφαση στο θετικό ορισμό της ελευθερίας, υποστηρίζοντας ότι **το καπιταλιστικό πρότυπο παράγει μόνο ανισότητα, αδικία και εκμετάλλευση.** Τα προϊόντα αυτά του καπιταλισμού ισοδυναμούν, για τους σοσιαλιστές, με έλλειψη ελευθερίας, αφού όποιος δεν έχει τους ανάλογους υλικούς πόρους δεν έχει και τη δυνατότητα πραγμάτωσης των δυνατοτήτων και των ικανοτήτων του. Σε αυτό το πλαίσιο, το κράτος δεν μπορεί να περιορίζεται μόνο στην εγγύηση των ατομικών ελευθεριών, αλλά πρέπει να ακολουθεί και θετική παρεμβατική πολιτική, στηρίζοντας οικονομικά την κάλυψη βασικών κοινωνικών αναγκών, προχωρώντας σε αναδιανομή εισοδήματος, παρέχοντας κοινωνική πρόνοια κ.ά.

Ακόμη, όσον αφορά την έννοια της ισότητας, έχουν διατυπωθεί ποικίλες απόψεις. Συνοπτικά, μπορούμε να τις κατηγοριοποιήσουμε ως εξής:

- Στη φιλελεύθερη δημοκρατία η ισότητα ορίζεται κυρίως ως **ισότιμη αντιμετώπιση από το νόμο όλων των πολιτών και ως διασφάλιση ισότητας ευκαιριών πρόσβασης όλων σε δημόσια αξιώματα.** Μ' αυτό τον τρόπο, δε μένουν περιθώρια για κρατικές παρεμβάσεις και ακραίες ανισότητες. Τέλος, οι υποστηρικτές της φιλελεύθερης δημοκρατίας θεωρούν ότι **ο καπιταλισμός είναι το καλύτερο δυνατό κοινωνικό σύστημα και οι ανισότητες που παράγει είναι λίγο-πολύ φυσικές.**

- Αντίθετα, οι σοσιαλιστικές αντιλήψεις επισημαίνουν ότι **η δημοκρατία απαιτεί την καταπολέμηση της κοινωνικής ανισότητας και την πραγματική και όχι τυπική ισότητα ευκαιριών.** Αυτό σημαίνει ότι πρέπει οι οικονομικά ασθενέστεροι να έχουν περισσότερες ευκαιρίες από τους οικονομικά ισχυρούς. Όπως εισηγείται, μάλιστα, ο Αμερικανός φιλόσοφος **Τζον Ρολς (1921-2002)**, οι μόνες ανισότητες που πρέπει να αποδεχόμαστε είναι μόνο εκείνες που αποβαίνουν προς το συμφέρον των λιγότερο προνομιούχων. Φυσικά, κάτι τέτοιο σημαίνει και κρατική παρέμβαση για την αναδιανομή

Τζον Μπόρντλ Ρολς ✓ 20 αιώνας

Γεννήθηκε: 1921, Βαλτιμόρη, Μαίριλαντ

Πέθανε: 2002, Λέξινγκτον, Μασαχουσέτη

Κύρια ενδιαφέροντα: Πολιτική, ηθική

Επηρεάστηκε από: Χορς, Λοκ, Ρουσό, Μιλ, Καντ, Σίτζγουικ, Μπερλίν, Χαρτ

Κύρια έργα: Θεωρία της δικαιοσύνης, Πολιτικός φιλελευθερισμός, Η δικαιοσύνη ως ισότητα: Μια ανατοποθέτηση

Κατά το Ρολς: Κάθε άτομο κατέχει ένα μη παραβιάσιμο στοιχείο θεμελιωμένο στη δικαιοσύνη, το οποίο ακόμα και η αντίληψη που προτάσσει την ευημερία και το καλό της κοινωνίας ως ολότητας δεν μπορεί να αγνοήσει («Θεωρία της δικαιοσύνης»).

των εισοδημάτων μέσα από τη φορολογία και περιορισμό της ανεξέλεγκτης οικονομίας της αγοράς.

Ορισμένοι θεωρητικοί υποστηρίζουν ότι η ελευθερία και η ισότητα δεν μπορούν να επιδιωχθούν στον ίδιο βαθμό, καθώς η επιδίωξη της ισότητας αναγκαστικά οδηγεί τόσο σε μορφές κρατικής παρέμβασης στην κοινωνία όσο και σε περιορισμό της ελευθερίας. Εντούτοις, μια τέτοια αντίληψη είναι εσφαλμένη, γιατί ταυτίζει την ελευθερία με την ελεύθερη άσκηση οικονομικής δραστηριότητας και παραβλέπει άλλες παραμέτρους, όπως είναι η αδικία, η φτώχεια, ο διαρκής αγώνας για επιβίωση κ.ά., που αποτελούν μορφές στέρησης της ελευθερίας.

Βάσει των παραπάνω, μπορούμε υποστηρίξουμε ότι ελευθερία και ισότητα είναι επιδιώξεις που μπορούν να συνδυαστούν, καθώς είναι εφικτό να εξασφαλίσουμε τα δικαιώματα και τις ελευθερίες των πολιτών και να διαμορφώσουμε, ταυτόχρονα, μια κοινωνία δικαιοσύνης, ισότητας και αλληλεγγύης μεταξύ των μελών της. Ωστόσο, η επιδίωξη αυτού του συνδυασμού παρεμποδίζεται κυρίως από ισχυρά οικονομικά συμφέροντα και από τον τρόπο με τον οποίο είναι οργανωμένη και δρα η διεθνής κοινότητα.

2 Η διεθνής κοινότητα στην εποχή της παγκοσμιοποίησης

Τα περισσότερα από τα ζητήματα που έχουμε προσεγγίσει μέχρι τώρα τίθενται και στο διεθνές επίπεδο. Συγκεκριμένα:

- Η ραγδαία ανάπτυξη της τεχνολογίας και η εκτίναξη των παραγωγικών δυνατοτήτων δεν οδήγησαν ούτε στην εξάλειψη των κοινωνικών ανισοτήτων ούτε στην παγίωση της ειρήνης. Αντίθετα, προκάλεσαν και το οικολογικό πρόβλημα, το οποίο προστέθηκε σε όλα τα άλλα προβλήματά μας.
- Ο πόλεμος εξακολουθεί να είναι αναπόσπαστο στοιχείο του διεθνούς τοπίου, με όλες τις αρνητικές συνέπειές του. Για παράδειγμα, ας αναλογιστούμε τα εκατομμύρια θύματα των παγκοσμίων πολέμων του 20ού αιώνα.
- Η ρίψη ατομικών βομβών στη Χιροσίμα και το Ναγκασάκι έφερε για πρώτη φορά την ανθρωπότητα αντιμέτωπη με τον πυρηνικό όλεθρο, και, φυσικά, το φόβο του αφανισμού μας.
- Η έξαρση των εθνικισμών και του θρησκευτικού φανατισμού, εκτός των άλλων, είναι τα νέα πεδία συγκρούσεων που διαδέχτηκαν την κατάρρευση των καθεστώτων του «υπαρκτού» σοσιαλισμού.
- Η εμφανής αντίθεση ανάμεσα στο συσσωρευμένο πλούτο της Δύσης και την εξαθλίωση στον Τρίτο Κόσμο γίνεται όλο και πιο προκλητική.
- Η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας οδήγησε σε συρρίκνωση του κοινωνικού κράτους και σε ένταση των οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων.

Όλα αυτά είναι προβλήματα που αποτελούν πρόκληση και για τον ηθικό και πολιτικό στοχασμό. Μάλιστα, η πρακτική φιλοσοφία έχει αποκτήσει πια μια **κοσμοπολίτικη διάσταση**.

Όπως αντιλαμβανόμαστε, στην εποχή της παγκοσμιοποίησης που ζούμε, οι έννοιες της δικαιοσύνης και της ισότητας και η αναζήτηση μιας καλύτερης κοινωνικής οργάνωσης αφορούν πλέον άμεσα την παγκόσμια κοινότητα των κρατών και των λαών και επηρεάζουν τη συζήτηση για τη διαμόρφωση του διεθνούς δικαίου.

❖ Ορισμένοι φιλόσοφοι, υιοθετώντας τις καντιανές τοποθετήσεις, υποστηρίζουν ότι μπορούμε να επιτύχουμε μια **οικουμενική ειρηνική τάξη πραγμάτων**, χωρίς την επιβολή της εξουσίας κάποιας πανίσχυρης υπερδύναμης. Αναμφισβήτητα, αυτό θα ήταν μια **ρεαλιστική ουτοπία**, δηλαδή μια ουτοπία που πιστεύουμε ότι μπορεί να πραγματοποιηθεί. Ένας από τους φιλοσόφους που εισηγείται κάτι τέτοιο είναι ο **Τζον Ρολς**, ο οποίος υποστηρίζει πως *όταν η πολιτική φιλοσοφία είναι ρεαλιστικά ουτοπική, τότε μπορούμε να διευρύνουμε τα όρια αυτού που θεωρούμε εφικτό και να προβάλλουμε τα πλεονεκτήματα της πρότασής μας*. Το βασικό επιχείρημά του είναι ότι εφόσον οι φιλελεύθερες δημοκρατίες δεν πολεμούν μεταξύ τους και όλες οι κοινωνίες που σέβονται κάποιες αρχές δικαίου μπορούν να αντιληφθούν την αξία μιας ειρηνικής διεθνούς τάξης, τότε είναι εύλογο να ελπίζουμε ότι αυτή η τάξη θα πραγματοποιηθεί. Αυτό θα μπορούσε να είναι η βάση ενός «δικαίου των λαών».

❖ Ωστόσο, υπάρχουν και **αντιρρήσεις** στην παραπάνω εισήγηση του Ρολς. Κάποιοι άλλοι πολιτικοί φιλόσοφοι υποστηρίζουν ότι **είναι αφελές να πιστεύουμε ότι θα πραγματοποιηθεί αυτό «το δίκαιο των λαών»**, καθώς:

- οι πλούσιες και κυρίαρχες χώρες αδιαφορούν για τις ανάγκες των φτωχών και αδύναμων κρατών·
- ο ΟΗΕ αδυνατεί να κινητοποιήσει τα πλουσιότερα κράτη να ενισχύσουν τα πιο αδύναμα·
- τα ανθρώπινα δικαιώματα καταπατούνται καθημερινά σε πάρα πολλά κράτη του κόσμου·

Τζον Μπόρντλντ Ρολς

Γεννήθηκε: 1921, Βαλτιμόρη, Μαίριλαντ

Πέθανε: 2002, Λέξινγκτον, Μασαχουσέτη

Κύρια ενδιαφέροντα: Πολιτική, ηθική

Επηρέαστηκε από: Χομπς, Λοκ, Ρουσό, Μιλ, Καντ, Σιτζγουϊκ, Μπερλίν, Χαρτ

Κύρια έργα: Θεωρία της δικαιοσύνης, Πολιτικός φιλελευθερισμός, Η δικαιοσύνη ως ισότητα: Μια ανατοποθέτηση

Κατά το Ρολς: Κάθε άτομο κατέχει ένα μη παραβιάσιμο στοιχείο θεμελιωμένο στη δικαιοσύνη, το οποίο ακόμα και η αντίληψη που προτάσσει την ευημερία και το καλό της κοινωνίας ως ολότητας δεν μπορεί να αγνοήσει («Θεωρία της δικαιοσύνης»).

- τα εθνικιστικά ή φυλετικά μίσση όχι μόνο δεν αντιμετωπίζονται, αλλά οδηγούν και σε συγκρούσεις ή ανθρωπιστικές καταστροφές·
- τέλος, τα οικονομικά συμφέροντα προτάσσονται και οδηγούν σε οξείς ανταγωνισμούς και συγκρούσεις.

Για όλους τους παραπάνω λόγους, η συζήτηση για το πώς μπορεί να είναι μια δίκαιη τάξη πραγμάτων παραμένει, τουλάχιστον επί του παρόντος, ανοιχτή, με την ελπίδα το μέλλον να δείξει εάν θα μπορέσουμε να ξεπεράσουμε τους εγωισμούς, τους ανταγωνισμούς και τις προσπάθειες επιβολής. Σ' αυτό το πλαίσιο, *ενδείκνυται η προβολή υγιών προτύπων για μια διαφορετική, δημοκρατική και «φιλάνθρωπη» οργάνωση της παγκόσμιας κοινότητας που θα βασίζεται στις έννοιες της ελευθερίας, της δικαιοσύνης και, φυσικά, της δικαιοσύνης.*

Απαντήσεις στις ερωτήσεις του σχολικού βιβλίου

- ❶ Πώς μπορεί κανείς να κατανοήσει καλύτερα την έννοια των ανθρωπίνων δικαιωμάτων; Να δώσετε παραδείγματα ορισμένων από τα βασικότερα δικαιώματα και τις ελευθερίες που προστατεύονται στις σύγχρονες δημοκρατικές πολιτείες. (σχολ. βιβλίο, σελ. 187)

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Τα ανθρώπινα δικαιώματα αποτελούν μία από τις βασικές έννοιες του σύγχρονου πολιτικού πλαισίου και μία από τις θεμελιώδεις διαστάσεις της δημοκρατίας. Η βαθύτερη σημασία τους, όμως, υπογραμμίζεται στα εξής τέσσερα σημεία:

- α) Ο άνθρωπος, λόγω της «ανθρώπινης» ιδιότητάς του, έχει, ταυτόχρονα, δικαιώματα και υποχρεώσεις.
 - β) Τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις του ατόμου έχουν ιστορική και κοινωνική διάσταση, καθώς αποκτήθηκαν με συνεχείς αγώνες μέσα στο χρόνο.
 - γ) Τα ανθρώπινα δικαιώματα βοηθούν τον άνθρωπο να προοδεύσει και να φτάσει στην αυτοπραγμάτωση.
 - δ) Συνολικά, μπορούμε να πούμε ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα αποτελούν την ανώτερη μορφή κατοχύρωσης των ελευθεριών και των κοινωνικών αγαθών που αναλογούν σε κάθε άνθρωπο, ανεξαρτήτως φυλής, θρησκείας και φύλου.
- Τα βασικά ανθρώπινα δικαιώματα (και οι ελευθερίες) που προστατεύονται στις σύγχρονες δημοκρατικές πολιτείες περιλαμβάνουν:
- τα βασικά δικαιώματα που μας προστατεύουν απέναντι στην αυθαιρεσία της εξουσίας (π.χ. δικαίωμα στη δίκαιη δίκη, δικαίωμα στην ασφάλεια),

- τις βασικές πολιτικές ελευθερίες (π.χ. ελευθερία του λόγου, δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι),
- τα βασικά κοινωνικά δικαιώματα (π.χ. δικαίωμα στη στέγαση, δικαίωμα στην περίθαλψη, δικαίωμα στην εργασία),
- την προστασία απέναντι σε σύγχρονες μορφές απειλών κατά της ελευθερίας μας (π.χ. δικαίωμα στην προστασία των ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων),
- το δικαίωμα σε ένα ανθρώπινο περιβάλλον και την προστασία του περιβάλλοντος από αυθαίρετες ανθρώπινες παρεμβάσεις κ.ά.

2. Τι εννοούμε όταν μιλάμε για κοινωνική ισότητα; Να συζητηθεί η άποψη του Louis Blanc «Τι είναι η ισότητα; Είναι για όλους τους ανθρώπους η ίση ανάπτυξη των άνισων ικανοτήτων τους και η ίση ικανοποίηση των άνισων αναγκών τους. [...] Η ισότητα είναι λοιπόν μια αναγκαιότητα; Ασφαλώς και θα υπάρξει, όταν καθένας θα παράγει ανάλογα με τις δυνάμεις του και θα καταναλώνει ανάλογα με τις ανάγκες του». (σχολ. βιβλίο, σελ. 187)

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

- Όπως προκύπτει από το παραπάνω απόσπασμα, κατά το Γάλλο σοσιαλιστή Λουί Μπλαν (1811-1882), κοινωνική ισότητα σημαίνει «αξιοκρατική ισότητα». Όπως υποστηρίζει ο Μπλαν, οι άνθρωποι, από τη φύση τους, έχουν άνισες ικανότητες και, όπως είναι παρεπόμενο, άνισες ανάγκες. Επομένως, μια κοινωνία εξισωτισμού, που θα εξίσωνε δηλαδή τους «άνισους» ανθρώπους, θα καταργούσε, μ' αυτό τον τρόπο, την αξιοκρατία και θα ισοπέδωνε εντελώς τις ατομικές ελευθερίες κάποιων από τα μέλη της, παρόλο που υποχρεούται να τις προστατεύει. Σ' αυτό το πλαίσιο, η κοινωνική ισότητα μεταφράζεται σε «ισότητα ευκαιριών». Η κοινωνία, δηλαδή, οφείλει να δίνει σε όλα τα μέλη της τη δυνατότητα να ανελιχθούν σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης ζωής και δράσης, πάντα σύμφωνα με τις ατομικές και άνισες ικανότητές τους.

• Εντούτοις, η κοινωνική ισότητα δεν εξασφαλίζεται μόνον από το κράτος, αλλά εξαρτάται και από το βαθμό αυτογνωσίας και συνειδητότητας του ατόμου. Με λίγα λόγια, πρέπει ο καθένας να γνωρίζει τις ανάγκες του και να περιορίζεται σε αυτές μόνον, δίχως να επηρεάζεται από τις ανάγκες των άλλων.

3. «Όποιος συλλογάζεται ελεύθερα συλλογάζεται σωστά» (Ρήγας Βελεστινλής). Ο λόγος του Ρήγα, κατά την ιστορική συγκυρία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, δίνει έμφαση στην απόκτηση της ελευθερίας ως προϋπόθεση κάθε ορ-

Λουί Μπλαν 19 αιώνας

Γεννήθηκε: 1811

Πέθανε: 1882

Κύρια ενδιαφέροντα: Συγγραφή, ιστορία, πολιτική

Κύρια έργα: Η οργάνωση της εργασίας, Η ιστορία της Γαλλικής Επανάστασης

θής σκέψης. Αν αντιστρέψουμε τη διατύπωσή του, «όποιος συλλογάζεται σωστά συλλογάζεται ελεύθερα», σε τι δίνουμε προτεραιότητα και πόσο έγκυρος μπορεί σήμερα να είναι ο λόγος αυτός; (σχολ. βιβλίο, σελ. 187)

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

- Όπως προκύπτει από το παραπάνω απόσπασμα, για το Ρήγα (1757-1798) η ελευθερία, η οποία ισοδυναμεί με απαλλαγή από οποιαδήποτε μορφή ιδεολογικής χειραγώγησης, είναι η αναγκαία προϋπόθεση για την ορθή σκέψη. Εάν δε σκεφτόμαστε ελεύθερα, δε σκεφτόμαστε ορθολογικά.

• Εάν αντιστρέψουμε αυτή τη φράση

του Ρήγα, τότε μετατοπίζουμε το κέντρο βάρους του νοήματος στον ορθό λόγο, στην ορθολογική σκέψη δηλαδή ως αναγκαία προϋπόθεση της ελεύθερης σκέψης. Εάν σκεφτόμαστε ορθολογικά, τότε μπορούμε να οδηγηθούμε στην ελευθερία, δηλαδή να αποφύγουμε την οποιαδήποτε χειραγώγηση και καταπίεση.

• Ως προς την εγκυρότητα αυτού του ισχυρισμού (της δεύτερης τοποθέτησης), οφείλουμε να παρατηρήσουμε ότι, αναμφίβολα, ο ορθός λόγος αποτελεί βασική προϋπόθεση της δυνατότητας να στοχαστούμε ελεύθερα κι έτσι να συμβάλουμε στην εμπέδωση μορφών ελευθερίας. Εντούτοις, δεν πρέπει να μας διαφεύγει το γεγονός ότι από μόνος του ο ορθός λόγος δε σημαίνει και ελευθερία. Αυτό είναι μια πραγματικότητα, αρκεί να ανασύρουμε στη μνήμη μας τραγικά ιστορικά γεγονότα, όπως οι παγκόσμιοι πόλεμοι του 20ού αιώνα και οι τραγικές συνέπειές τους.

• Επομένως, συμπεραίνουμε ότι ορθός λόγος και ελευθερία αλληλοσυμπληρώνονται, καθώς, από τη μια μεριά, η ελευθερία απαιτεί τον ορθό λόγο και ενίοτε τον χρησιμοποιεί ως όπλο απέναντι σε μορφές χειραγώγησης και καταπίεσης, ενώ, από την άλλη, ο ορθός λόγος προϋποθέτει την ελευθερία, για να αποφεύγει την εξυπηρέτηση συμφερόντων εκμετάλλευσης, καταπίεσης και δουλείας, αλλά και για να έχει εκείνο το ηθικό έρεισμα που οδηγεί στην κοινωνική χειραφέτηση. Σ' αυτό το πλαίσιο, το αίτημα του Ρήγα Φεραίου είναι διαχρονικό και παραμένει, με αναγκαίο τρόπο, επίκαιρο.

4. Ο Αριστοτέλης (Πολιτικά Β, 1260b 37) θέτει τρεις εναλλακτικές δυνατότητες όσον αφορά την ισότητα: α) οι πολίτες τα έχουν όλα κοινά, β) δεν έχουν τίποτε κοινό μεταξύ τους, γ) έχουν μερικά κοινά. Από τα τρία αυτά ενδεχόμενα, να είμαστε ίσοι μεταξύ μας ή να είμαστε άνισοι ή σε μερικά πράγματα να είμαστε ίσοι και

Ρήγας Βελεστινλής/Φεραίος

Γεννήθηκε: 1757

Πέθανε: 1798

Ιδιότητες/δράση: Θεωρείται από τους πρωτεργάτες του Νεοελληνικού Διαφωτισμού και εθνεργέτης του Ελληνισμού

Κύρια έργα: Θούριος, Επαναστατικό Μανιφέστο, Διακήρυξη των Δικαιών του Ανθρώπου, Χάρτα της Ελλάδας

σε μερικά άνισοι, φαίνεται πως συμβαίνει το τελευταίο. Σε ποια πράγματα είμαστε ίσοι και σε ποια άνισοι; Είναι στην ανθρώπινη φύση η ισότητα και η ανισότητα στοιχεία ανάμεικτα; (σχολ. βιβλίο, σελ. 187-188*)

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

- Εάν παρατηρήσουμε τη σύγχρονη κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα, θα διαπιστώσουμε ότι οι άνθρωποι σε άλλα πράγματα είμαστε ίσοι και σε άλλα άνισοι. Συγκεκριμένα, είμαστε ίσοι κυρίως με την έννοια ότι αντιμετωπιζόμαστε ως φορείς ισότιμων δικαιωμάτων και υποχρεώσεων σε δημοκρατικά, ωστόσο, πλαίσια, ενώ σε άλλες περιπτώσεις είμαστε άνισοι κυρίως ως προς τον πλούτο και την πρόσβαση στην εκπαιδευτική κατάρτιση. Βέβαια, οι ανισότητες αυξάνονται σε μη δημοκρατικές κοινωνίες.

- Στην προσπάθεια να δοθεί κάποια απάντηση σ' αυτό τον προβληματισμό, κάποιοι θεωρητικοί, κυρίως αυτοί που ασπάζονται φιλελεύθερες απόψεις, υποστηρίζουν ότι αυτές οι μορφές ανισότητας δεν είναι μόνο αναμενόμενες στην καθημερινότητά μας αλλά και φυσικές, διότι είναι αποτέλεσμα ανισοτήτων στις ατομικές ικανότητες και στην ατομική προσπάθεια.

- Εντούτοις, αυτή η άποψη δέχεται κριτική, διότι δεν μπορεί να στηριχθεί με βάση την πραγματικότητα, καθώς υπάρχουν αρκετοί άνθρωποι που, παρά τις μεγάλες ικανότητές τους και τη δραστηριοποίησή τους, προσπαθούν μετά βίας να επιβιώσουν μέσα στη φτώχεια τους.

- Επίσης, δεν μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η ανισότητα είναι στη φύση του ανθρώπου. Κάτι τέτοιο θα ερχόταν σε αντίθεση με τη προοδευτικότητα που χαρακτηρίζει την ανθρώπινη φύση. Αντίθετα, θα πρέπει μάλλον να αποδεχούμε ότι η δυνατότητα της κοινωνικής ισότητας, όπως ορίζεται από τον Αριστοτέλη, παραμένει ένα πραγματικό ιστορικό ενδεχόμενο και στόχος των σύγχρονων κοινωνικοπολιτικών διεκδικήσεων.

5. Σε ποιο βαθμό πιστεύετε πως μπορεί να πραγματοποιηθεί η ρεαλιστική ουτοπία της αέναης διεθνούς ειρήνης που περιγράφει ο Ρολς; Προσπαθήστε να συγκρίνετε τις απόψεις του με αυτές του Καντ (αποσπάσματα 4, σχολ. βιβλίο, σελ. 185-186, και 5, σχολ. βιβλίο, σελ. 186). (σχολ. βιβλίο, σελ. 188)

Αριστοτέλης

Γεννήθηκε: 384 π.Χ., Στάγειρα, Μακεδονία

Πέθανε: 322 π.Χ., Χαλκίδα, Εύβοια

Κύρια ενδιαφέροντα: Μεταφυσική, ηθική, πολιτική, επιστήμη, κοσμολογία

Επηρέαστηκε από: Πυθαγόρα, Ηράκλειτο, Παρμενίδα, Σωκράτη, Πλάτωνα

Επηρέασε: Όλους όσοι ακολούθησαν

Κύρια έργα: *Όργανον*, *Φυσικά*, *Μετά τα Φυσικά*, *Ηθικά Νικομάχεια*, *Περί ψυχής*

Κατά τον Αριστοτέλη: Η εμπειρία είναι η πηγή της γνώσης και η λογική είναι η δομή της.

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

- Σύμφωνα με το απόσπασμα 5, η προσέγγιση του Ρολς για τη συγκρότηση μιας διεθνούς κοινωνίας στην οποία θα επικρατεί αέναη ειρήνη στηρίζεται στην πεποίθηση ότι όλοι οι λαοί, εφόσον αφομοιώσουν τις δημοκρατικές αρχές για δικαιοσύνη και σεβασμό των δικαιωμάτων όλων των ανθρώπων, θα μετατραπούν αυτομάτως σε συνειδητούς και ενεργούς πολίτες όλου του κόσμου. Έτσι, θα διαμορφωθεί μια διεθνής συνεκτική κοινωνία ως προϊόν της γενικής βούλησης των ενεργών πολιτών-μελών της.

- Σύμφωνα με το απόσπασμα 4, ο Καντ έχει αντίθετη άποψη, παρόλο που και ο ίδιος οραματίζεται μια παγκόσμια και διαρκή ειρήνη. Σύμφωνα με την καντιανή προσέγγιση, η αέναη ειρήνη θα μπορέσει να υλοποιηθεί μόνον από τη βούληση των κρατών, δηλαδή σε επίπεδο κυβερνήσεων.

- Κατά τη γνώμη μας, η ρεαλιστική ουτοπία του Ρολς μοιάζει ανέφικτη, διότι δε λαμβάνει υπόψη της ότι ο ανθρώπινος παράγοντας φέρει το υποκειμενικό στοιχείο των επιθυμιών και των παθών. Εντούτοις, δεν είναι και παράλογη, καθώς μπορεί να πραγματοποιηθεί. Για παράδειγμα, το γεγονός ότι με τη σύγχρονη διαδικτυακή επικοινωνία η Γη είναι ένα «πλανητικό χωριό» και οι πολίτες κάθε χώρας είναι και πολίτες του κόσμου μάς κάνει να οραματιζόμαστε μια τέτοια κοινωνία με αέναη ειρήνη.

Τζον Μπόρντλντ Ρολς

Γεννήθηκε: 1921, Βαλτιμόρη, Μαίριλαντ

Πέθανε: 2002, Λέξινγκτον, Μασαχουσέτη

Κύρια ενδιαφέροντα: Πολιτική, ηθική

Επηρέαστηκε από: Χομς, Λοκ, Ρουσό, Μιλ, Καντ, Σίτζγουικ, Μπερλίν, Χαρτ

Κύρια έργα: *Θεωρία της δικαιοσύνης*, *Πολιτικός φιλελευθερισμός*, *Η δικαιοσύνη ως ισότητα: Μια ανατοποθέτηση*

Κατά το Ρολς: Κάθε άτομο κατέχει ένα μη παραβιάσιμο στοιχείο θεμελιωμένο στη δικαιοσύνη, το οποίο ακόμα και η αντίληψη που προτάσσει την ευημερία και το καλό της κοινωνίας ως ολότητας δεν μπορεί να αγνοήσει («Θεωρία της δικαιοσύνης»).

Ιμμάνουελ Καντ

Γεννήθηκε: 1724, Καίνιξμπεργκ

Πέθανε: 1804, Καίνιξμπεργκ

Κύρια ενδιαφέροντα: Επιστημολογία, μεταφυσική, ηθική

Επηρέαστηκε από: Καρτέσιο, Μαλμπεράνς, Λάιμπνιτς, Σπινόζα, Λοκ, Μπέρκλεϋ, Χιουμ

Επηρέασε: Όλους όσοι ακολούθησαν

Κύρια έργα: *Κριτική του Καθαρού Λόγου*, *Κριτική του Πρακτικού Λόγου*, *Προλεγόμενα σε κάθε μελλοντική μεταφυσική*

Κατά τον Καντ: Κάθε ανθρώπινη γνώση αρχίζει με την εμπειρία, αλλά δεν τελειώνει εκεί, γιατί εξαρτάται από τη φύση της ανθρώπινης διάνοιας.

6. Σε ποιες περιστάσεις θα μπορούσε να θεωρηθεί δικαιολογημένη ή και επιβεβλημένη η παρέμβαση της διεθνούς κοινότητας στο εσωτερικό ενός κυρίαρχου κράτους; Να αναφερθείτε σε συγκεκριμένα ιστορικά παραδείγματα. (σχολ. βιβλίο, σελ. 188)

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Σύμφωνα με την επικρατέστερη σύγχρονη άποψη, η διεθνής κοινότητα πρέπει και δικαιολογείται να επεμβαίνει στρατιωτικά στο εσωτερικό ενός κυρίαρχου κράτους, όταν κρίνεται ότι αυτό το κράτος:

- παραβιάζει συστηματικά τα δικαιώματα των μειονοτήτων ή υιοθετεί πολιτική γενοκτονίας,
- είναι αντιδημοκρατικό και καταφεύγει στη βία,
- εκθέτει σε κίνδυνο τη ζωή μεγάλου μέρους του πληθυσμού του από τις συνέπειες εμφύλιας σύγκρουσης.
- Ωστόσο, υπάρχουν περιπτώσεις που η διεθνής κοινότητα όφειλε να επέμβει στο εσωτερικό ενός κυρίαρχου κράτους και δεν το έκανε*, όπως στην περίπτωση της Νότιας Αφρικής, όταν εφαρμόζε το ρατσιστικό καθεστώς του απαρχαίντ, στην περίπτωση των βομβαρδισμών της Γιουγκοσλαβίας το 1999, που έγιναν με την πρόφαση της παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο Κόσσοβο κ.ά.
- Επίσης, υπάρχει και η αντίληψη ότι η διεθνής κοινότητα πρέπει να παρεμβαίνει σε χώρες που ενισχύουν ή υποθάλπουν την τρομοκρατία, ή κατέχουν όπλα μαζικής καταστροφής. Βέβαια, δεν απουσιάζουν και οι έντονες κριτικές, καθώς πολλοί είναι αυτοί που υποστηρίζουν ότι ουσιαστικά η επίκληση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ή της «τρομοκρατίας» αποτελεί ένα ιδεολογικό πρόσχημα για να νομιμοποιηθούν επιθετικές ιμπεριαλιστικές πολιτικές που εξυπηρετούν στην ουσία συμφέροντα ισχυρών κρατών και μεγάλων πολυεθνικών εταιρειών σε βάρος της ανθρωπίνης ζωής και αξιοπρέπειας.
- Κατά τη γνώμη μας, είναι πολύ δύσκολο να ορίσουμε μια πλήρως νομιμοποιημένη μορφή παρέμβασης της διεθνούς κοινότητας, ειδικά όταν δεν είναι σαφές εάν οι πολίτες του κράτους που θα δεχτεί αυτή την επέμβαση όντως το επιθυμούν. Γι' αυτό, άλλωστε, δεν έχει υπάρξει μέχρι σήμερα μια οριστική και κοινά αποδεκτή νομιμοποίηση τέτοιου είδους από τη διεθνή κοινότητα.

* Υπήρξαν μόνο οικονομικές κυρώσεις.

Απάντηση στην ερώτηση του βιβλίου του εκπαιδευτικού

□ «Η ιδέα πως οι άνθρωποι είναι πλασμένοι ελεύθεροι και ίσοι είναι αληθινή και παραπλανητική: οι άνθρωποι είναι διαφορετικά πλασμένοι και χάνουν την κοινωνική ελευθερία τους και την ατομική τους αυτονομία προσπαθώντας να γίνουν ίσοι μεταξύ τους» (D. Riesman, *Die Einsame Masse*, R. Rausch, Neuwied, Berlin 1974, σελ. 320).

Αντιπαραθέστε επιχειρήματα που υποστηρίζουν την ενότητα ελευθερίας και ισότητας, από τη μία πλευρά, και επιχειρήματα που δείχνουν ότι η ελευθερία βαίνει ενάντια στην ισότητα και η ισότητα ενάντια στην ελευθερία, από την άλλη.

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

- Στο συγκεκριμένο απόσπασμα ο Αμερικανός κοινωνιολόγος Ντέιβιντ Ράισμαν (1909-), αναφερόμενος στο πρόβλημα της μαζοποίησης στις σύγχρονες κοινωνίες, προβάλλει μια θέση περί της ελευθερίας ως διαφοράς και εναντιώνεται στην ισότητα στο όνομα της ελευθερίας.

Ντέιβιντ Ράισμαν

Γεννήθηκε: 1909

Ιδιότητες/δράση: Αμερικανός κοινωνιολόγος, που ασχολήθηκε με τη σχέση κοινωνιολογίας και παιδαγωγικής και δικαίου.

Κι αυτό, διότι, κατά το Ράισμαν, όταν κάνουμε όλους τους ανθρώπους ίδιους, όμοιους δηλαδή μεταξύ τους, το μόνο που επιτυγχάνουμε είναι να απειληθεί η ελευθερία τους, εφόσον δεν μπορούν να αναπτύξουν την προσωπικότητά τους ελεύθερα.

• Αυτή η τοποθέτηση είναι πιθανότατα απόρροια της παράβλεψης του αιτήματος της κοινωνικής ισότητας που ήρθε στο προσκήνιο μέσα από μεγάλους κοινωνικούς αγώνες και επαναστάσεις, και πάντοτε τέθηκε αλληλένδετα με το ζήτημα της ελευθερίας. Άλλωστε, πώς μπορεί να είναι ελεύθερος να αναπτύξει τη διαφορετικότητά του κάποιος που διαρκώς αναλώνεται στον αγώνα για επιβίωση ή πώς μπορεί να αναπτυχθεί μια αυτόνομη προσωπικότητα, όταν έχει να αντιπαλέψει την εξαθλίωση, την ανέχεια και την αδυναμία πρόσβασης στη μόρφωση;

• Η άποψη του Ράισμαν μπορεί να υπενθυμίζει την αξία της προσωπικής αυτονομίας μέσα στις σύγχρονες μαζοποιημένες κοινωνίες. Εντούτοις, παραβλέπει το πώς μπορεί να γίνει εφικτό κάτι τέτοιο.

• Η ελευθερία χωρίς ισότητα οδηγεί στον ανταγωνισμό, τον ατομικισμό και τελικά σε ακόμη μεγαλύτερη ανισότητα. Απειλεί να διαμορφώσει μια κοινωνία όπου θα επικρατεί ένας γενικευμένος «πόλεμος όλων εναντίων όλων», για να μπορέσει ο καθένας να αποκομίσει περισσότερα ατομικά οφέλη. Αντίθετα, η έμφαση στην κοινωνική ισότητα αναδεικνύει την ανάγκη της κοινωνικής αλληλεγγύης και της συλλογικής προσπάθειας για ένα καλύτερο μέλλον. Γι' αυτό και η κοινωνική ισότητα παραμένει ένα βασικό ζητούμενο της εποχής μας.